

DEPARTAMENT D'ANTROPOLOGIA SOCIAL
I HISTÒRIA D'AMÈRICA I ÀFRICA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

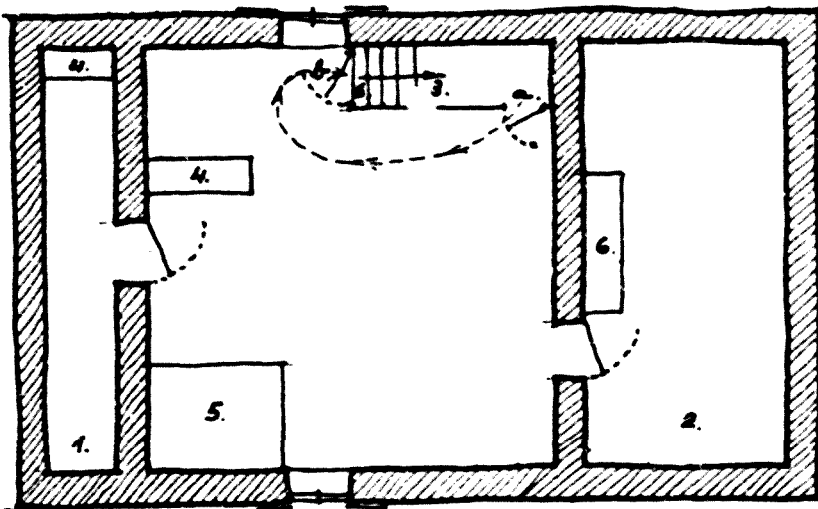
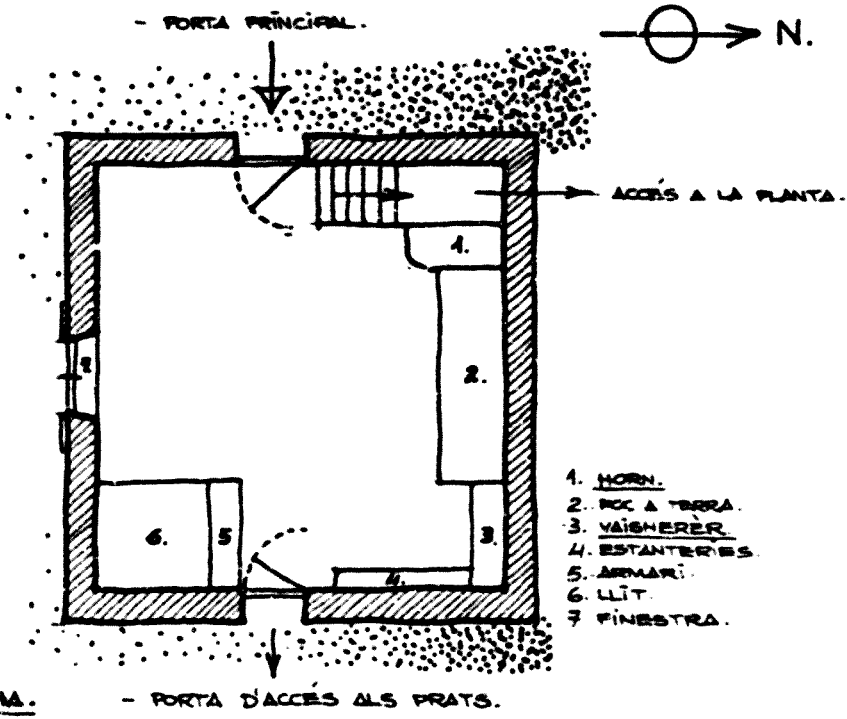
**ES ARANESI.
ADAPTACIÓ A L'ENTORN I ORGANITZACIÓ SOCIAL
AL PIRINEU CENTRAL**

Oriol Beltran Costa

Tesi presentada per optar al títol de Doctor en Antropologia Social
Directors: Dr. Jesús Contreras Hernández i Dr. Xavier Roigé i Ventura
Barcelona, febrer de 1994

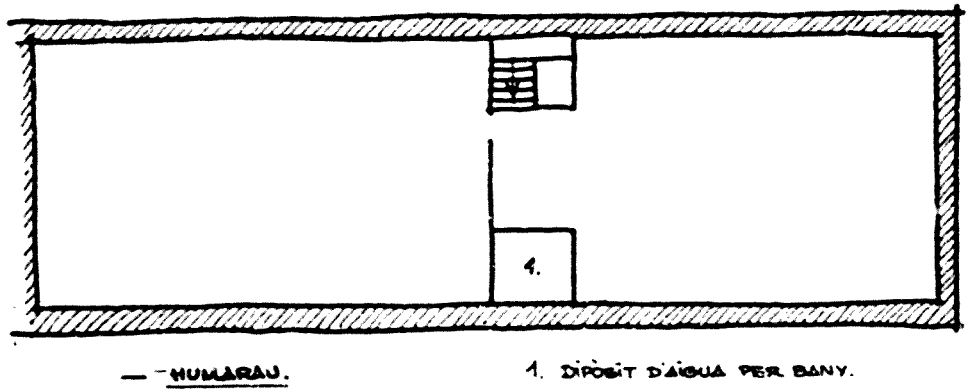
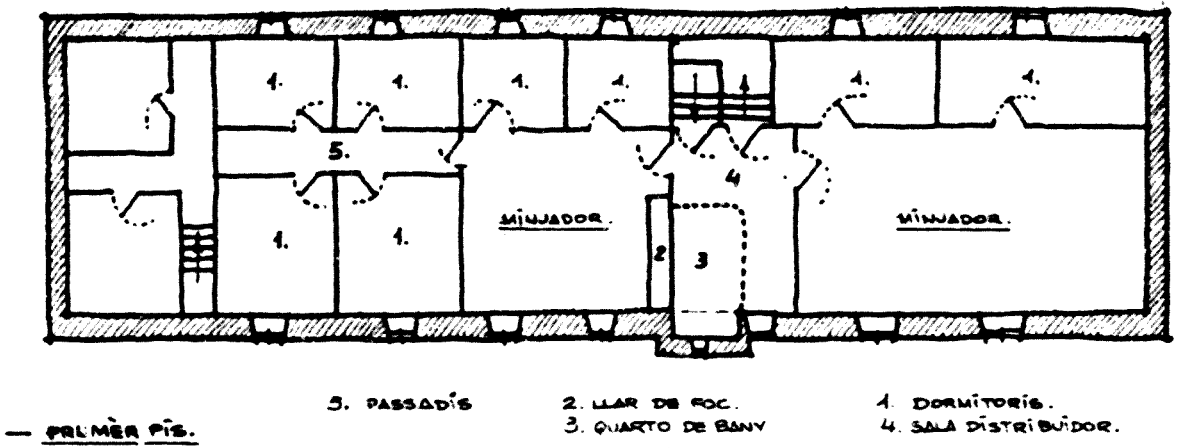
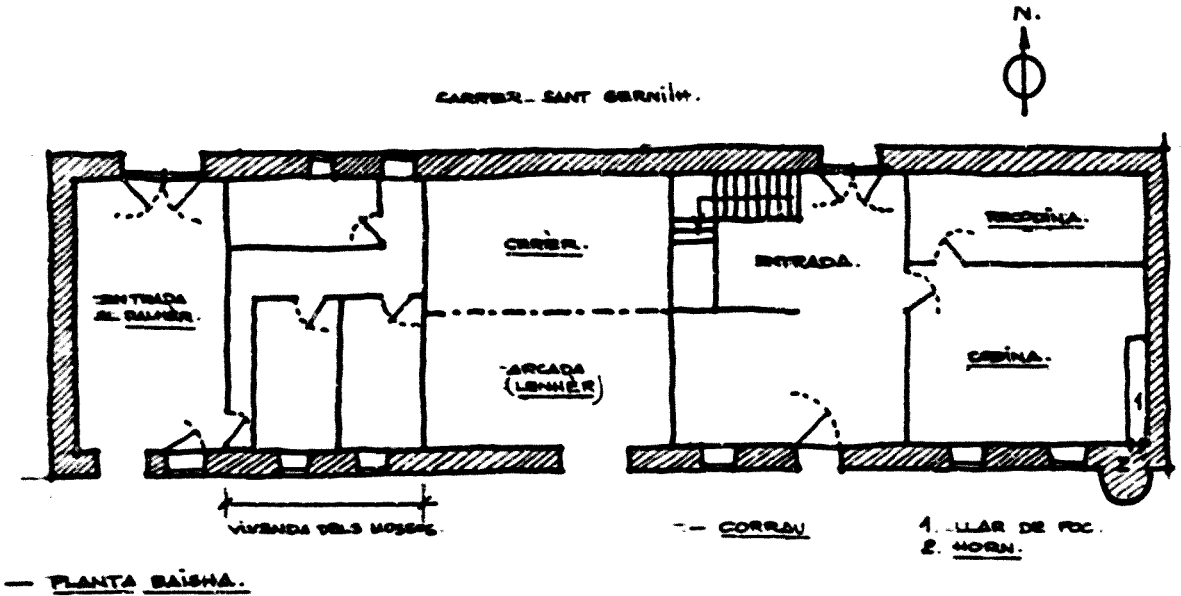
Plantes C.

Disposició arquitectònica d'una casa sense especialització espacial. Casa Curet, Bausen

Plantes D.

Disposició arquitectònica d'una casa amb especialització espacial. Casa Moreu, Betren

L'inventari inclou també diferents eines i instruments agrícoles que es guardaven al mateix habitatge: una destral, sis cadenes de ferro per a les vaques, un rascle de ferro, una brida vella i altres de noves, un cabàs gran d'aram, una arada, tres cistells per portar fems, una espremidora i una nansa per capturar peix. Quant a la roba, el document esmenta únicament quatre flaçades, sis llençols, tres tovallols, quatre tovallons, dues coixineres d'indianes, un matalàs i dos sacs de lli. I, a part, un munt de papers. La seva relació és la que ocupa més pàgines de l'inventari: 83 documents perfectament descrits, incloent escriptures de venda, capítols matrimonials, cartes de gràcia, àpoques, deutoris, rebuts, comptes i querelles judicials. El mobiliari i el parament, doncs, eren escassos i simples inclús en cases que gaudien d'una certa bona posició. No obstant això, la cura en l'inventari mostra la seva durabilitat i la conservació d'una generació a l'altra.

La varietat de formes i tipus d'habitatges es correspon amb una diversitat de percepcions de l'espai domèstic. En els habitatges sense especialització, la menor divisió interior feia que les estances fossin multifuncionals. La sala comuna configurava un àmbit no clarament diferenciat que servia alhora de dormitori, de cuina, de menjador i, fins i tot, de rebost. Aquest era el veritable centre domèstic, allí on es desenvolupava la vida familiar, es menjava, es rebien les visites i s'hi passaven les vetllades hivernals a la vora del foc. En aquestes construccions no hi ha una separació clara entre l'espai públic i el privat i sovint es podia accedir a l'estança comuna directament des del carrer. Malgrat tot, en algunes cases hi ha una petita entrada que priva l'accés directe i permet pujar a l'*humarau* sense haver de passar per la sala. Aquesta entrada, a més d'evitar que s'escapi la calor, allunya l'interior de l'habitatge de la vista dels estranys, com a un espai de transició entre l'àmbit públic i el privat.

Entre els membres de la casa la privacitat era mínima. Molts actes que avui considerem com a íntims havien de fer-se davant dels altres o a l'exterior. Tothom estava sota la mirada dels altres, el que facilitava un fort control familiar. El mobiliari era molt reduït i l'única peça confortable eren els llits (generalment no més d'un o dos), on hi dormien els diferents components de la casa, sovint sense distingir les generacions. Dormir a la mateixa cambra constituïa una solució funcional a la necessitat d'escalfar-se: el llit era el lloc calent, en contraposició a la resta de l'habitatge, sovint inhòspit i fred²³. L'estança comuna era també el centre de la pietat familiar (Denis, 1971), i estava decorada amb creus i amb imatges religioses. Auster, amb pocs elements decoratius, era un lloc que podia crear diversos significats segons les activitats que s'hi desenvolupaven al llarg del dia i de l'any.

23. Young descriu així els habitatges aranesos al XVIII: "La Vall té [...] 32 pobles o poblets d'aspecte molt bonic, amb parets ben fetes i les teulades de pissarra. En entrar-hi, però, l'espectacle canvia violentament, car no s'hi veu més que misèria; no hi ha una finestra que tingui vidres; gairebé no coneixen ies xemeneies, i el fum surt a grans fumerades, tant per les finestres de dalt com les de baix [...]. Al mig del sostre un gran forat per pujar dalt de la casa, on unes finestres sense finestrons deixen entrar el vent i la pluja" (1970:51).

La concepció de la intimitat familiar era ben diferent en les cases amb un major grau d'especialització espacial. Responent a un model d'habitatge més recent (construïdes a finals del XVIII i sobretot al XIX), aquestes cases són el resultat d'una concepció de la vida domèstica que insisteix en una major privacitat vers l'exterior i entre els seus membres (Freal i Lhuisset, 1981). El desig de tenir un racó propi expressa una valoració creixent de la individualitat i una afirmació de la intimitat familiar. L'accés es protegeix amb rebedors i distribuïdors i la frontera entre el públic i el privat es marca més clarament, tot evitant que els visitants puguin entrar directament a la cuina o al menjador. La cuina deixa d'usar-se com a dormitori, però continua sent la peça principal de la casa. Veritable centre domèstic, servia per menjar, preparar els aliments o fer els deures escolars: era l'espai calent de la casa, articulat a l'entorn del foc (Augustins, 1981b:37). La cuina era també la sala d'estar, el lloc de lleure i de retrobament familiar després del treball i de l'escola. Era igualment el testimoni de l'oferiment a l'hoste del millor lloc de la casa, a la vora del foc. Per això sol ser un lloc ampli, en contraposició al menjador que quan n'hi ha era més reduït i s'utilitzava només en els àpats de festa.

A la nit la família es repartia en les diferents habitacions del pis, reservades només als membres de la casa: gairebé mai es convidava a un estrany a visitar-les i la porta d'accés era gairebé infranquejable (excepte en cas de malaltia o de defunció). Les cambres eren sobretot un espai nocturn: el lloc per dormir, per a la sexualitat, per a la malaltia. En contraposició a la cuina, eren àmbits freds, mancats de decoració i amb poc mobiliari. El tancament de les habitacions vers l'exterior (no només simbòlic sinó real, car les portes de les cambres principals es tancaven amb clau) contrasta amb una manca de privacitat entre els membres de la casa: moltes habitacions estaven comunicades interiorment entre elles i, sovint, calia creuar una altra cambra per entrar-hi. La distinció entre generacions tampoc no era sempre clara i individus de diferents edats podien compartir una mateixa cambra o el mateix llit.

La distribució interior és també el reflex d'una utilització i d'una percepció diferent dels espais per part dels membres de la casa. La lògica de la distribució espacial reproduïx el dualisme sexual que té la repartició del treball dins del grup domèstic. Operant en uns espais ben definits, els homes i les dones tenen una visió diferent de l'entorn social, de l'espai domèstic i de la seva continuïtat exterior (Rogers, 1979:107-108). Mentre que l'home tendeix a realitzar les seves activitats sobretot fora de la casa, la dona s'orienta més a l'interior. La frontera entre l'espai tancat de la vida domèstica i l'obert de la vida pública caracteritza també, doncs, l'oposició entre el masculí i el femení (Segalen, 1980:125).

Els edificis, però, presenten una gran capacitat d'adaptació, sovint immediata, a les necessitats canviants del grup domèstic. Junt amb canvis estructurals com els

esmentats, les obres de reforma han estat contínues. Així, durant la segona meitat del XIX es generalitzà la comuna de seient de fusta. A finals de segle es van reformar les cuines, introduïnt-s'hi fogons de llenya, noves aigüeres i taulells. Als anys quaranta, el llum elèctric s'incorporà a la majoria d'habitatges i als cinquanta i seixanta van anar generalitzant-se l'aigua corrent, els sanitaris de porcellana, l'enrajolat de les cuines i els dipòsits d'aigua. Amb els seixanta i setanta, finalment, va arribar la introducció gradual dels electrodomèstics i del telèfon. Tot i això, és sobretot en les dues darreres dècades quan s'han produït els canvis més notables en els habitatges, que tradueixen les transformacions econòmiques i dels models familiars.

La separació entre la cuina i el menjador que s'introdueix tant per obres de reforma com amb les noves construccions constitueix un dels canvis més significatius. La cuina ha esdevingut l'àmbit central de la dona (com a conseqüència de la major dedicació en l'elaboració d'uns menjars més diversificats), deixant de ser un espai multifuncional i obert per convertir-se en un domini restringit als membres de la família. El menjador, en aquest context, passa a ser l'espai més valorat, transformant-se en una sala d'estar d'ús diari i en el centre de la vida domèstica. És l'espai preparat per rebre les visites, un aparador de la casa en el què s'exhibeixen fotografies familiars, objectes de decoració, regals i records, esdevenint la frontera entre l'àmbit privat i el comunitari. Però la sala és sobretot l'expressió d'una concepció de la vida domèstica que tendeix a aplegar tots els membres de la casa compartint en comú bona part del seu temps de lleure (davant del televisor) mentre que abans aquest tenia lloc habitualment fora de l'habitatge i de forma separada per part de l'home i de la dona (Segalen, 1984:242).

Alhora que tradueixen una major privacitat, les obres de reforma mostren també un desig d'intimitat entre els components del grup domèstic. Així, es tendeix a subdividir les estances grans (per tal de disposar de cambres diferenciades), els envans de fusta es substitueixen per parets de maó (que proporcionen un major aïllament), la disposició de les portes evita que s'hagi de creuar una habitació per accedir a una altra i es contempla un nombre cada vegada major de lavabos. A la vegada, perdent la seva anterior utilitat productiva, les bordes es converteixen en magatzems, garatges o en espais habitables i els *humaraus* s'arranjen com a dormitoris.

Els habitatges actuals, però, no només reflecteixen canvis funcionals i en la percepció de l'espai per part dels grups domèstics aranesos. El turisme s'ha convertit des dels anys setanta en el motor de la construcció a la comarca i la irrupció de les segones residències i la valoració dels edificis com a béns de consum han fet necessària una regulació del creixement urbà. Les *Normes de Planejament* aprovades per la Generalitat al 1982, a banda d'actuar davant de l'impacte territorial del turisme, regulen nombrosos

aspectes constructius dels edificis de nova planta. Així, s'estableix que les plantes han de ser rectangulars i les façanes de cares planes i verticals, sense que cap d'elles tingui una longitud més gran de 30 m. Les cobertes han de tenir un pendent de 45 a 55° en el vessant de la façana i fins a 70° en el de la testera i han de ser simètriques, perceptuant-se l'ús de les lloses de pissarra. Les *lucanes* han de formar una sola filera horitzontal i ocupar menys d'una tercera part de la coberta. A l'*humarau* només s'hi permet construir una única planta habitable. Les façanes exteriors han de tenir l'aspecte de paredat comú o pinyonat amb pedra del país, o estar arrebossades de calç en cru o pintat amb tons de blanc trencat. Totes les estances han de ventilar-se a l'exterior i respectar una distància de 9 pams aranesos amb els edificis veïns. Dins dels cascs antics pot aixecar-se un màxim de dues plantes (planta baixa i pis), a més de l'*humarau* i d'un semisoterrani quan el relleu ho permet. Als llocs d'exemple s'autoritza un màxim de tres plantes i alternatives diferents en relació amb les cobertes, tot i que es "recomana l'ús dels tipus tradicionals de coberta quan siguin adients".

Si bé l'actual normativa ha contribuït a fixar un model urbanístic i arquitectònic que pretén respondre a "les tipologies tradicionals de la Val d'Aran", aquest ha estat impulsat per les empreses immobiliàries en atenció a la demanda dels consumidors potencials. Als últims anys han proliferat arreu de la vall i als mitjans de comunicació els reclams publicitaris que anuncien la promoció de "cases araneses". Aquests habitatges turístics són un cas notable de recreació de l'arquitectura rural. Com a fenomen sociològic, analitzar com s'ha construït un prototipus arquitectònic que es reclama tradicional a partir de reorientar alguns elements anteriors és clarificador.

La característica principal d'aquestes noves cases prové de l'ús d'anteriors solucions constructives amb una finalitat purament ornamental. Junt amb les cobertes de pissarra, la major part d'aquestes construccions tenen les façanes de pedra vista, sense arrebossar ni pintar, quan això era fins fa poc un tret distintiu de les instal·lacions productives. La pedra s'ha convertit en un material merament decoratiu, emprant-se per recobrir els murs construïts amb d'altres materials²⁴. El prestigi que atorga aquest material ha fet inclús que els propis aranesos repiquin l'arrebossat de les seves façanes per deixar la pedra al descobert. Els habitatges turístics també solen incorporar com a element decoratiu l'*horn* (que a cops no té ni xemeneia) o els *penaus* coronant les façanes (que servien per protegir la coberta de palla). A nivell urbanístic, les "pletetes" intenten reproduir el model agrupat dels antics pobles, amb una disposició un xic anàrquica de les cases i a cops inclouen una torre que imita un campanar. Malgrat que suposen una

24. El model de *casa aranesa* de consum pel turisme s'aproxima formalment més al què eren les bordes que no als propis habitatges perquè es pensa que aquelles són més autèntiques, una "idiosincràsia rural, un tipisme que ens fa tornar a les velles arrels araneses", el qual es relaciona amb "un gust per l'autèntic, per l'estat natural de les coses", com s'afirma en la publicitat de Baqueira Beret (1990:21).

agressió paisatgística menor que els grans blocs d'apartaments, l'omnipresència d'aquesta arquitectura cau sovint en el pessebrisme per la uniformitat i la repetició d'una mateixa tipologia, amb construccions clòniques que no responen als problemes d'escala i de ritme (Puig, 1973:22).

Aquest estil arquitectònic, en definitiva, és interessant no només com a expressió d'una tendència estètica i de com es defineix una tradició, sinó també perquè posa en evidència com s'inculquen determinats valors i convencions en les relacions socials. Es en aquestes funcions on pot trobar-se les diferències entre les antigues pràctiques socials i aquells elements que ara pretenen fer-se tradicionals. El fals tipisme suggereix en realitat un món de ruralitat i de tradició que permet satisfer, per a molts, les frustracions de la societat urbana, dibuixant una imatge d'estabilitat i de continuïtat a través de tradicions inventades i adaptades a les noves condicions socials.

4.2. LA FAMÍLIA TRONCAL I L'EVOLUCIÓ DE LES FORMES DE RESIDÈNCIA

La residència constitueix l'element central en la definició del grup domèstic, igualment com ho són també, en les societats pageses, les funcions que aconsegueix aquest en el procés econòmic (Segalen, 1977:223). Enfront de les relacions més difuses de la parentela, l'àmbit domèstic sembla delimitar formalment els agrupaments familiars que tenen una operativitat efectiva en l'escenari social (Yanagisako, 1979). Les formes de residència han estat considerades, per això, un camp privilegiat en l'estudi de la família i han centrat bona part del debat sobre el seu desenvolupament històric. L'anàlisi de les unitats residencials permet contemplar la composició dels grups domèstics i la seva evolució, però ofereix un indicador insuficient de les estructures familiars així com del contingut de les relacions entre els seus components. La importància de la casa en la societat aranesa i les seves funcions (sòcio-econòmiques, polítiques, ideològiques) s'intueixen a partir dels comportaments residencials però aquests no són la seva realitat completa. D'altra banda, les formes de residència manifesten ajustaments diversos dels grups domèstics en relació amb les seves condicions i conjuntures (diferents i canviants) pel que constitueixen una dimensió significativa de l'adaptació social.

El model troncal com a construcció ideològica

Les recerques d'història de la família als Pirineus han coincidit sovint en destacar la persistència a través del temps de la família troncal, una família caracteritzada per reunir en una comunitat de béns i en una mateixa unitat residencial als membres de diferents

generacions que no s'han establert al marge del seu grup domèstic de procedència i que s'estructura per mitjà de la transmissió patrimonial a un sol hereu. El propi model troncal va ser definit per Le Play, el seu primer teòric, a partir dels seus estudis en aquesta regió²⁵.

Segons aquest autor, la persistència dels grups complexos, en els quals l'hereu continuava l'explotació domèstica i establia, després de casar-se, la seva residència amb els seus pares, era un dels trets principals de la família pirinenca. El propi habitatge, la casa, constituïa el símbol de la família, perpetuant-se a través de les generacions gràcies a la primogenitura, mentre que les filles rebien un dot en contraure matrimoni i la resta de germans s'adreçava a empreses industrials i comercials, ajudats inicialment pel capital familiar i mantenint la casa d'origen com a punt de referència. Amb la industrialització, aquesta família "estable" s'hauria vist substituïda per una de tipus conjugal, passant-se d'una societat fonamentada en la solidaritat a una d'economia monetària en la qual el desenvolupament d'un major individualisme faria disminuir la importància de les relacions de parentiu.

La crítica a la tesi evolucionista de Le Play s'ha centrat en la seva insuficient consistència empírica i en què postula d'una manera implícita que els comportaments residencials són un reflex mecànic del marc jurídic normatiu de la família. No obstant, és en la constatació estadística de les formes de residència on el model troncal ha estat posat més en entredit. Amb l'objectiu de dotar l'estudi de la família d'una base més sistemàtica, Laslett (1972) va dissenyar un criteri de classificació per l'explotació dels censos de població que permet quantificar la freqüència de les diverses formes residencials en cada moment històric. Els estudis de demografia històrica a les poblacions rurals de l'occident europeu basats en aquesta metodologia (almenys des de principis del XVI, quan comença a disposar-se d'estadístiques de població) demostren que el grup residencial més freqüent solia reduir-se a la família nuclear, mentre que la coresidència entre pares casats i fills casats es produïa més estranyament. Aquesta constatació trencava el mite de la família complexa del passat i l'esquema que indicava la progressiva nuclearització de la família, per la incidència dels canvis socio-econòmics i psicològics que van acompanyar la industrialització.

La proposta metodològica de Laslett no ha escapat tampoc a les crítiques²⁶. Al marge de la discutible fiabilitat dels censos anteriors al XIX i de l'abast intercultural dels

25. Per Le Play, la família troncal pirinenca constituïa "una admirable organització [que] oferia, pel que fa als problemes socials del nostre temps, totes les solucions que es demanen en va a les revolucions, a les lleus agràries, a les associacions d'obrers, als patrons i als altres sistemes, instaurats o quasi, que són l'objecte de tantes invencions efímeres" (1871:106).

26. La polèmica esmentada pot trobar-se més detallada, entre d'altres treballs, a Bestard (1980) o a Roigé (1988b).

tipus proposats²⁷, les principals objeccions s'han centrat en la perspectiva estàtica que ofereix un cens de població i en la homogeneïtat social que pressuposa el fet de tenir en compte solament les dades que aquest proporciona. Al constituir la família una entitat que experimenta una evolució constant, per la confluència de factors de caràcter demogràfic (els naixements i defuncions) i socio-cultural (el matrimoni o les pautes de residència post-nupcial), un any censal recull només una sola fase del seu desenvolupament (Berkner, 1975:731). Igualment, els condicionants demogràfics han contribuït en el passat a dificultar que l'extensió arribi a produir-se formalment, sobretot per la mort dels pares abans del casament dels fills i per uns matrimonis celebrats en edats elevades (Flandrin, 1979). La baixa proporció que presenten els grups extensos i múltiples en relació amb els de nucli conjugal simple, malgrat que una unitat residencial pugui passar per diferents fases de desenvolupament, seria, doncs, el reflex estadístic d'aquests factors i no pròpiament de les estructures familiars²⁸. De fet, la polèmica suscitada pel grup de Cambridge, al marge de suposar un revulsiu per l'estudi històric de la família, ha comportat el disseny de nous instruments analítics que complementen la metodologia proposada però no la seva invalidació.

Hi ha, amb això, una dimensió que escapa a la possibilitat d'un tractament estadístic i que dificulta l'anàlisi de les famílies del passat a partir de contemplar solament els censos i les sèries nominatives civils i parroquials. La proposta de Laslett facilita implícitament la confusió entre les estructures familiars i les formes de residència. Mentre que aquestes darreres són les que poden inferir-se a partir dels registres de població, la comprensió de les estructures familiars predominants en una societat cal obtenir-la a partir d'un procés d'indagació més complex, processual i qualitatiu²⁹. La troncalitat només dóna lloc eventualment a formes extenses i múltiples, en funció del cicle de desenvolupament familiar, per la qual cosa la seva manifestació residencial ha de tenir-se com a un indicador d'abast restringit. La família troncal

27. Una de les crítiques que s'ha fet a Laslett és que parteix de les relacions de parentiu establertes dins de cada grup residencial com a base per determinar les pautes de classificació i inclusió en una categoria o altra, sense tenir en compte que els membres d'un grup residencial pagès estan organitzats d'acord amb finalitats de producció i no únicament en funció de llaços de parentiu. Igualment, la seva tipologia afavoreix concebir com a categories diferents formes residencials que pertanyen a una mateixa lògica estructural.

28. Berkner es pregunta si "les altes proporcions de grups residencials de nuclis conjugal simple trobades en una comunitat a partir del buidat d'un cens són una prova o no de quan és el tipus predominant en la comunitat en qüestió" (1972:389). Això és el que porta a Fine-Souriac a considerar que el terç de grups complexos que comptabilitza per l'Aude de finals del XIX confirma el predomini de la família troncal, a causa del cicle d'evolució familiar: "Un fill o una filla que pertanyen a un grup residencial nuclear es casa i endevé l'hereu, convivint amb els seus pares. Després, amb ajuda de l'adat, amb la incorporació de la seua parella i els seus fills passen a constituir un grup residencial múltiple, fins que un dels pares desapareix i es transforma en un grup de tipus extens ascendent, i després de nou en un de nuclear quan el vidu o vídua mor" (1977:480).

29. Flaquer (1984:262-263) fa una analogia, pertinent en aquest sentit, diferenciant entre allò que seria el genotipus d'una estructura familiar i la seva manifestació externa, o fenotipus, alhora que reclama una síntesi de l'anàlisi quantitativa dels censos i el mètode etnogràfic per l'estudi de la família.

s'explica abans per una determinada pràctica de successió, unes pautes de residència post-nupcial, una jerarquia específica entre els components del grup domèstic en funció del sexe, l'ordre genealògic i el motiu de coresidència (filiació o aliança), la posició de cadascú respecte a l'herència, una divisió del treball i una ideologia que acompanya les relacions entre els individus, que per les formes residencials que pot adoptar en un moment donat.

Es des d'aquesta perspectiva que l'afirmació defensada per Le Play de què la troncalitat constituïa el tipus familiar per excel·lència de les poblacions pirinenques i la baixa freqüència de les formes complexes que constaten els censos de població no són contradictòries. Al marge dels errors metodològics d'aquell autor (en fonamentar-se en un estudi de cas i no en sèries estadístiques completes) i de la intencionalitat apologetica del seu discurs (Assier-Andrieu, 1984), el model troncal no constitueix pròpiament una construcció originada en els seus treballs sinó que deriva d'una confusió entre el model cultural i la pràctica social³⁰.

En aquest sentit, la família troncal constitueix a l'Aran un model de referència incontestable des d'una perspectiva ideològica. Es un senyal d'identitat, un element destacat sovint per la població com a diferenciador entre el passat i el present. Idealment, la família troncal (*família soca*) dona lloc a un tipus de residència trigeracional, integrat per: a) una parella vella, anomenats en aranès el *pair* i la *mair* (o *pare vielh* i *mare vielha*)³¹; b) una parella jove, l'*ereu* i la *ireua* (la jove sempre és anomenada així)³², titulars teòricament dels béns dels pares però subjectes en la pràctica a aquests; c) els *hilhs* de la parella jove; d) els germans solters de l'*ereu* o de la *ireua* (segons si el grup és patrilocal o matrilocal). Els *cabalers* poden quedar-se a la casa a condició de romandre solters i són anomenats sovint com a *oncle* o *tia*. Les altres alternatives que se'ls ofereix són l'emigració, el matrimoni en d'altres cases o l'adoptar una activitat diferent a l'agro-ramadera.

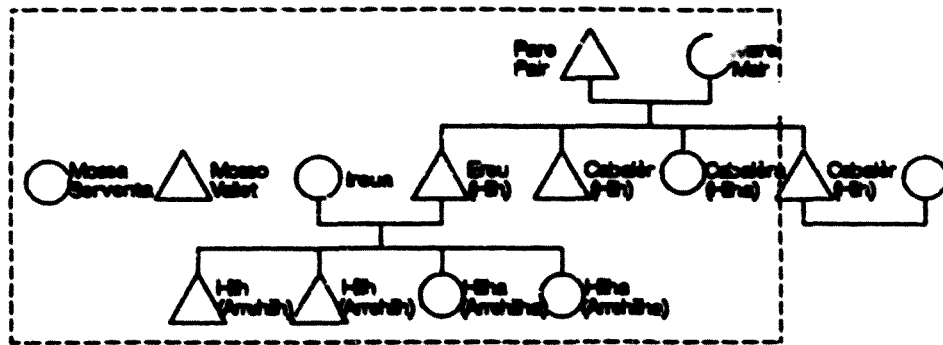
La coresidència de més de dues generacions, però, no és en el discurs dels informants el tret jutjat com al més rellevant del predomini de la troncalitat en el passat. Aquesta, si de cas, s'intueix darrera d'afirmacions entorn de les relacions domèstiques

30. És menys excusable, però, que aquesta confusió sigui reiterada encara avui per molts investigadors. Així, per exemple, Armengol deu: «... eis les dimensions del grup domèstic a Andorra a partir del model cultural de referència: "L'esquema tradicional de la família -o, millor dit, de la casa- agrupava tres generacions en el nucli familiar: fills, pares i padrins o, dit d'una altra manera, el cap de casa, el seu berreu i els fills de l'berreu, és a dir, set o vuit persones" (1987:28).

31. Aquestes formes de nominació de la parella més vella expressen la importància d'aquesta en la continuïtat genealògica (són identificats per tots els membres de la casa com a *avis*) i suggereixen el seu paper predominant en l'interior del grup domèstic.

32. La denominació d'*ireua* aplicada a la muller del fill, a més de denotar la importància de l'herència, suposa una assimilació d'aquesta a la seva posició en el model troncal: el terme posicional (la posició dins de la casa) s'imposa al descriptiu (la relació de parentiu).

Diagrama E.
El grup domèstic troncal

Font: Elaboració pròpia.

que comportava o a la capacitat laboral proporcionada per l'extensió³³, sobretot en oposició a la valoració positiva que es fa avui de l'autonomia aparent de la família conjugal. La posició central que ocupa la casa com a element referencial i d'identitat constitueix, pel contrari, la característica més reiterada de l'univers conceptual i valoratiu del sistema troncal.

La pertinença de cada persona a una casa no juga solament en favor de la seva integració social (situant-la davant de la comunitat local en relació amb una posició social, un patrimoni o inclús una adscripció ideològica)³⁴ sinó que sembla implicar l'assumpció d'una lògica de funcionament que se sobreposa a la seva voluntat individual. Es així com cadascú es refereix a la pròpia llar com "a casa" (sense l'article) i aquesta sembla tenir, en el discurs, una raó específica en tant que entitat corporativa que es pretén perenne (Augustins, 1981a:19-20). L'interès de la casa determinarà les alternatives i les decisions que afecten als seus components com a col·lectiu i individualment. Així, s'emigra, es casa, es treballa, es compra o es ven, com i quan ho requereix la conveniència de la casa³⁵. Obviament, aquesta construcció ideològica no elimina els

33. "Antigament, a totes les cases hi havia set, vuit, nou persones, així com ara n'hi ha dos o tres" [ECL]. "[A la tardor], els uns es quedaven a casa i els altres se n'anaven a guanyar els quartos [a la verema]. Perquè en aquell temps a les cases hi havia més famílies que ara. Ara no hi ha gent a les cases. I en aquell temps en una casa a lo millor hi havia set o vuit persones. I llavors, els uns se n'anaven cap allà i els altres dos o tres es quedaven a casa i feien el treball de tots" [TCA].

34. La identificació personal en el context local es realitza a través del nom de la casa, un nom que, com diu Izaevich (1980), recorda "la consciència del lloc de la casa en l'ordre jeràrquic del poble". A través del nom de la casa es refereix sobretot a les persones que componen un grup domèstic i, per extensió, a l'habitatge on resideixen. Tot i que habitualment s'usa només com a ... referent oral, la importància de la casa en l'organització social aranesa fa que aquest apareixi inclús en documents públics (recomptes veïnals, partides parroquials o documents notariaus).

35. Es ben eloqüent, en aquest sentit, la reflexió de Moga-Pont al final del manuscrit on reconstrueix la història de la seva casa: "A la fi de ma vida me cap la satisfacció d'haver lograt i veure realitzades mes pretensions. S'ha complert la meua voluntat, desitjos i aspiracions d'atguerrir, millorar i fer progressar la casa, la qual se troba i ocupa una bona posició [...]. Consell: No gasten mal l'hacienda que los vestros han ben guanyada. Lo que la ven poc li [queda] ni aprofita d'ella perquè la gasca pròdigament; sols li queda lo

conflictives a l'interior del grup domèstic, ni és assumida per tots els seus components amb el mateix grau de satisfacció o de resignació. La raó de la casa, justament, encobreix unes relacions entre els seus membres que són desiguals (situant la seva justificació al marge de les voluntats individuals) i permet que la reproducció social s'esdevingui de la forma menys traumàtica possible (Assier-Andrieu, 1984b:23).

Tanmateix, una cosa és la família troncal com a construcció ideològica i una altra és la seva comprovació empírica. El treball de camp i el recompte dels grups residencials als censos de població permeten descobrir nombroses variants del model genèric, variables no només temporalment, sinó també en l'espai i en relació amb l'estructura social. Els factors demogràfics, econòmics i socials afecten d'una manera decisiva la composició i la morfologia del grup domèstic. La residència ha tendit, amb això, a ser considerada com a una manifestació més de les estratègies familiars. És per això que, tot i que la constatació estadística de les formes residencials aporta una informació que no cal despreciar, la seva interpretació exigeix una lectura qualitativa i contextual (Collomp, 1974).

Constatació estadística de les formes de residència

El nombre de persones coresidents (més específicament, la mitjana de persones per grup residencial) esdevé un indicador important en l'anàlisi processual de les formes de residència. L'abast temporal dels censos aranesos conservats, però, limita la fiabilitat de les dades a aquest segle³⁶. Per al XIX es disposa de molt poca informació censal, amb dades contradictòries i difícils de contrastar. Un recompte de la població de Les a efectes fiscals dona pel 1819 un total de 383 "persones" per 100 "veïns", el què suposaria una mitjana de 3,8. Les dades de la matrícula cadastral del 1842 permeten inferir, pel contrari, una mitjana superior pel conjunt de la vall, de 6,0 habitants per veí, amb unes

---

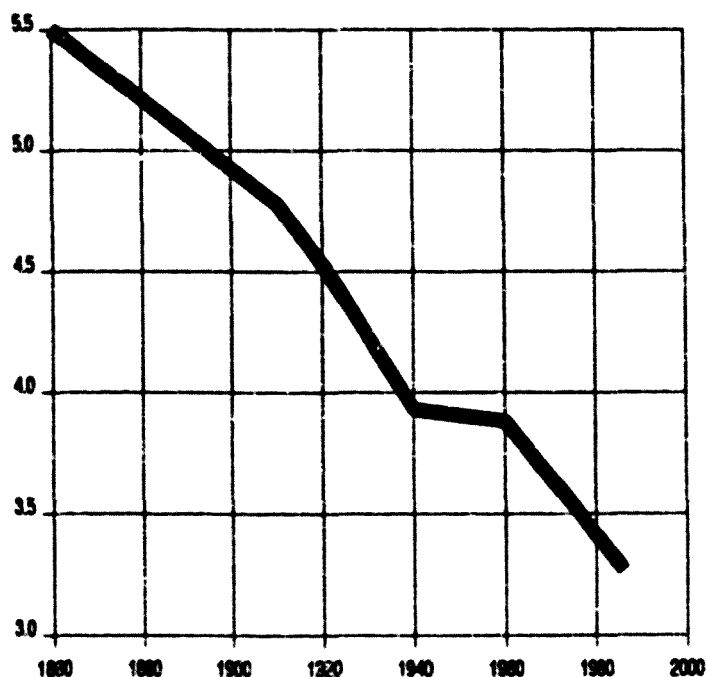
remordiment, sentiments tristos i pesar d'haver venuda. Per no arribar a tal trista i deplorable situació és menester i indispensable treballar, cuidar, saber tractar, estalviar, economisar, medir necessaris i indispensables per lo sosteniment de la casa. Lo qui guarria o compra los bens i no els ven, té l'alegría, satisfacció, plaer i contentor d'haver-los comprat" (1929:211-214).

36. Els problemes de la informació censal de l'Aran ja han estat discutits en el capítol dedicat a l'evolució demogràfica. L'estudi de les formes de residència, a més, requereix disposar dels registres complets i no solament dels còmputos generals (per corregir aspectes com l'habitual consideració de cada nucli conjugal com a una unitat de recompte) (cf. Brandes, 1984). Als arxius municipals no va localitzar-se cap cens anterior a finals del segle passat. La informació disponible per l'estudi de la residència al XX és més abundant, pel què va optar-se per combinar el recull exhaustiu de les dades d'un poble (Bausen) amb una mostra representativa del conjunt comarcal i del període històric considerat. Les dades ha estat tractades també a partir de dos criteris diferents: el buidat nominal d'alguns censos (que ha permès fer un seguiment de casos i el creuament amb d'altres informacions), i el fixat anònim de la resta, a efectes dels còmputos. Els censos emprats són els següents: Arties (1960, 1986); Bausen (1888, 1894, 1902, 1905, 1920, 1924, 1930, 1938, 1940, 1945, 1950, 1965, 1970, 1981, 1986); Casau (1945, 1965, 1989); Escunhau (1940, 1960, 1986); Gausac (1940, 1960, 1989); Gessa (1897, 1900, 1945, 1960, 1986); Les (1920, 1940, 1965, 1986); Unha (1945, 1960, 1986); Vielha (1920, 1940, 1960, 1986, 1989); Vilamòs (1945, 1960). Una primera anàlisi sob. l'evolució de les formes de residència a l'Aran a partir d'aquesta recerca ha estat avançada per Roigé, 1993.

variacions considerables tant a nivell subcomarcal (5,4 al Baish; 6,3 al Miei i 6,9 al Naut Aran) com local (entre el 3,9 de Canejan i el 8,0 d'Arties e Garòs).

Gràfica F.

Evolució de la mitjana de persones per grup residencial (1860-1986)

Nota: La mitjana del 1860 correspon a la població de fet, mentre que per la resta d'anys s'ha calculat en base a la població de dret. Els anys 1860 i 1910 corresponen al total comarcal i la resta als pobles de la mostra.

Font: Padrans i censos de població. Elaboració pròpia.

Els censos del 1860 i el 1910 permeten emprar la relació entre la població i el nombre d'habitatges com a un indicador més precís. Pel primer any, quan es registra el major volum demogràfic a la història de l'Aran, la mitjana comarcal era de 5,5 persones per habitatge, amb poques variacions subcomarcals (5,7 al Baish; 5,3 al Miei i 5,4 al Naut Aran) però sí notables diferències locals (entre el 3,3 de Vilamòs i el 6,3 de Bagergue, amb un 12,2 a Canejan que és difícil d'explicar). Cinquanta anys després la proporció havia baixat: a 4,8 pel conjunt de la vall, movent-se les mitjanes locals entre el 3,5 de Tredòs i el 5,9 del municipi de Betlan³⁷. Malgrat que la seva relativa fiabilitat només permeti apuntar hipòtesis provisionals, la informació disponible per l'Aran sembla coincidir amb allò que observa Soulet pel Pirineu francès al XIX (1987:301-303): una mitjana de 5 a 6 persones per grup residencial pròpia de les valls altes, que tendeix a disminuir al llarg del segle. En el descens demogràfic de la segona meitat del XIX, segons

37. En realitat, les dades del 1910 comparables amb el cens del 1860 serien les relatives a la població de fet, significativament més baixes: un 4,2 pel conjunt i diferències locals en relació amb la població de dret que arriben fins a 2 punts (Vilac).

això, l'emigració de grups domèstics sencers (cal recordar que entre el 1860 i el 1910 el nombre d'habitatges permanents baixa de 2.049 a 1.559) hauria coincidit amb una reducció en el nombre de membres a les cases que romanen obertes.

Les xifres elaborades a partir dels censos aporten una informació molt més precisa per aquest segle. Altre cop, la reducció progressiva en la mitjana de coresidents ha estat la pauta més notòria a nivell comarcal, solament atenuada a mitjans de segle. Així, d'una mitjana de 4,5 al 1920 es passa a 3,9 al 1940, talla que coincideix pràcticament amb la del 1960, per tornar a baixar fins a 3,3 al 1986. L'anàlisi del comportament residencial, no obstant, és més significativa a escala local ja que permet considerar la diferent incidència dels factors demogràfics i econòmics. En aquest sentit, mentre que els pobles de Vielha en amunt mantenen actualment mitjanes superiors a la comarcal, els pobles més petits i allunyats de l'artèria viària mostren les conseqüències d'una estructura demogràfica poc equilibrada. El descens que registren al llarg del segle les mitjanes de pobles com Bausen o Vielha no respon, així, a les mateixes causes. Entre el 1920 i el 1986 el primer poble va veure reduir el nombre dels seus grups residencials en un 70% (passant de 89 a 25), pel què la baixa de les 4,1 a les 2,5 persones de mitjana ha d'interpretar-se com a un reflex de l'envelliment i de l'elevada freqüència de solitaris. Pel contrari, la reducció de la mitjana a la capital comarcal en aquests vuitanta anys (de 4,5 a 3,2) es produeix juntament amb un augment vertiginós en el nombre de grups residencials (de 171 a 685): el seu creixement demogràfic, doncs, no s'ha recolzat en un augment de les dimensions dels grups domèstics sinó sobre la base d'un canvi en els patrons residencials, consistent en la convivència d'una quantitat menor de persones.

La composició dels grups residencials ofereix una informació molt més suggestiva per analitzar aquesta evolució³⁸. El predomini dels grups formats per un sol nucli conjugal (sempre per sobre del 55% del total) és una constant des del 1900 i coincideix amb els estudis d'història de la família que parteixen d'una anàlisi estadística dels censos. En consignar aquests un sol moment dels cursos domèstics, el valor quantitatiu d'aquesta forma residencial és confusiu: la imatge estàtica d'un any censal impedeix apreciar la seva significació sociològica ja que fa coincidir en un sol tipus els grups domèstics que es troben en una fase de desenvolupament envers la troncalitat amb d'altres que es troben en la seva extensió màxima. Es en aquest sentit que cal considerar com a rellevant que, almenys fins l'any 1960, entorn d'una quarta part dels grups

38. Per estudiar la composició dels grups residencials s'ha emprat com a criteri de classificació una adaptació de la tipologia proposada per Laslett (1972:31): 1. Solitaris: 1a. vidus; 1b. vidues; 1c. solters; 1d. solteres; 1e. indeterminat; 2. Sense nucli conjugal: 2a. germans/germanes; 2b. altres parents coresidents; 2c. sense vincles de parentiu; 3. Nucli conjugal simple: 3a. parella sense fills; 3b. parella amb fills; 3c. vidu amb fills; 3d. vidua sense fills; 3e. indeterminat; 4. Extensa: 4a. extensa als ascendents; 4b. extensa als descendents; 4c. extensa als col·laterals; 4d. extensa als descendents i col·laterals; 5. Nucli conjugal múltiple: 5a. lineal; 5b. lineal i extensa col·lateral; 5c. col·lateral; 5d. altres.

apareixin registrats als censos com a extensos o múltiples³⁹. A nivell local, a mitjans de segle, la proporció d'aquests grups ha arribat a acostar-se al 40%, sobretot al Baish Aran i en pobles petits (com Bausen, Les o Gessa), mentre que Vielha dona sempre valors inferiors a la mitjana comarcal.

Quadre 1.

Formes de residència (1900-1986)

	Proporció de grups residencials					Proporció de persones				
	1900	1920	1940	1960	1986	1900	1920	1940	1960	1986
1. Solitaris	6,4	11,0	9,9	8,9	17,7	1,3	2,4	2,6	2,3	5,5
2. S.nuc.conj.	3,5	5,2	6,1	4,1	4,8	2,1	7,0	6,9	4,9	3,6
3. Nuc.c.simple	58,9	55,5	57,0	63,4	63,6	51,0	55,3	60,2	70,0	
4. Extensa	23,4	20,7	18,7	15,7	8,8	27,0	23,3	19,3	13,1	
5. Múltiple	7,8	7,6	8,1	7,9	5,0	13,8	12,6	11,9	13,3	7,8
4 + 5	31,2	28,3	26,8	23,6	13,8	43,3	39,5	35,2	32,6	20,9

Font: Padrans i censos de població dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

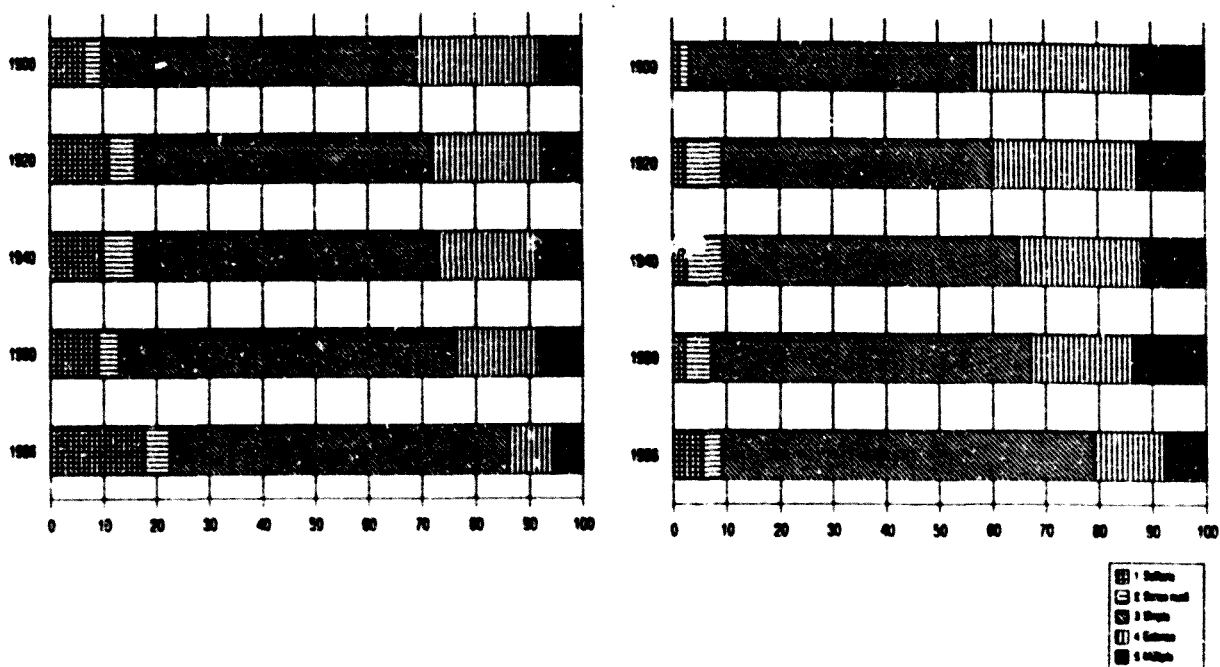
La proporció de cada forma residencial en els censos és, no obstant, un índex poc precís per avaluar la seva incidència demogràfica. Els grups extensos i múltiples, que solen aplegar un major nombre d'individus, queden infravalorats davant dels grups constituïts per solitaris i per un sol nucli conjugal. Si s'atén, doncs, a la proporció de persones que viuen en les diferents formes de residència, pot apreciar-se millor el pes que ha tingut a un nivell formal la família troncal a la comarca al llarg d'aquest segle. Fins l'any 1920, quatre de cada deu aranesos formaven part de grups extensos i múltiples. Als quaranta anys següents, tot i que la mitjana comarcal baixa fins a un terç de la població, prop de la meitat dels habitants de pobles com Bausen, Les o Unha, vivia en grups complexos. Si a aquestes dades s'hi afegissin els grups conjugals que es troben en una fase intermèdia en el seu desenvolupament entre un grup múltiple i un altre (després de la defunció dels pares i abans del matrimoni d'un dels fills, per exemple), la forta implantació de la família troncal a l'Aran quedaria reflectida de manera més ajustada.

El procés seguit per les diferents formes residencials des de principis de segle mostra una reducció del pes dels grups complexos, gradual fins al 1960 i més acusada entre aquest any i el 1986. Així, la proporció d'aquests grups passa del 31 al 23,5% en els primers seixanta anys del segle (del 43 al 32,5% pel que fa a les persones), al mateix

39. Tant Fine-Souriac (1977) com Fauve-Chamoux (1984), que han estudiat la composició dels grups residencials en diferents regions del vessant nord dels Pirineus al darrer quart del segle XIX, coincideixen en que la importància sociològica de la família troncal no es tradueix necessàriament en un predomini estadístic dels grups extensos i múltiples, anant uel 29 al 53% segons els casos, a causa dels seus cicles d'evolució i de la incidència dels factors demogràfics (com l'edat al matrimoni, la diferència d'edat entre els cònjuges o la mortalitat).

Gràfiques G.
Evolució de les formes de residència i del nombre de persones segons les formes de residència
(1900-1986)
(en percentatges)

Font: Padrans i censos de població dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

temps que es produeix un increment paral·lel dels grups conjugals. La incidència de l'emigració definitiva, sobretot de la població més jove, explica en bona part la pèrdua del pes demogràfic dels grups extensos i múltiples i, en general, el canvi en els patrons de residència.

La composició dels grups complexos mostra una freqüència major d'aquells que impliquen una extensió vers als ascendents i descendents (4a, 5a) i als col·laterals (4c, 5b), mentre que són pràcticament inexistents els que suposen la residència conjunta de nuclis conjugals col·laterals (5c). Aquest predomini suggereix unes formes de residència que s'adaptin al model clàssic de la família troncal, amb una evolució cíclica dels grups i la successió de diferents generacions a l'interior d'una mateixa residència, de la qual els registres censals només en recollirien una sola fase.

Les dades apunten a una preferència per la patrilocalitat pròpia també de la norma ideològica de la successió en la família troncal (que estableix la continuïtat domèstica a través del fill primogènit masculí), malgrat que mostren una proporció important de grups residencials en els quals és una filla la qui roman amb els pares. Així, a principis de segle (censos del 1900 i 1920), més d'un terç dels grups troncal establiren la seva extensió vers als parents de la muller, pressuposant una residència matrilocal, proporció que creix als anys 1940 i 1960 (acostant-se al 40%). La manca de coincidència

entre el patró cultural i les pràctiques familiars mostra el caràcter estratègic que té la residència i que, en definitiva, les solucions adoptades resulten d'una adaptació del model ideològic a les possibilitats estructurals i/o conjunturals de cada grup.

Quadre 2.

Direcció de l'extensió en grups residencials amb ascendents (1900-1986)

	Marit	Muller	Ambdós
1900	70,5	27,3	2,3
1920	66,7	30,3	3,0
1940	58,7	39,9	1,4
1960	61,8	36,4	1,8
1986	51,9	46,2	1,9

Font: Padrans i censos de població dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

Al marge de la presència significativa de la troncalitat, els censos de població mostren una proporció també important de solitaris. Els grups residencials compostos per una sola persona (vídus o solters) representaven de l'11 al 9% del total entre els anys 1920 i 1960. A aquests caldria sumar-hi els que pertanyen a grups sense nucli conjugal (entre un 7 i un 5% de la població), generalment persones sense relació de parentiu coneguda (residències de funcionaris, militars, escolars i religioses), que dona com a resultat que prop d'un de cada deu aranesos d'aquests anys adoptaven formes residencials al marge del model troncal.

Mentre que el procés observat des de principis de segle fins l'any 1960 manté una relativa continuïtat, el cens del 1986 evidencia un comportament residencial substancialment diferent. Entre els dos darrers censos analitzats, el percentatge dels grups extensos i múltiples registra un descens molt superior de l'observat fins aleshores (del 23,5 al 13,8%), igualment com passa en relació amb la proporció de persones que formen part d'aquests grups (del 32,5 al 21%). Si bé aquesta reducció és un indicador dels canvis contemporanis en l'estructura familiar a l'Aran, l'explicació de les seves causes requereix una anàlisi més àmplia.

D'entrada, cal tenir en compte que la davallada dels grups extensos i múltiples no ha suposat a nivell comarcal un increment en la proporció dels constituïts per un sol nucli conjugal (que es manté entorn del 63,5%). Els pobles del Miei Aran, on s'ha produït una major incidència del turisme i de les activitats terciàries, són els únics en que aquest tipus de residència ha sofert un augment considerable (fent que hi hagi avui prop d'un 75% dels seus habitants que visquin en grups de nucli conjugal simple). En la resta de poblacions, pel contrari, l'increment més notable es dona en el nombre de solitaris,

constituïts sobretot per vidus i solters d'edat avançada que sovint són els membres residuals de cases que han patit una forta emigració. Així, si fins el 1960 la proporció de solitaris a la major part dels pobles girava entorn del 10% (un 2,5% de la població), al 1986 prop d'un 20% dels habitatges estaven ocupats per una sola persona (un 5,5% de la població).

Entre els solitaris, aquells que manifesten un increment recent més important són els solters, els quals suposen l'11% dels grups domèstics consignats en l'últim cens (enfront del 4% que representaven vint-i-sis anys abans). Pel contrari, el comportament residencial dels vidus ha seguit un procés de canvi de més llarga durada, paral·lel a la generalització de les pensions i a les millors possibilitats d'independència que aquestes ofereixen (la qual es reflecteix en els que viuen sols, però sobretot en els matrimonis de jubilats sense fills).

El decreixement de les formes residencials complexes, d'altra banda, no ha afectat a tots els grups domèstics de la comarca de la mateixa manera i mostra els efectes de la immigració produïda en els últims decennis. Comptabilitzant per separat els grups residencials segons si són o no originaris de la vall⁴⁰, es constata una proporció molt major d'extensos i múltiples entre els primers (un 21,5 enfront del 7%), tot i que uns i altres no presenten una talla mitjana massa diferent (3,3 i 3,1 persones per grup, respectivament). En aquest sentit, les dades palesen una reducció menys important dels grups complexos en relació amb els censos anteriors. D'entre els aranesos que tenen actualment l'alternativa d'adoptar aquesta forma de residència (al tenir ascendents residents a la vall), un de cada quatre forma part d'un grup extens o múltiple. De la mateixa manera, la proporció de solitaris és molt més baixa entre els nascuts a la comarca (un 11,3% del total de grups i un 3,4% de les persones) que entre els immigrants (un 23,8 i un 7,7%, respectivament). Aquest criteri, en qualsevol cas, no serveix tant per apuntar l'existència de comportaments diferents de la població comarcal en relació amb la seva procedència com a que no tots tenen les mateixes possibilitats d'optar per una o altra solució residencial.

El darrer cens publicat, amb això, semblaria suggerir una presència encara notable de la família troncal a la comarca, però al mateix temps mostra un canvi en relació amb la significació sociològica d'aquesta. Les dades reflecteixen tres alteracions importants en relació amb les característiques anteriors dels grups extensos i múltiples, les quals permeten parlar d'un procés de desnaturalització de la família troncal (cf. Comas d'Argemir, 1985; Roigé, 1989:44). Si bé morfològicament, a efectes

40. S'han considerat com a grups residencials originaris de l'Aran aquells en què un o ambdós cònjuges han nascut o són descendents de residents a la comarca, el què pressuposa que hi tenen com a mínim uns ascendents (pares del marit o de la muller). Pel contrari, els considerats com d'origen immigrant són aquells en els quals cap dels dos cònjuges ha nascut a la vall, pel què no tenen ascendents a la comarca o també han immigrat.

Quadre 3.
Formes de residència segons la procedència (1986)

	Total Aran		Originaris		Immigrants	
	G.R.	Pers.	G.R.	Pers.	G.R.	Pers.
1. Solitaris	17,8	5,5	11,3	3,4	23,8	7,7
2. S.nuc.conj.	4,8	3,6	5,9	5,9	3,7	2,9
3. Nuc.c.simple	63,6	70,0	61,3	64,3	65,4	77,9
4. Extensa	8,8	13,1	12,8	13,2	5,0	7,7
5. Múltiple	5,0	7,8	8,7	13,1	2,2	3,9
4 + 5	13,8	20,9	21,5	26,3	7,1	12,2
Total	1166	3737	564	1883	602	1854
MP/GR	3,2		3,3		3,1	

Font: Padrans i censos de població dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

classificatoris, la proporció d'aquests grups residencials és encara important, a nivell funcional han variat d'una manera considerable: limitant les seves dimensions, reduint la seva extensió i equilibrant les preferències en relació amb qui s'estableix la coresidència. En primer lloc, la mitjana de coresidents en grups extensos i múltiples ha disminuït des de primers de segle, passant de 6,3 al 1920, a 5,5 al 1960 i a 5,1 al 1986. D'aquesta forma, com també assenyalava Comas d'Argemir referint-se a l'Alt Aragó (1985), els grups complexos es mantenen a costa de reduir la seva grandària. Cal tenir en compte, en aquest sentit, que el descens en el nombre de fills ha implicat una baixa quantitativa de les persones que formen part d'aquests grups. En segon lloc, aquest manteniment es produeix mitjançant una limitació de l'extensió als lineals (disminuint els col·laterals, sobretot els germans solters). En tercer lloc, hi ha un desplaçament del predomini de la residència extensa i múltiple vers els parents del marit (uns dos de cada tres grups complexos als primers seixanta anys del segle), a un equilibri entre les parelles que viuen amb els ascendents del marit o de la muller (un 52 i un 46%, respectivament, al 1986). L'emigració, l'increment dels immigrants, la limitació de la natalitat i, sobretot, els canvis en la significació de la successió patrimonial i de la convivència intergeneracional, han incidit en aquest major equilibri. L'allargament en la durada de la vida i el paper de la dona en l'atenció als vells i malalts han fet créixer les preferències dels pares de conviure amb una filla davant d'altres alternatives⁴¹.

41. Malgrat que els efectes residencials i hereditaris d'aquest comportament puguin coincidir formalment amb allò que Narotzky anomena com a "la renda de l'afecte" (1991), cal tenir en compte que les activitats econòmiques actuals a la comarca no es recolzen en la continuïtat de les explotacions agràries, pel que el patrimoni patern ofereix i oc sovint un accés als mitjans de producció.

Aquests canvis, que s'han manifestat com a més significatius en les darreres dècades, eren ja apreciables des dels anys quaranta. Els efectes del moviment migratori i dels factors demogràfics i, en última instància, les transformacions econòmiques, han incidit en un canvi cultural en el qual la lògica de la successió domèstica ha deixat de ser determinant en els comportaments residencials.

La variabilitat dels comportaments residencials

L'anàlisi de diversos censos de població successius, si bé permet aproximar-se a l'evolució de les formes de residència, ofereix una visió distorsionada de les estructures familiars. El comportament residencial, en aquest sentit, no ha estat variable només en una dimensió temporal i geogràfica sinó també en relació amb la diferenciació social. L'heterogenitat relativa que ha caracteritzat la societat aranesa en aquests darrers dos segles, en funció sobretot de l'accés als mitjans de producció, es reflecteix en una diversitat de formes de residència. D'altra banda, tal i com van indicar des d'un principi les objeccions a la metodologia de Laslett, un cens de població ofereix una imatge estàtica dels grups domèstics al consignar un sol moment del cicle familiar. Això és especialment crític en un univers social en el qual hi predomina la família troncal ja que aquesta només assoleix formes extenses o múltiples sota determinades condicions demogràfiques i en fases concretes del seu desenvolupament. Una perspectiva processual en l'estudi de casos, tot i que a més curt termini, permet corregir la imatge distorsionada que proporciona una successió de talls verticals.

El creuament dels censos de població amb els registres de la propietat ofereix una aproximació més qualitativa de les formes de residència⁴². La distribució de les finques rústiques del terme de Vilamòs entre els grups domèstics establerts al poble al 1945 mostra una correspondència clara entre la seva diferent capacitat econòmica i els tipus familiars⁴³. Mentre que les cases no titulars de terres tenen una mitjana de 2,8 persones coresidents, les benestants (propietàries de més de 4 ha) n'arriben a aplegar 5,5 de mitjana⁴⁴. En bona mesura, això està determinat pel pes que tenen els grups domèstics

42. Cal tenir en compte que aquest creuament imposa un marge d'error apreciable. D'una banda, els cadastres i registres de ramaderia donen compte de les finques i bestiar en propietat, però no dels components de les explotacions efectives. Igualment, la manca de registre dels canvis dominicals i l'emigració fan que no hi hagi una correspondència exacta entre els propietaris nominals i la població que apareix als censos. Per l'anàlisi quantitativa només s'han tingut en compte els grups domèstics residents en cada poble segons el cens dels quals se'n coneixen les propietats agràries.

43. El caràcter familiar de la força de treball explica, més enllà de l'anàlisi d'un sol cens, que no només hagin d'ajustar-se les dimensions i la composició del grup domèstic als requeriments del patrimoni de la casa, sinó també que determinats moments del cicle familiar puguin permetre un increment de la propietat: "[Els sogres volien comprar] un prat gran i ho. Ja el volien comprar, ja. I al casar-me jo [van fer-ho] pues era per tenir més bestiar i poder viure una miqueta més" [TCA].

44. Com afirma Erdozain en el seu estudi sobre Estella i la vall de Yerra (Navarra), s'observaria, amb això, "una relació directament proporcional entre els components demogràfics per unitat residencial i la grandària superficial disfrutada en propietat" (1992:161).

formats per una sola persona entre els primers. Pel què fa a la composició, els petits i mitjans propietaris adopten majoritàriament, en l'any considerat, formes conjugals i només en una cinquena part tipus residencials extensos. Pel contrari, entre els propietaris benestants la mateixa proporció s'inverteix en favor de la troncalitat. Malgrat que cal relativitzar el valor de la mostra considerada (més de la meitat dels titulars no figura al cens de població), l'adopció del model cultural de referència semblaria favorable als grups domèstics que disposen d'una major capacitat productiva.

Quadre 4.

Composició dels grups domèstics en relació amb la propietat rústica a l'Ilamòs (1945)

	1	2	3	4	5	4+5	Núm.	MP/GR
0 ha	42,9	0,0	57,1	0,0	0,0	0,0	7	2,8
0,1-2 ha	11,1	0,0	66,7	22,2	0,0	22,2	9	3,5
2,1-4 ha	0,0	0,0	81,8	18,2	0,0	18,2	11	3,1
+4 ha	0,0	0,0	16,7	83,3	0,0	83,3	6	5,5
Total	12,1	0,0	60,6	27,3	0,0	27,3	33	3,6

Nota: Només s'han tingut en compte els GR que consten en la relació de l'amillament.

Font: Cens de població i amillament, 1945. Elaboració pròpia.

Les mateixes conclusions s'apunten en el cas de Bausen en relació amb la propietat del bestiar, poble pel qual es disposa de dades per observar seixanta anys d'evolució. L'augment de la mitjana de coresidents es produeix altre cop conforme es passa de les cases sense bestiar a les dels majors propietaris. La reducció en la grandària dels grups domèstics que es registra en aquest poble entre finals del XIX i mitjan el XX (de 4,3 al 1894 fins a 3,2 al 1950) és, doncs, un procés complex. Als primers vint d'anys d'aquest segle, el nombre de grups domèstics es manté pràcticament estable, pel què el descens en la mitjana de coresidents obeeix exclusivament a una reducció de les seves dimensions. Pel contrari, entre el 1924 i el 1950, a un descens major s'hi afegeix el tancament de quatre de cada deu cases, donant com a resultat una davallada demogràfica vertiginosa. Aquest canvi afecta a tots els grups socials, però respon en cada cas a causes diferents. Entre els no propietaris, la baixa de les 3,8 persones de mitjana del 1894 a les 2,3 del 1950 obeeix fonamentalment a un increment en la proporció de solitaris (vídues i solters) que, en un i altre any, ocupen en la seva totalitat la posició agrària més desfavorable. Les deu cases amb major quantitat de bestiar, però, observen també una disminució en les seves dimensions (del 5,7 al 4,6 entre els dos anys esmentats) com a conseqüència del descens dels tipus extensos i múltiples. En general, doncs, la menor freqüència de les formes residencials pròpies de la família troncal no suposa un

increment en la proporció dels grups conjugals sinó fonamentalment dels solitaris, avançant-se Bausen en el temps a allò que s'observarà més endavant en el conjunt de la comarca. Tant a finals del XIX com a mitjans d'aquest segle, en qualsevol cas, sembla confirmar-se la correspondència entre la troncalitat i la posició econòmica que s'esbossava a Vilamòs. Així, les cases que disposen de més animals en propietat són aquelles que més tendeixen a adoptar formes residencials complexes (al 1894, les cinc cases de Bausen amb més bestiar presenten formes extenses, amb un predomini de la col.lateralitat enfront de la linealitat).

Quadre 5.

Composició dels grups domèstics en relació amb la propietat pecuària a Bausen (1894-1950) (en UR)

Any 1894	1	2	3	4	5	4+5	Núm.	MP/GR
0-10	9,1	9,1	68,2	11,4	2,3	13,6	44	3,8
11-30	0,0	0,0	73,9	17,4	8,7	26,1	23	4,2
31-50	0,0	0,0	78,6	21,4	0,0	21,4	14	4,8
51-90	0,0	0,0	57,1	42,9	0,0	42,9	7	5,7
91-130	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0	1	6,0
+131	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0	2	5,5
Total	4,4	4,4	68,1	19,8	3,3	23,1	91	4,3
Any 1924	1	2	3	4	5	4+5	Núm.	MP/GR
0-10	15,7	4,3	64,3	15,7	0,0	15,7	70	3,8
11-30	0,0	0,0	25,0	37,5	37,5	75,0	8	4,7
31-50	0,0	0,0	85,7	14,3	0,0	14,3	7	4,1
51-90	0,0	25,0	50,0	25,0	0,0	25,0	4	5,5
91-130	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0,0
+131	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0	0,0
Total	12,4	4,5	61,8	18,0	3,4	21,3	89	4,0
Any 1950	1	2	3	4	5	4+5	Núm.	MP/GR
0-10	46,4	0,0	42,9	10,7	0,0	10,7	28	2,3
11-30	0,0	12,5	75,0	12,5	0,0	12,5	8	3,1
31-50	0,0	0,0	80,0	10,0	10,0	20,0	10	4,0
51-90	0,0	28,6	71,4	0,0	0,0	0,0	7	3,9
91-130	0,0	0,0	50,0	50,0	0,0	50,0	2	5,0
+131	0,0	0,0	50,0	0,0	50,0	50,0	2	7,0
Total	22,8	5,3	57,9	10,5	3,5	14,0	57	3,2

Nota: Els quadres no són vàl·lids quant al total d'explotacions ramaderes (no tots els propietaris de bestiar figuren als censos), però sí quant al nombre de grups residencials. A la categoria "0 U.R." s'hi confonen, així, els que realment no tenen bestiar amb els que en tenen però a nom d'un altre.

Font: Padrans, censos de població i *Recuentos de la Ganadería Existente* corresponents. Elaboració pròpia.

L'anàlisi del curs domèstic d'algunes cases permet observar amb un major detall la incidència dels cicles de desenvolupament familiar i ofereix una aproximació més qualitativa per valorar les conclusions a què apunten les estadístiques censals (Roigé, 1989; Mitterauer i Sieder, 1979; Sieder i Mitterauer, 1983). En disposar per Bausen de dades sobre la propietat pecuària de cada casa i d'una sèrie continuada de registres de població relativa a tot un segle (del 1888 al 1986), la mostra es refereix a aquesta població, tot i que per la seva localització, activitats econòmiques i evolució demogràfica (sobretot en la segona meitat d'aquest segle) hagi de relativitzar-se la seva representativitat en relació amb el conjunt de la vall.

Quadre 6.

Evolució de la composició d'algunes cases de Bausen (1888-1986)

Cap de casa al 1888	Bestiar (en UR); Composició del GD																	
	1894	1924	1950	1888	1894	1902	1905	1920	1924	1930	1938	1940	1945	1950	1965	1970	1981	1986
Juan Antes Sarriu	4			4c	4c	5c	3c											
Francisco Pujol Benosa	4			5b	4c	3b	3d											
Juan Medán Redonets	6			5a	3b	3b	3a	1a										
Félix Amieli Estampa	26	26		5a	3b	3b	5b	5a	4a	4a								
Juan Sarriu Amieli	23	23		3b	3b	5b	3b	3b	4b	4b	1b	1b						
Juan Redonets Redonets	25	25	34	4a	3b	3b	3b	4a	4a	4a	3b	5b	3b	5a	3b	3b	3b	3b
Agustín Baqueria Bordes	49	49		3b	3b	5b	5a	3b	3b	3b								
Juan Pujol Sandarán	49	58		3b	3b	3b	5a	3b	3b	3b								
Cesáreo Subiñach Vidal	99	47		4c	4c	4d	4d	3c	3c	4a	3b	3b	3b					
Juan Aner Subiñach	145	145	114	3b	4c	4d	4a	3b	3b	5b	5b	5b	4a	4a	5a	5a	4a	4a
Joaquín Baqueria Adema	182	139	137	3b	4c	4c	5b	3b	3b	3b	3b	3b	3c	3c	2a	2a	2a	2a

Font: Padrans, censos de població i *Recuentos de la Ganadería Existente* corresponents. Elaboració pròpia.

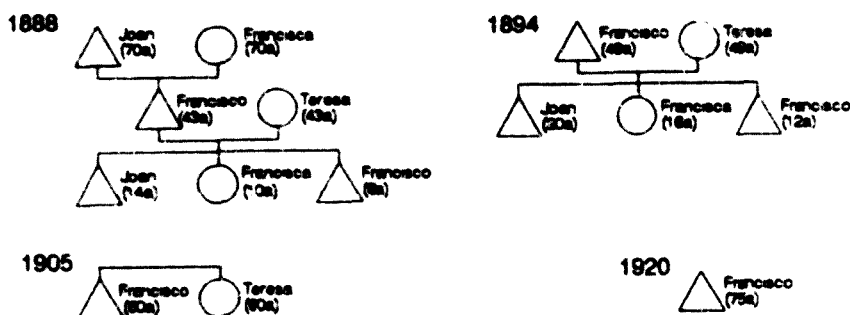
La casa de Joan Medan Redonets pot exemplificar el cas d'un grup domèstic de baixa posició econòmica (al 1894 tenien només un animal de treball, dues cabres i un tocino). En menys de trenta anys, la casa passa de ser habitada per un total de set persones fins a tancar-se arran de la mort del darrer resident. Al 1888 el grup domèstic es trobava en la seva màxima extensió lineal, amb la convivència simultània de tres generacions (5a): els avis (de 70 anys), els pares (de 43) i els seus tres fills (d'entre 14 i 6 anys). Sis anys després els avis havien mort, pel què el grup quedava compost per una sola parella conjugal amb els seus fills (3b). Al 1905, després de la marxa d'aquests últims, la casa es reduïa a la sola presència del matrimoni (3a) i, quinze anys més tard, a un darrer sobrevivent (1a).

La casa d'Agustí Baqueria Bordes, propietària una quantitat mitjana de bestiar (un ase i dos bous pel treball, i una vaca, 25 ovelles, dues cabres i un porc per la reproducció) registra, en els anys d'observació, una successió de formes residencials més

Diagrames H.

Curs domèstic de la casa de Joan Medan

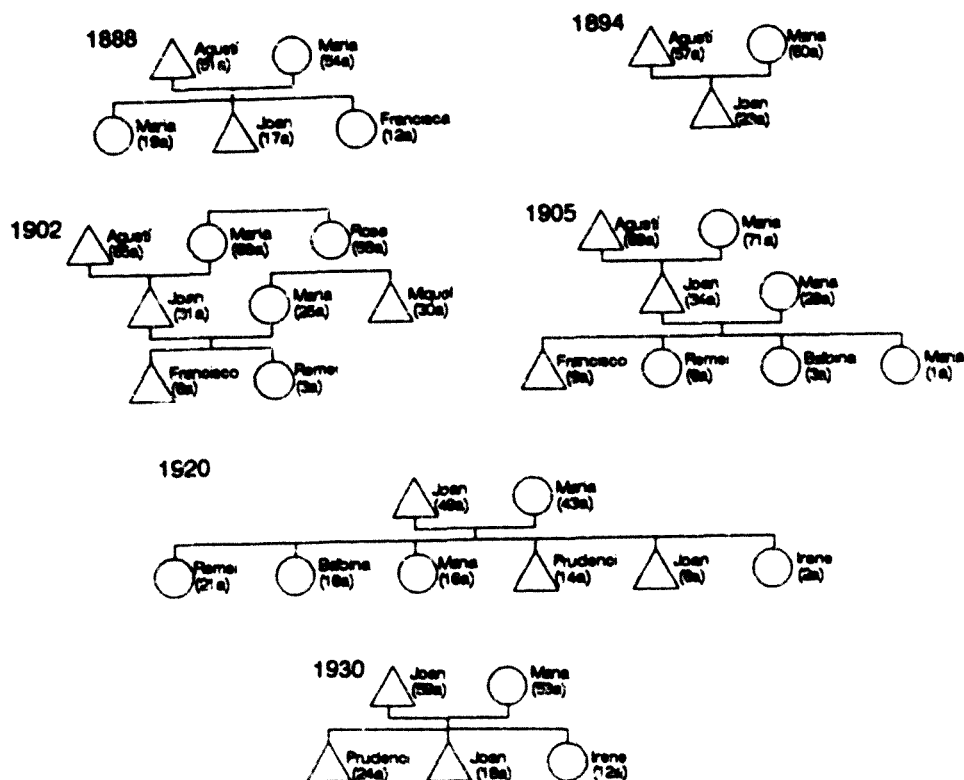
Font: Padrons i censos de població corresponents. Elaboració pròpia.

comuna en l'univers de la família troncal. Al 1888 el grup residencial estava compost per un matrimoni i els seus tres fills (tot i que el pare i l'únic noi, de 51 i 17 anys respectivament, consten al cens com a absents, segurament com a conseqüència de l'emigració estacional). Al 1894 els membres de la casa seguien adoptant la mateixa forma (3b), però les germanes de l'hereu havien deixat la casa. Vuit anys més tard, el grup s'havia estès lineal i col.lateralment, passant de 3 a 8 membres. D'una banda, el fill d'Agustí Baqueria s'havia casat i tingut dos fills. Però, a més, la jove s'incorporava a la casa amb un germà solter, així com ho feia també una germana de l'àvia (5b). L'estada d'aquests dos individus devia ser circumstancial perquè tres anys després, al 1905, el grup quedava reduït a una extensió lineal, amb la coresidència de dos nuclis conjugals i dels fills solters de la parella jove (5a). A partir del 1920 la casa tornava a adoptar una forma conjugal simple després de la mort de la parella vella (3b), registrant únicament variacions quant al nombre de fills coresidents (sobretot per la marxa de les noies) fins a emigrar la resta abans d'acabar-se la Guerra Civil.

La casa de Joan Aner Subiñach ha estat, en aquest últim segle, una de les més benestants de Bausen pel que fa a la quantitat de bestiar. Al 1894 tenien vuit animals pel treball (un cavall, un ase i sis bovins), així com set vaques per la reproducció i 51 caps de llana, a banda dels animals pel propi consum (dues cabres i un tocino). A mitjans de segle consta encara com a una de les explotacions pecuàries més importants del poble, amb poques variacions respecte al registre anterior (quatre animals de treball, sis vaques i 55 ovelles). El patrimoni que ha hagut de disposar la casa per poder sostenir una granja d'aquestes dimensions sembla constituir la raó principal de la seva major permanència, succeint-se quatre generacions diferents en el curs dels darrers cent anys. Al 1888, la casa estava habitada per una sola parella i les seves dues filles (3b). Al cap de sis anys s'hi

Diagrames I.

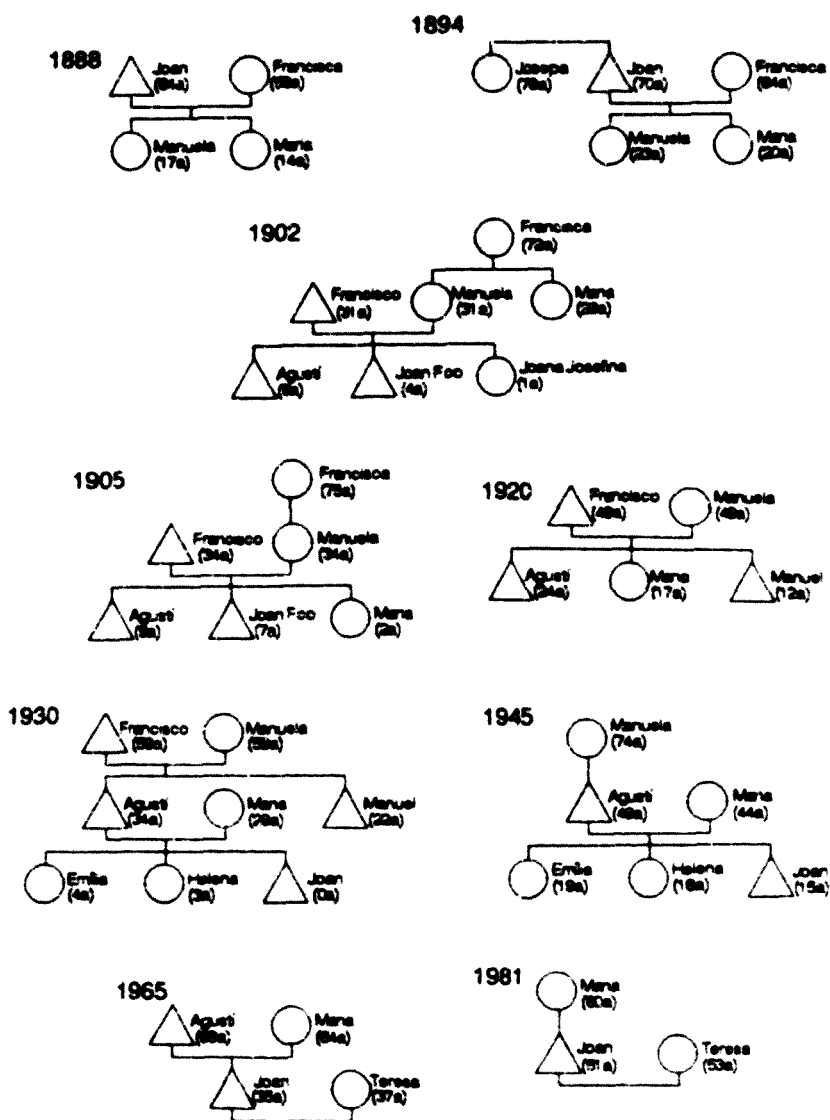
Curs domèstic de la casa d'Agustí Baqueria

Font: Padrans i censos de població corresponents. Elaboració pròpia.

havia afegit una germana vídua del cap de casa, pel què el grup s'estenia als col·laterals (4c). Al primer cens disponible d'aquest segle, el del 1902, la composició del grup havia variat substancialment: el pare i la seva germana havien mort alhora que la filla gran s'havia casat i tingut tres fills (4d). La sortida de la germana petita, possiblement arran del seu matrimoni, donava lloc poc després a una nova forma residencial, amb una extensió limitada als lineals (4a). La mort de l'àvia, finalment, farà que la casa adopti de nou formalment un tipus conjugal simple: l'hereva, el seu marit i els seus tres fills (3b), almenys fins l'any 1924. El cens del 1930 mostra l'inici d'un nou cicle d'extensió, amb la coresidència dels nous avis, la parella formada pel fill gran i els fills i el germà d'aquest (5b), forma que es manté almenys fins l'any 1940. Al 1945, pel contrari, la casa passa per una nova contracció, amb la mort de l'avi i la marxa del germà de l'hereu (4a). Com en la generació anterior, la sortida dels cabalers i el casament de l'hereu dona lloc altre cop a la coresidència de dos nuclis conjugals a partir del 1965 (5a). La manca de descendència del darrer matrimoni que s'estableix a la casa, però, fa que aquesta formalment sigui als anys vuitanta (després de la mort de l'avi) una família extensa (4a) però al mateix temps que no tingui garantida la seva continuïtat futura (la darrera parella conjugal tenia més de 56 anys al 1986).

Diagrames J.
Curs domèstic de la casa de Joan Aner

Font: Padrons i censos de població corresponents. Elaboració pròpia.

La conclusió més significativa de l'anàlisi del curs domèstic en onze cases preses com a mostra a Bausen, no és tant que presentin morfologies residencials diferents en cada moment en funció de la fase del cicle familiar per la que passen els nuclis conjugals presents (extensió, dispersió, reemplaçament) (Fortes, 1958), sinó el fet de que totes tendeixen a adoptar formes complexes en un moment o altre. La posició socio-econòmica incidirà sobretot en el grau de permanència dels grups domèstics al poble i en la possibilitat, en conseqüència, de que les formes extenses i múltiples es repeteixin cíclicament al llarg de la història de la casa. Així, els grups domèstics amb menys recursos seran els primers en emigrar o extingir-se per una manca de reemplaçament,

mentre que les cases benestants solen tenir una major continuïtat. Però la tendència a reunir més de dues generacions en un mateix habitatge s'observa, en la societat aranesa anterior al turisme, com a un comportament general. Si bé hi ha una coincidència amb d'altres regions on hi predomina la família troncal en el fet que tots els grups domèstics passen per fases de nucli conjugal simple, l'anàlisi dels cursos domèstics permet concloure que la troncalitat, com a model familiar no és privatiu, en la pràctica, de determinats grups socials⁴⁵.

Formes i continguts, continuïtats i canvis

Més enllà de la seva dimensió ideològica, doncs, la família troncal ha constituït, fins a les últimes dècades, l'estructura familiar predominant a l'Aran. La correspondència entre l'evolució dels comportaments residencials i les transformacions econòmiques de la comarca en aquest segle evidencia que els diferents models familiars responen als contextes socials, econòmics i culturals en els què s'inscriuen. En aquest sentit, les funcions que assumeix el grup domèstic i els ressorts ideològics i normatius sobre els quals es recolza constitueixen una dimensió central del parentiu, davant del caràcter determinat de les formes de residència⁴⁶. La freqüència encara significativa dels grups complexes o l'abast sociològic de la troncalitat en el passat requereixen, amb això, d'una explicació que depassi l'àmbit de la morfologia i tingui en compte les funcions i el contingut de les relacions domèstiques, així com la seva variabilitat.

El caràcter familiar de les explotacions pageses, ha fet considerar la composició i la grandària del grup domèstic com a elements de primer ordre per entendre la seva lògica econòmica (Segalen, 1978:271). Com a unitat de producció i de consum, la casa constituïa a l'Aran la principal entitat social dins de l'organització econòmica, integrant els mitjans de producció necessaris en l'activitat agro-pecuària: les terres de conreu i els instruments i instal·lacions productives (els què formen el patrimoni familiar) i la força de treball requerida per la seva explotació (aportada, fonamentalment també, pel propi grup domèstic). Tot i no formar una organització autosuficient i autàrquica, els objectius de la producció eren també familiars, orientant-se al manteniment dels membres del grup domèstic i a reproduir les seves condicions d'existència. La gestió comunal d'una part dels recursos s'estructurava igualment a través de les cases i, malgrat que alguns dels seus components podien tenir una participació econòmica fora de

45. Fine-Souriac arriba a la mateixa conclusió en el seu estudi sobre la família troncal a l'Aude al segle XIX, en un context ecològic i social comparable al de l'Aran. L'existència predominant d'aquest model en tots els grups socials s'explicaria, segons aquesta autora, per "la necessitat econòmica absoluta de la indivisió del patrimoni" (1977:482).

46. Wilk i Netting (1984), que assenyalen també aquesta relació, proposen referir-se a les *activitats* dels grups (en comptes de les seves *funcions*) com a concepte més operatiu. Les activitats més recorrents dels grups domèstics serien, segons aquests autors, la producció, la distribució, la transmissió, la reproducció i la coresidència.

l'àmbit domèstic a nivell individual, aquesta solia ser eventual i estar en funció dels requeriments familiars⁴⁷.

D'entre les funcions recorrents de la família, com a marc de la reproducció física i social dels individus, la seva dimensió econòmica pot considerar-se com a rellevant en la configuració de les estructures que adopta. En aquest sentit, el model troncal, al marge de l'origen dels mecanismes que el sustenten, ofereix aventatges evidents en determinats contextos ecològics i constitueix un factor adaptatiu important. La tendència a l'extensió pròpia de la família troncal afavoreix que les explotacions agràries puguin disposar d'una capacitat de treball ajustada als seus requeriments laborals⁴⁸. La troncalitat, des d'aquesta perspectiva, suposa un intent de planificació davant de les variacions en la grandària i la composició familiar (sobretot pel què fa a la relació entre productors i consumidors a conseqüència dels atzars demogràfics i biogràfics i del cicle familiar) inherents a l'organització domèstica (Valdés, 1976:315). A l'Aran, d'altra banda, malgrat que la gestió comunal dels recursos més allunyats dels nuclis de població alliberava en part a les cases d'haver d'esmerçar esforços en els desplaçaments, la localització d'aquells que eren explotats a nivell familiar era igualment dispersa i exigia una capacitat laboral major de la necessària en d'altres contextos⁴⁹. La pauta de la complementaritat de produccions, de la mateixa manera, reduïa però no eliminava el caràcter discontinu dels requeriments de treball al llarg del calendari.

La predisposició de la família troncal al creixement fa que aquesta generi o es proveeixi habitualment d'un nombre de components major del què pot mantenir amb els seus propis recursos. Amb això, aquesta estructura familiar dota als grups domèstics de la possibilitat de regular operativament la composició i el nombre dels seus efectius davant de cada conjuntura. Al llarg de l'any, l'expulsió eventual o el replegament dels membres de la casa permeten reduir el nombre de dependents i concentrar força de treball en la quantitat i qualitat necessàries pels requeriments canviants de l'explotació. Pel contrari, quan el desajustament és estructural i depassa els límits tolerables, la fixació a la casa de més d'un individu per generació o l'expulsió definitiva esdevenen les estratègies de regulació principals⁵⁰. L'emigració estacional o els treballs eventuais dins

47. "[Quan treballava a la serradora, el sou] era per casa. Jo l'entregava a casa, per ajudar a casa. Jo li entregava els quartos a la mare, li donava tot [...]. Perquè a les cases que hi ha moltes butxaques, malament" [EFV].

48. "Abans [el treball en l'explotació domèstica] s'ho feien entre ells, quan les famílies eren nombroses. La família del meu pare eren vuit germans. Tothom treballava. Hí havia una comunitat d'explotació [...]. La gent naixia, visqua i moria a les cases" [MMB].

49. Sahlins (1957) ja havia indicat l'eficiència de les famílies extenses com a unitat de producció en condicions de dispersió espacial dels recursos. Viazzo i Albera (s.d.b:12), explorant als Alps el caràcter estratègic de les estructures familiars en l'adaptació a l'entorn, associen també la troncalitat a aquesta dispersió, sobretot quan no hi ha una organització comunal de la ramaderia.

50. La incorporació de mossos i criades en el grup domèstic intervindria igualment per compensar la capacitat laboral en relació amb els requeriments de l'explotació, però suposava una despesa monetària que poques cases podien permetre's, tal com indiquen, almenys per aquest segle els censos de població: "Ja n'hi havia [de cases] que n'havien tingut. Aquesta gent que havia fet més

de la pròpia comarca (l'explotació forestal, la minera o el treball a jornal al camp), d'una banda, i el celibat o l'exclusió dels cabalers (sovint en forma d'emigració definitiva), de l'altra, han constituït els mecanismes homeostàtics de la família més recorrents a l'Aran⁵¹.

El model troncal, amb això, proporciona una flexibilitat elevada al grup domèstic que es reflecteix en les seves estratègies residencials i en la seva diversitat morfològica. Com assenyala Netting (1979:57), el grup domèstic es mostra com a una entitat molt flexible i sensible a les fluctuacions a curt termini, ajustant la seva dimensió i extensió sense requerir de canvis estructurals ni de modificacions en les normes socials. Estructurada a través de la pràctica de l'herència indivisa, la família troncal es dota, finalment, dels mecanismes que garanteixen la seva pròpia reproducció. A través d'aquest sistema no s'afavoreix només l'ideal del manteniment de la posició socio-econòmica generació rera generació, sinó que s'evita alhora la fragmentació d'uns patrimonis calculadament diversificats i inviables, en la major part dels casos, a una escala menor (Viazzo i Albera, s.d.a:9; Goy, 1981:12).

Més enllà del grup domèstic, el model troncal propicia també la reproducció social de la comunitat local. La successió unipersonal posa les bases per conservar dins d'uns límits tolerables la relació entre la població local i els recursos comunals. Mercès a aquest sistema, i juntament amb l'organització política local (en la qual les entitats participants eren les cases i no els seus membres individualment), era possible mantenir un nombre estable de grups domèstics, evitant una pressió sobre els recursos per damunt de la seva capacitat de sustentació i desplaçant la regulació demogràfica a l'àmbit domèstic (Solé i Sabarís, 1951:305-306). D'aquesta manera, la família troncal constitueix un mecanisme estratègic en l'aprofitament dels recursos.

La casa és, en aquest context de significació, la principal manifestació de la família troncal, una família que es reproduïx generacionalment en un mateix espai de residència i que se sosté a partir d'uns mateixos elements patrimonials. Com a l'entitat bàsica d'organització, la casa (i no l'individu, la parella conjugal o la comunitat local), és el centre de la presa de decisions, la que regula el destí dels seus components i la seva reproducció física i social, la que organitza la producció i socialitza el consum. I és per

---

quartos, com eren poca gent, pues a lo millor prenien mosso" [SCL]. "Quan nosaltres [els germans] erem petits [hi havia mosso a la casa]. Però després, quan jo me vaig fer gran, ja no" [ALE].

51. Les estratègies de regulació poden presentar, igualment, un caràcter eventual. Un informant explica que, tot i ser hereu a la casa dels seus pares, la situació de la de la dona va fer-los anar a viure amb els sogres els primers anys de casats: "Aqui hi havia els altres germans [els cabalers, solters] i el sogre, com que els germans d'ella eren més petits, va dir: 'Veniu-vos aquí i fem la feina junts'. Després, quan els germans d'ella van anar pujant, pues llavors en comptes d'un parell hi havia dos parells de bous [per treballar a treure fusta]" [JGB]. Després del casament dels seus germans cabalers, ell i la dona van tornar amb el seu pare.

això, en última instància, que apareix en el discurs dels actors socials com a una entitat reificada⁵².

Igualment com el predomini de la família troncal en el passat obliga a observar les funcions domèstiques en l'activitat agro-ramadera, la presència de grups extensos i múltiples en la societat aranesa actual ha d'explicar-se en relació amb el canvi en les relacions familiars que s'ha imposat en el nou context socio-econòmic. De fet, en l'organització i la funcionalitat dels grups residencials poden produir-se canvis fonamentals sense que tinguin necessàriament una traducció en la seva morfologia.

L'anàlisi del darrer cens de població mostra una presència encara significativa dels grups complexos, no obstant la seva reducció progressiva, sobretot en els pobles més petits i entre la població que, per raó de la seva procedència, té més possibilitats d'adoptar aquestes formes residencials. Les millores en les comunicacions permeten, a més, uns contactes més habituals entre pares i fills que no comparteixen una mateixa residència, facilitant una convivència en comú freqüent, un tipus de relacions a l'interior de les famílies que escapa als registres censals. En aquest context, si bé la importància formal dels grups complexos pot ser discutida, els canvis en el contingut i en la concepció de les relacions familiars que han acompanyat la transformació contemporània de la comarca són molt més significatius.

Els canvis en les activitats econòmiques han buidat la casa de les seves funcions anteriors com a unitat de producció per reduir-la a un àmbit fonamentalment de residència. Els ingressos de la ramaderia han passat a adquirir un caràcter suplementari, inclús marginal, no només a escala comarcal sinó també en l'economia domèstica de les explotacions que es mantenen⁵³. El més freqüent, no obstant, és orientar-se a d'altres activitats més rendibles que se situen al marge del sector primari. En aquestes condicions, la inserció en el mercat de treball es produeix de forma individual. De fet, les relacions de parentiu faciliten sovint la participació en el mercat, però la pertinença a una casa ha deixat de ser l'element imprescindible per accedir als mitjans de subsistència. Les pensions de jubilació i els salaris han contribuït a que cada component d'un grup domèstic concebeixi i administri els rendiments del seu treball com a propis,

52. En els estudis sobre la institució de la casa s'ha caigut sovint en una extensió d'aquesta reificació. La continuïtat de la casa es pren, així, com a l'element central de la seva lògica de funcionament (la qual explicaria les pràctiques d'herència, la jerarquia domèstica o la ideologia que les acompanya) però sense que hi hagi, en canvi, un esforç paral·lel per dilucidar les causes que expliquen el seu predomini en determinats contextos ecològics i històrics (cf., per exemple, González Bueno, 1986; Lisón Arca, 1986; Piniella, 1986).

53. Un informant, pensionista, explica que el seu fill (amb la família del qual conviu) l'ajuda al camp. *"i no hi signés ell jo no podria fer-ho [...] Aquesta nu mateix tenim una fila d'herba: vindrà del treball i la tenim d'entra: [El fill no treballa a la finca a temps complet]. És que val més el jornal que la propietat"* [ECA].

desapareixent formalment l'antiga caixa comuna d'ingressos i despeses familiars⁵⁴. El canvi fonamental registrat no estaria, doncs, en la pluriactivitat del grup domèstic (present també en la família pagesa) com en que l'orientació econòmica dels seus diferents components ha deixat de ser convergent.

La davallada de la ramaderia ha comportat també una valoració diferent del patrimoni familiar. Aquest ha deixat de ser un factor de producció (tot i que el sòl urbà i els habitatges han adquirit un valor nou mercès a l'especulació immobiliària), fent perdre sentit a les formes de transmissió de la propietat del passat. El patrimoni familiar ha deixat, doncs, d'unir i de mantenir als membres del grup domèstic. A la vegada, s'observa un desplaçament de l'autoritat en les relacions intrafamiliars favorable a la parella més jove. Desposseïts del seu control estratègic del patrimoni, els membres de la generació més antiga poden necessitar menys als seus fills per mantenir-se alhora que els precisen més per ser atesos en la vellesa. Per la seva banda, les generacions més joves deixen de veure als pares i les seves propietats com a una garantia econòmica i, en orientar-se a d'altres activitats, generen vers ells unes relacions fonamentades més en l'afecte que no en l'interès.

Buidada de les seves funcions econòmiques, la casa ha deixat de ser un conjunt indestruïble compost per un grup de persones coresidents que treballen conjuntament, per esdevenir sobretot un espai de residència. En aquest sentit, la recerca de la privacitat és la mostra més evident, en els valors associats al comportament residencial, d'aquest canvi funcional. Els habitatges tendeixen a tancar-se formalment vers l'exterior (mantenint tancades les portes, instal·lant timbres i sistemes de seguretat), manifestant una ruptura amb l'anterior integració de la casa en la comunitat local i una valoració creixent de la intimitat domèstica. Aquesta recerca de privacitat s'estén també a l'interior del mateix grup domèstic. Generalment, quan una parella es casa, aspira avui a tenir una residència separada respecte als seus pares. Quan no pot assolir-ho (per la impossibilitat de trobar o poder-se construir un habitatge propi o per d'altres motius)⁵⁵, intentarà disposar d'uns espais diferenciats. La separació i disposició dels espais interiors respon a un desig d'intimitat conjugal i individual, fent suportable la convivència entre diferents generacions.

Les relacions intrageneracionals adquireixen, al mateix temps, dimensions noves en les quals es valora més la capacitat d'opció de cadascú que no les propietats o el

54. "Els meus fills tots tenen llibretes [d'estalvis] i abans no en teníem pas [...]. Ha canviat també perquè ara hi han ingressos per altres coses: l'un treballa aquí, l'altre treballa allà, pues tothom tenen cèntims [...]. I abans, és clar, no hi havien uns altres cèntims que els que sortien de la casa, i llavors ho feiem tot en comú" [PLG].

55. L'alt preu de la construcció i del sòl urbà a l'Aran, que és una conseqüència del turisme, repercuteix en una manca d'habitatges assequibles per la població de la vall, sobretot entre les parelles joves. La construcció d'habitatges de protecció oficial a Vielha només ha pal·liat parcialment el problema. D'altra banda, el desig de no abandonar els pares vells, sobretot als pobles petits, juga de vegades en favor de l'establiment d'una residència conjunta entre generacions diferents.

prestigi familiar. Amb això, els pares perden capacitat en el control d'aspectes com el matrimoni o la dedicació laboral dels fills. La pròpia participació social dels individus fora de l'espai domèstic ja no es produeix per mediació de la casa. Les comunicacions han facilitat una major freqüència de les relacions més enllà de l'àmbit local estricte, mentre que la pèrdua de les funcions anteriors com a organització política i econòmica han fet que el poble esdevingui també una entitat fonamentalment residencial i que sigui més permeable. L'estructura domèstica tendeix, doncs, a modificar-se en ella mateixa perdent força la casa, com a referent cultural, en favor d'altres elements.

Mentre que la privacitat i l'individualisme s'oposen al caràcter corporatiu que tenien els grups domèstics en el passat, les relacions familiars han deixat d'estar condicionades per la raó domèstica que derivava de la seva funcionalitat econòmica a canvi d'una major valoració de l'afectivitat. Es així com la residència separada es fa compatible amb una col.laboració intergeneracional freqüent, en activitats econòmiques puntuals però sobretot en les tasques d'assistència familiar (l'atenció als malalts, als néts o als vells). El canvi dels models familiars ha fet aparèixer, doncs, noves formes de relacions, però la família continua mantenint algunes de les seves funcions bàsiques (com la sexualitat i la reproducció o la transmissió de valors i la construcció de la identitat)⁵⁶.

Aquestes constatacions permeten concloure que la casa ha deixat de ser una institució social fonamental en la societat aranesa: no és el centre de la producció ni l'economia familiar és tampoc conjunta, la residència ha esdevingut el seu component fonamental, ha perdut capacitat de control sobre els seus membres i, sobretot, ja no és el mecanisme d'accés a l'organització política local i als recursos que aquesta gestiona.

---

56. "Les relacions a l'interior del grup domèstic, entre generacions, entre emparentats, aquells parents i afins, dispersos espacialment, i als què designem amb el terme de parentela, ja no es deixen tancair en aquestes estadístiques" (Segalen, 1988:516).

SOBRE EL CARÀCTER FAMILIAR DE L'EXPLOTACIÓ PAGESA

L'anàlisi de transformacions contemporànies de l'Aran dona compte de la importància que ha tingut la casa en l'organització econòmica fins a la implantació dels sectors inductors de canvis d'aquest segle. La casa, com a entitat social, era la responsable principal en el desenvolupament de l'activitat agro-ramadera, dedicant els seus efectius laborals a l'explotació dels recursos a què tenia accés. El caràcter familiar de les explotacions condicionava el funcionament de la casa com a unitat de producció i de consum. La força de treball d'aquestes estava constituïda fonamentalment pels membres del grup residencial: variava en relació amb la composició domèstica (depenent dels atzars demogràfics i dels cicles de desenvolupament familiar) i les relacions de producció s'inscrivien en el marc de les pròpies relacions familiars (vincles de parentiu, diferències entre els individus en relació amb l'edat, el sexe i la seva posició dins del sistema d'herència). Els principals objectes de treball eren igualment d'origen familiar i integraven el patrimoni material de la casa (les terres, el bestiar, les instal·lacions productives). Els objectius de la producció, finalment, estaven també definits familiarment, orientant-se a la reproducció física i social del grup domèstic i dels seus membres¹.

Tot i la importància de la casa en reproduir les condicions de la seva pròpia existència, a l'Aran esdevé una entitat econòmica insuficient. L'altitud, el clima, el relleu i la qualitat dels sòls de la vall imposen una baixa productivitat del treball i limiten la diversificació agrícola. L'aprofitament pastoral de l'entorn ha permès històricament una complementació productiva amb la qual els grups domèstics podien cobrir els seus dèficits. El manteniment simultani de les activitats agrícoles i ramaderes, però, no és viable a nivell domèstic (els seus requeriments en força de treball són elevats i

---

1. Com afirma Narotzky, "la casa pot definir-se com a la síntesi d'una explotació agrària i d'una família que inverteix la seva força de treball en la reproducció social d'aquesta unitat de producció, tant en el seu vessant directament productiu (treball agrícola) com en el reproductiu (tasques domèstiques i de procreació, socialització i manteniment)" (1991:464).

coincidents en el calendari, alhora que presenten una forta baixa al llarg de molts mesos), i explica la presència d'altres unitats de producció formades a partir de l'articulació dels grups domèstics en el marc de la comunitat local.

5.1. PATRÓ PRODUCTIU, SISTEMA TÈCNIC I CICLES D'ACTIVITAT

La tècnica no constitueix un sector aïllat de la realitat social, un domini que determina el desenvolupament dels grups humans. Contràriament, és *"un camp de mediació entre possibilitats i impossibilitats materials i certes manifestacions de les organitzacions socials"* (Lemonnier, 1980:1). En comptes de considerar que la vida social té lloc en un marc de subjeccions materials en el qual les tècniques emprades serien un dels seus elements, cal entendre aquestes com a part d'un conjunt dinàmic de relacions entre les condicions materials de les activitats (de producció, de consum, etc.) i les que conformen el quadre social en el que intervenen. L'estudi dels processos tècnics no pot desatendre, així, el caràcter socio-cultural que tenen tant les finalitats que orienten les activitats com els mitjans emprats per assolir-les (Bonte, 1985)².

Des d'aquesta perspectiva, fixar l'atenció en els procediments tècnics, com a un factor actiu de l'adaptació, esdevé una estratègia fructífera en l'anàlisi de les explotacions agro-ramaderes araneses. La producció agrària s'orientava a la reproducció social i material de la població (a través de l'autoconsum o del mercat) en funció de les condicions de l'entorn (estacionalitat del clima, heterogenitat ecològica, constrenyiments) i dels factors de l'organització social (unitats de producció, accés als recursos), tot conformant un quadre caracteritzat per la discontinuïtat dels requeriments en força de treball al llarg de l'any.

L'evolució agrària aranesa en els dos últims segles s'ha caracteritzat per una especialització gradual en la producció ramadera. A mitjan el segle passat, la reducció de l'espai dedicat als productes d'autoconsum era ja significativa, tot i que aquests seguirien ocupant bona part del treball agrari fins al segon terç del XX. A partir d'aquest moment, com indiquen les estadístiques sobre els usos del sòl, la conversió dels antics camps de conreu en prats i el tancament de les explotacions més petites esdevindran les mostres més rellevants del canvi en l'agricultura comarcal³. La mecanització gradual del

2. Balfet (1975), Cresswell (1981) i Geistdoerfer (1976) il·lustren la confecció i aplicació de l'enquesta tecnològica. Una revisió dels plantejaments de la tecnologia cultural pot trobar-se a Beltran (1989), Bonte (1986), Carretero (1990) i Digard (1979).

3. *"La SAU de l'Aran s'orienta [actualment] de manera gairebé exclusiva a la producció d'herba. La vocació productora d'herba de l'agricultura aranesa no és pas nova [...]. En cap moment, però, l'especialització productiva agrícola de la Val havia estat tan forta com ara, moment en que les transformacions econòmiques han anat arraconant algunes produccions locals que no eren competitives amb les de l'exterior"* (Prat i Feixa, 1991:125).

treball agrari des dels anys seixanta suposa, finalment, un nou punt d'inflexió en aquest procés de transformacions, en beneficiar l'execució de determinades operacions tècniques i alterar els requeriments en mà d'obra.

Una agricultura diversificada

En el context d'una producció orientada a l'autoconsum, el patró agrícola tradicional a l'Aran estava constituït pel conreu combinat de cereals, tubercles, llegums i hortalisses, en diferents quantitats i proporcions en funció de la grandària i la qualitat de les terres conreables, de les condicions climàtiques locals i de la pròpia demanda domèstica. Aquesta diversificació responia més a l'objectiu d'accedir de forma directa als components principals de la dieta humana que no a un ajustament a les possibilitats agràries de l'entorn⁴. En aquest sentit, el manteniment de diversos cicles de conreu no comportava sempre un ús maximitzador de la capacitat laboral del grup domèstic (en coincidir molts dels seus requeriments de treball) ni tampoc un aprofitament intensiu de l'heterogenitat ecològica de la vall⁵.

Fins a la introducció de la patata a mitjan el segle XVIII, els conreus principals de l'agricultura aranesa eren el sègol (*blat*), el blat (*horment*), el fajol (*morisco*), el mill (*milh*), l'ordi (*uerdi*) i el blat de moro (*milhòc*). El sègol era el cereal més ben adaptat a les condicions físico-climàtiques de la vall i es cultivava en sòls pobres on el blat dona unes rendiments baixos. Segons Sanllehy (1981:72-73), el sègol representava a principis del XVIII entre un terç i la meitat dels cereals collits a la comarca i va mantenir el seu predomini durant segle passat. L'altitud dels conreus de la vall dificulta la maduració del blat que, en general, proporciona una baixa producció. El blat es cultivava a principis del XVIII mesclat amb sègol (*mestalh*) i és només des de finals de segle quan apareix referit en la documentació històrica com a un cultiu independent. El fajol, que s'adapta bé als terrenys humits i també és panificable, era el tercer cereal en importància. El mill, per la seva banda, representava prop d'una cinquena part de la collita de grans també al XVIII, però a mitjan el XIX es conreava ja en pocs pobles. El cultiu de l'ordi va estendre's al XVIII afavorit per la seva bona adaptació en terrenys calissos i el seu ús en la panificació. El panís, finalment, va introduir-se tardanament a la vall: a finals del XVIII estava encara poc estès, però Madoz ja l'esmenta a mitjan el segle passat en la majoria de pobles.

4. "Sembràvem forment, sembràvem bladeta, ordi, cruada, morisco i totes aquestes coses, pèsols, fabes... Collíem una mica de tot. Semblava que era la supervivència. No ens podíem especialitzar en una sola cosa" [FAB].

5. Pel contrari, als Andes Centrals, "les variacions del clima tropical [...] determinen que els cicles dels conreus en els diversos pisos altitudinals no coincideixin necessàriament en els seus requeriments de mà d'obra [...]. El manteniment de varis cicles de producció agrària en varis pisos ecològics resulta l'estratègia bàsica per emprar la força de treball pagesa durant un màxim de dies en l'any agrícola" (Golte, 1980:37-38).

El blat i el sègol se sembraven entre els mesos de setembre i octubre en funció de l'altitud (per evitar les primeres gelades)⁶, després d'haver llaurat els camps⁷. Durant la primavera (del març al juny) calia tornar varis cops als sembrats per treure les males herbes. El condicionament climàtic de l'altitud també incidia en el calendari de la sega. Els mesos de juliol i, sobretot, agost centraven la collita de cereals, però mentre que als pobles del Miei Aran s'iniciava a finals de juny, als situats a una major alçada (com Bagergue i Montgarri) es retardava fins la primera quinzena de setembre⁸. Com indica Zamora, "*siegan regularmente con hozes de hierro hombres y mujeres. Lo recogen en pequeños manojos con el mismo material por la parte contraria a la espiga. De estos forman montones que llaman garbinas, formadas a modo de techo, y en figura orbicular que recogiendo dentro el trigo, vienen a rematar en figura quasi piramidal y muy cómoda para defender el grano de las aguas*" (citada per Sanllehy, 1981:67).

Un cop segat el blat i el sègol, les garbes es duïen amb cavalleries al *corrau*. Per separar el gra de la palla, en comptes de batre el cereal a l'era, es picava manualment sobre una taula (*escarriadera*), es ventava amb un ventador i es garbellava el gra, conservant-lo en arques de fusta als *humaraus* per preservar-lo de la humitat fins a la mòlta. Aquest procediment evitava alhora la pèrdua de gra i haver de trossejar les tijes. Més tard, els feixos es pentinaven i es feien garbes de palla més grans per emprar-la en cobrir els edificis o es guardaven al paller per donar-la, barrejada amb l'herba, als animals (com es feia també amb la palla de panís).

Amb la pèrdua d'importància del blat i el sègol era la panificació, el blat de moro va estendre's en la mateixa pauta de conreu⁹. El panís se sembla, després de femar i llaurar la terra, a finals d'abril o al maig (a Canejan a últims de juny o a primers de juliol), i es cull a l'octubre (a Canejan, a últims d'agost o a primers de setembre). Un cop assecat al mateix camp uns dos o tres dies, el blat de moro era despanotxat abans d'entrar-lo a la casa i es desgranava durant l'hivern en reduir-se els treballs més urgents. El cultiu de cereals incloïa, finalment, diferents varietats de grans tardans (*tardiuallhs*) com el mill, el fajol i l'ordi que es conreaven rotativament a les terres en guaret i de

6. A Les, per exemple, "*llauraven al setembre o per allà [...], i ja hi sembraven el blat. I després quan nevava, aquell blat es quedava tapat. I quan se'n anava la neu, en quatre dies ja vertia [el] gra, amb el bon temps*" [SCL]. Al XVIII la sembra es feia ai més d'octubre en la majoria dels pobles de la vall, excepte els de major altitud en què s'adelantava la data. Així, a Gessa, segons Zamora, "*se siembra a fines de setiembre o primeros de octubre, pues en noviembre la tierra ya está cubierta de nieve*" (citada per Sanllehy, 1981:66).

7. Segons observa Young a finals del XVIII, "*llauraven amb bons junyuts com els nostres: no porten el jou lligat a les barres com al sud de França*" (1970:52-53).

8. Com assenyalen López Palomeque i Majoral (1982:102), els cereals se sembren actualment des de l'octubre fins a Nadal i se segueix des del mes de juny fins a la darrera d'agost, en funció igualment de l'altitud.

9. El blat de moro tenia sobretot una certa importància als pobles de menor altitud ja que, malgrat la humitat, la freqüència de les baixes temperatures impedeix la seva maduració als pobles de més amunt de Vielha (i era aprofitat per donar-lo en verd al bestiar com a farratge).

pitjor qualitat. Els cereals menors se sembraven al maig, s'eixarcolaven al juny i se segaven al setembre.

La pràctica de la rotació va veure's enriquida a finals del XVIII amb la introducció de diferents lleguminoses (mongetes, pèsols, llantíes i fabes) i, sobretot, de la patata (*truha*)¹⁰. La sembra de la patata s'alternava generalment cada any amb la de cereals per tal de facilitar la recuperació del sòl¹¹ i reduir el temps de guaret¹². Els camps solien quedar en descans passada la sega fins després de l'hivern, tot i que alguns aprofitaven per sembrar trèvol a la tardor i, dallat en verd, el donaven al bestiar en escassejar l'herba a la primavera. En funció de l'altitud, els camps es llauraven novament al març o a l'abril, un cop femejats, per sembrar-hi les patates al mes següent en desaparèixer el risc de gelades. Les patates han d'entrecavar-se amb aixada per treure les males herbes un mes després de ser plantades. La collita es feia entre finals de setembre i primers de novembre, obrint els solcs amb arreu o amb aixada i arrencant les mates a mà¹³. Les patates araneses eren gairebé totes tardanes, però la major part d'explotacions solien dedicar algun troç a cultivar-ne pel consum de l'estiu, sembrant al març.

L'heterogenitat climàtica de la vall incidia igualment en l'adopció d'aquesta rotació de conreus. Així, mentre que als pobles de menor altitud el blat i el sègol s'alternaven anualment amb patates o blat de moro (després de deixar descansar els camps des de la sega fins la primavera següent), als llocs més enlairats s'hi sembrava blat de primavera (*bladeta*) o ordi per collir al setembre. Amb una producció dirigida també al consum familiar, totes les cases dedicaven, finalment, alguna extensió de terra a l'obtenció d'hortalisses. Els horts solien estar prop dels habitatges i el seu manteniment es considerava com a un treball afegit a la resta de tasques agrícoles (aprofitant estones lliures en tornar del troç) o com a una extensió de les feines domèstiques que estaven a càrrec de les dones. Els horts es preparaven en fondre's la neu, cap al febrer, per començar a plantar-hi just a continuació. Excepte les fabes i els pèsols (que són més resistents al fred i podien quedar sembrats a la tardor), la recol·lecció d'hortalisses havia de centrar-se necessàriament durant el curt estiu climàtic, a partir del mes de juliol.

10. Segons Moga-Pont, "lo any 1786, Joan Esplan de casa Sirguant [de Gessa] portà dos trumfes de França, les primeres que sigueren conegudes en aquests llocs. Dit Joan feia de tragner [i] transportava fesols, llaurnes i vi de França. Les sembrà a l'hort i als pocs anys ja en tenia quasi tot el poble" (1936:99).

11. A Vielha, "un any femem patates en una banda, l'altre any a l'altra. Un any blat en una banda, l'altre any a l'altra. On es feia blat aquest any, per l'any que ve patates [...]. Canviant així, del solan a l'ombret i de l'ombret al solan, hi havia més rendiment de collita. La mateixa collita i obligava" [JBV].

12. Young, al finals del XVIII, esmenta l'existència de guarets a la vall en ple mes de juliol: "Feia temps que no vèiem aquesta mostra d'un sistema de cultiu mal ensès" (1970:53). El descans anual va anar-se reduint gradualment fins a aquest segle. Així, a Les, "no deixaven descansar. Mai. Tot estava sembrat. Sempre. Arribava la temporada, si no era una cosa era l'altra. Sempre ho sembraven" [SCL].

13. Les patates se sembraven amb llavor produïda a la pròpia comarca i donen un rendiment d'uns 10 o 15.000 kg/ha per 1.700 kg/ha de sembradura. La productivitat de la patata ha baixat, no obstant, en suprimir-se l'antiga alternança amb els cereals.

Les parcel·les dedicades a obtenir l'aliment necessari pel manteniment del bestiar durant l'hivern (estabulat, pel general, entre el novembre i l'abril) requerien d'una forta dedicació de treball però discontinua, també, al llarg de l'any. L'alfals és el cultiu principal que s'ha anat introduint en substitució de la resta de conreus a mesura que ha disminuït, sobretot als darrers cinquanta anys, l'orientació a l'autoconsum. El condicionant més important del conreu de l'alfals és que requereix regadiu, amb el qual no tots els camps fan possible la seva implantació. El clima de l'Aran permet fer dos o tres dalls, generalment des de finals de maig fins a últims de setembre, i només pot dallar-se quatre o cinc cops en els millors terrenys i quan el temps deixa avançar la primera sega¹⁴.

L'alimentació del bestiar estabulat s'assegurava sobretot, però, amb l'herba dels prats de conreu de propietat particular. El clima humit de la vall afavoreix una bona producció d'herba inclús en aquells indrets que no permeten el regadiu. La collita, però, no és tan abundosa com en d'altres comarques veïnes ja que el fred deixa poc temps pel creixement de l'herba. En termes generals, a l'Aran l'herba possibilita dues dallades (el *dalb* i el *redalb*) o, excepcionalment, tres (sobretot de Marcatosa en avall), mentre que els prats que no poden regar-se o que estan situats a les riberes de més altitud només poden segar-se un sol cop. A la part baixa de la vall és on s'obté una major producció d'herba, però són els prats del Naut Aran aquells que proporcionen, pel contrari, un producte de millor qualitat¹⁵.

El treball als prats s'iniciava amb el femat en desaparèixer la neu als mesos de febrer i març, tot i que alguns el feien al desembre abans de les primeres nevades. Les bordes construïdes prop dels prats més allunyats dels nuclis de població permetien magatzemar els fems necessaris per adobar, i només excepcionalment calia carregar-los des de les quadres del poble. En cas de no disposar dels fems suficients, els prats s'adobaven alternativament cada dos anys¹⁶. Paral·lelament al femejat, els prats havien de netejar-se de pedres i matolls per facilitar el creixement de l'herba i la seva posterior collita. El primer dall es duia a terme a finals de juny o a primers de juliol quan el

14. Com indiquen Majoral i López Palomeque (1983:68), un camp d'alfals té una vida aproximada de sis anys i dona una producció d'uns 10.000 kg/ha, alternant-se generalment amb el conreu de *maibòc* per gra i de patates.

15. La composició de la barreja que se sembla és força diversa (generalment alfals i dactilis, raigràs i trèvol) i s'aplica sobretot quan es fa la conversió de la terra campà en prat, precedida habitualment de dues llaurades creuades i del femat del camp. La sembra és d'uns 25 a 30 kg/ha i la collita de 5.200 kg/ha al primer dall i d'uns 2.200 al segon. Els prats que no han estat mai sembrats tenen una producció més baixa: 4.000 i 1.000 kg/ha al primer i segon dali, respectivament. Als prats aranesos rarament, però, s'hi efectuen els treballs de millora i reimplantació propis dels prats artificials i, en la pràctica, "el límit entre el conreu de farratges i els prats naturals està marcat per una frontera poc clara" (Prat i Feixa, 1991:127-128).

16. Els fems, no obstant, no eren un producte que es comercialitzés: a cops se'n deixava o se'n donava però rarament es venien.

bestiar ja havia pujat amb el ramat comunal a les pastures de muntanya¹⁷. El redall, per la seva banda, es feia al setembre o a l'octubre, tot i que al Baish Aran solia avançar-se a últims d'agost. Els prats que només proporcionaven una sola collita es dallaven durant l'agost. Mentre que en la primera collita l'herba arriba a tenir més d'un metre d'alçada, la del redall és de dimensions més curtes.

El treball manual de l'herba presentava uns condicionants horaris importants. Calia entrar als prats a primera hora del matí (aquells que els tenien més allunyats havien de llevar-se a les 5 per arribar-hi a temps), per poder aprofitar la humitat de l'herba i dallar amb més facilitat i per disposar millor de les hores de calor per deixar-la assecar. Al migdia començava a treballar-se l'herba, girant-la amb forques per accelerar la dessecació, ja fins al vespre. Durant la nit, l'herba es deixava apilada en petits munts (*modilhus*) per impedir que la rosada tornés a humitejar-la i que deixés el terra moll. Al matí calia tornar-la a estendre i, estant el sòl més sec, trigava menys en assecar-se¹⁸. Si no plovia, l'herba podia quedar seca en dos o tres dies, evitant que fermentés al paller (i que pogués incendiar-se) i que perdés el seu valor nutritiu. Després, es recollia amb rascles o amb forques i es lligaven els feixos amb *andòrtes* d'avellanera per tragar-la, amb carro o cavalleries, fins als pellers.

Al temps del redall, el dia era ja significativament més curt, pel què l'herba tardava fins a cinc o sis dies en assecar-se i estava més exposada a la pluja. Al ser l'herba més tendra i arribar més tard el sol, ja no calia entrar als prats tan d'hora. Tot i que no requeria una dedicació completa, mentre que l'herba romania dallada calia anar diàriament al prat per girar-la i estendre-la. L'herba del redall solia guardar-se a part de la resta per donar-la als vedelis i als corders.

L'herba es guardava sempre a cobert dins dels pellers. Als prats més allunyats interessava tenir-hi bordes per estalviar-se haver de tragar tota la collita fins al poble. Quan a l'hivern s'acabaven les existències dels pellers on s'estabulava el bestiar, se n'havia d'anar a buscar en trineu a les *bòrdes horanes*. La recollecció i el magatzematge de l'herba constituïen el moment de major activitat de les explotacions agro-ramaderes¹⁹.

L'agricultura aranesa ha estat, fins als darrers cinquanta anys, una activitat fonamentada en la força de treball humana i en l'aprofitament dels recursos locals. Les

17. "Llavors ja estaves fent herba i ja no te preocupaves del bestiar perquè hi era el pastor. Ja se'n cuidava el pastor i tu no et dedicaves més que a fer l'herba. Fer l'herba, fer els feixos i després la tenies que portar al paller. Ja hi havia treball també, ja" [SCL].

18. La formació de *modilhus* era una de les operacions de la sega que més treball requeria i actualment ja no es practica: "Com la tenies tota en hileres, la tenies que desfer. I després, allà les 11 o les 12, la tenies que girar, donar-li el tomb a l'herba. I després, a la nit, ho tenies que fer amb munts, que ara no se'n fa cap de munt [...] Era un costum que hi havia. Tot amb munts. I clar, això te demanava, si tenies un bocí gran, casi et costava dues hores per fer els munts" [SCL].

19. "Es el temps més animat de la Vall, quan els camps se venen concorreguts d'homes y dones, que, després d'arregar l'herba ab llurs hurques (forques), la carreguen en entatzonats pilots a les carretes y lubies (carretes especials sense rodes), y els boues la conduexen als pellers" (Soler i Santaló, 1906:30).

eines emprades eren sovint de confecció manual i no van experimentar cap canvi significatiu fins la introducció d'instruments mecànics en aquest segle²⁰. L'escassa fertilitat de la terra i les seves limitacions per l'aprofitament agrícola es reduïen només amb la pràctica de la rotació, el femejat, el guaret i, en alguns indrets, el regadiu. L'únic fertilitzant introduït als camps era la matèria orgànica proporcionada pel bestiar. Als trossos on no podia arribar-se amb cavalleries s'havia de carretejar els fems amb paners de cistelleria o amb sacs o bé deixar-hi peïxer els animals passada la collita o abans de sembrar. El sistema tradicional de reg és per inundació, a partir de derivar l'aigua dels rius i barrancs cap als prats. Aquests es regaven un o dos cops a l'estiu (si bé la humitat del clima no ho feia sempre necessari), i únicament quan les parcel·les no eren massa pendents i estaven prop de la Garona o dels seus afluents principals (com el Nere, el Varradòs, el Valarties i el Joeu).

Un règim específic d'explotació ramadera

La ramaderia constituïa una activitat fonamental en les explotacions domèstiques araneses per la necessitat d'obtenir una producció complementària amb la qual poder comprar aquells productes que no s'obtenien directament o només d'una manera parcial²¹. Amb això, era una activitat comercial i depenia de la demanda del mercat exterior. Els canvis en la valoració dels animals i el caràcter familiar de les explotacions ramaderes condicionaven la composició d'unes quadres generalment diversificades. El patró ramader més comú combinava el bestiar oví amb el vacum en diferents proporcions, completat per un reduït volum de cabrum per satisfer el consum familiar i, eventualment, de mulatí o cavallí en funció de l'accés al capital necessari per dedicar-se a la recria.

El règim d'explotació ramadera era de semiestabulació. Donades les característiques que fan de l'Aran una comarca amb abundants pastures naturals i, alhora, faciliten el conreu de prats, el bestiar aranès, a diferència del d'altres valls pirinenques²², no practicava la transhumància hivernal a la plana en busca de terres més càlides²³. Durant l'estiu el bestiar era conduït fins a les pastures alpines de propietat

20. Segons afirma Sanllehy, "és important assenyalar l'escassa evolució de l'utilatge agrícola aranes al llarg del segle XIX, ja que les eines conservades i/o les descripcions recollides sobre el segle XIX coincideixen quasi totalment amb les de finals del XVIII" (1981:64-65).

21. "El bestiar era la salvació de les cases. Es visques amb això, llavons, aquí [...]. Sempre tenia, la gent, vaques, ovelles i cabres. Sempre. Tots" (XNA).

22. Donat els llargs desplaçaments que comporta la transhumància, els bovins i els equins eren habitualment mantinguts establits a l'hivern (excepte en algunes valls septentrionals) i era només el bestiar de llana el que migrava en arribar el fred. L'especificitat de l'Aran, doncs, rau en que és la totalitat del bestiar el que roman a l'interior de la vall durant tot l'any. Una caracterització completa dels tipus de transhumància als Pirineus pot trobar-se a Solé i Sabaris, 1951:283-298.

23. La transhumància s'havia practicat molt excepcionalment a l'Aran. Moga-Pont (1929) esmenta diversos moments als segles XVI i XVII en què la casa Lobató, entre d'altres, havia dut bestiar de llana a l'Urgell. És possible que aquesta fós una estratègia

comunal on s'alimentava a dent, mentre que a l'hivern s'estabulava i es mantenia amb l'herba collida als prats de dall i a la primavera i la tardor solia romandre a les bordes de la muntanya mitjana²⁴. L'organització comunal facilitava aquest règim d'explotació en encarregar-se de la vigilància dels animals durant la seva estada a les pastures més allunyades del poble, permetent que la força de treball de les explotacions domèstiques pogués concentrar-se en la recol·lecció de l'herba i en la resta de tasques agrícoles. El règim d'explotació ramadera dividia l'any, doncs, en dues èpoques: l'una en què el bestiar quedava sota la responsabilitat del comú de veïns, i l'altra en què cada casa havia d'atendre pel seu compte els requeriments dels seus propis animals.

El trasllat del ramat format pels animals de tots els veïns fins a les pastures comunals, així com el seu moviment al llarg de l'estiu dins de l'estatge alpí, estaven regits en cada poble per un calendari específic en funció de l'altitud, la grandària i la localització de les seves pastures. Fins la primera meitat del segle passat, els llibres de capítols de vila regulaven per escrit aquest calendari, el què facilitava la coordinació de les tasques col·lectives i un aprofitament intensiu dels pastius comunals. Posteriorment, la decisió de fer pujar el bestiar a la muntanya o de dur-lo de nou fins al poble es prenia cada any entre tots els propietaris, atenent a les condicions climàtiques i a l'estat de les pastures, si bé solien sancionar-se les dates establertes pel costum²⁵. Cada poble separava els ovins i els bovins en ramats diferents (sota la direcció dels seus corresponents pastors) i, en funció del volum de bestiar i de les seves possibilitats, podia fer d'altres subdivisions per tal d'evitar accidents, aprofitar millor els pastius i facilitar la vigilància dels animals (separant, per exemple, les vedelles per impedir que el toro pogués cobrir-les abans dels dos anys). La fixació d'un calendari específic per l'aprofitament de les herbes comunals, juntament amb la formació de diferents ramats per cada mena de bestiar, perseguia un ús intensiu de les capacitats pastorals de les muntanyes. Amb això,

---

a la qual només podien tenir-hi accés les cases d'una posició econòmica més benestant, per les despeses que comportava tenir un pastor propi o posar els animals en pupilatge en d'altres ramats: *"També consta per notes [que] se han trobat [que] en temps de du Mateu [1504-1544] tenia ramada. Les ovelles les feien anar a l'hivern a Urgell i a l'estiu les tenien en les muntanyes d'aquest poble i comuns de Pujol"*. També diu de Francisco Moga-Pont i Riu (de la segona meitat del XVII): *"Francisco va ser un bon amo; tornà a augmentar la ramada; [la] fesa anar a Urgell i [es] dedicava igualment a la compra de blat i llanes"*. D'una casa amb la que s'hi casa un de Lobató a finals del XVII diu: *"La casa Eriba procedia de Tredós. En dit poble tenien casa, corral i quadres, una bona propietat [...]. La casa Eriba era en aquell temps una de les que tenien molts bestiar; a l'hivern los feien anar a pasturar a Tredós i part del bestiar de llana a Urge"; [eren] molt sobrats en diners"*.

24. Aquest tipus d'explotació combinava, en dues temporades cada l'any, un règim ramader intensiu (l'estabulació) i un altre d'extensiu (la transhumància a l'interior del terme comunal), sense adoptar una forma especialitzada (Vilà i Valenti, 1958:454).

25. A Vilamós: *"[Les pujarem] quan hi havia pasto ja a les muntanyes, quan se veia que ja podia menjar el bestiar. Feien una reunió tots els pagesos a l'Ajuntament i s'acordava per pujar"* [MCV]. Pel què fa al retorn fins al poble, a es Bòrdes les vaques baixaven de la muntanya per Sant Mateu, el 21 de setembre, però *"un dia fixo, fixo no era tampoc. Era la costum de baixa: aquell dia. Però si el temps acompanyava potser s'hi quedaven tres, quatre o cinc dies més. I si el temps era molt dolent potser baixaven més aviat [...]. Això ho feia tot el temps. El temps i els pastos de les muntanyes. Si a les muntanyes hi havia pasto, les deixaven. Però si havia fet un mal any, un any de sequia o coses d'aquestes, els pastos també s'acabaven més aviat"* [ALE].

la baixa pressió a què ha tendit la ramaderia local es reflecteix en un relaxament d'aquesta organització²⁶.

Els ovins entraven a la muntanya mitjana a mitjan maig fins que a mitjan agost pujaven a les pastures comunals, després d'haver-hi passat ja les vaques. A primers de novembre (o abans, en funció del temps), se'ls feia baixar, deixant-los pels volts dels pobles aprofitant les herbes de la part baixa i dels prats dallats, fins al moment de tancar-los a les bordes. Mentre que les vaques eren menys resistents al fred i corrien més perill d'accidentar-se, les ovelles podien tenir-se més temps a la muntanya i aprofitaven millor els recursos pastorals locals. L'arribada de les primeres gelades, catorn de Tots Sants, marcava el seu retorn a les parts baixes de la vall²⁷.

Els bovins també pujaven a la muntanya mitjana al mateix mes de maig, fins que per Sant Joan o a primers de juliol se'ls conduïa a les pastures de l'alta muntanya. A mitjan setembre tornaven a baixar al primer lloc, quedant-se sovint als mateixos prats dallats fins que el fred obligava a dur-los als pobles, on romanien estabulats durant tot l'hivern²⁸. A es Bòrdes les vaques baixaven per Sant Mateu (el 21 de setembre) i les deixaven a la zona ocupada pels prats particulars. Els prats, per aquella data, ja havien d'estar dallats i quedaven a disposició de tot el bestiar del poble fins al primer de novembre²⁹. Els animals de peu rodó, per la seva banda, seguien un calendari similar al de les vaques però, sense tenir un comportament tan cronometrat i sensible a la climatologia, podien allargar la seva estada a la muntanya. Les cabres eren els únics animals que no pujaven durant l'estiu a les pastures alpines. Criant-les amb la finalitat de disposar de llet quan les vaques eren fora, cada matí s'ajuntaven totes les cabres del poble per dur-les a pasturar pel contorn, i al vespre tornaven altre cop a cada casa. A partir del novembre les cabres solien quedar-se sense pastor propi i se les feia sortir juntament amb el ramat d'oveilles.

26. Així, a Arròs, "al principi era costum el dia fixat [per pujar el bestiar]. Però ara ja [...], com no s'hi posaven tots i com hi havia menys bestiar, llavors hi pujaven antes [...]. Ja feia uns quants anys que ja no miraven això del 27 de juny, fixo com antes. Perquè no hi havia tant de bestiar [...] i els pastos eren els mateixos i normalment tenien molta més abundància de pasto" (DGA).

27. La data de baixada de les ovelles "ho feia el temps. Si la tardor era bona, en comptes de baixar el dia de Tots Sants encara hi quedaven vuit o deu dies més a la muntanya [...]. Ara, si se canviava de pastor, la vigília de Tots Sants ja baixava el bestiar" (ALE).

28. El calendari dels moviments del bestiar manté una estreta relació amb l'establiment de les fires ramaderes. Així, el 30 de juny, per exemple, se celebrava fira a Canejan i no es pujava el bestiar a la muntanya fins els primers dies de juliol, un cop celebrada aquesta, per facilitar les transaccions. Igualment al mateix poble es tornava a fer fira el primer diumenge d'octubre, pel Roser, amb el què el divendres anterior, aproximadament cap al 20 de setembre, ja tornaven a baixar-se les vaques al poble. A Tredós es feia baixar les vaques a la ribera per la fira de Salarú (el 7 d'octubre) per poder-hi dur els vedells a vendre.

29. A Artes, segons Prat i Feixa (1991:132), el ramat de vaques comença a pasturar a primers de juny la ribera del Vilarties fins al Pont de Rassec (1.300-1.400 m), beneficiant-se de l'erba dels prats que encara es dallaven fa uns quinze anys. En apropar-se Sant Joan, el ramat puja als plans de Loseron (1.600-1.800 m) i passa definitivament a les pletes de Pruedo (1.900-2.100 m) i en entrat el mes de juliol. El 8 de setembre comencen el camí invers passant per Loseron i, a primers d'octubre, altre cop al Pont de Rassec, fins a tancar-se a les bordes a finals de novembre.

El temps de pastura als comunals per part dels ramats aranesos durava aproximadament entre quatre i cinc mesos. Mentre que el bestiar local aprofitava les anomenades *primeres herbes*, aquells pobles que tenien pastures sobrants les llogaven a ramaders de fora de la comarca per l'aprofitament de les *segones*. Les ramades d'ovins forasters entraven a la vall el 20 de juny, pujant directament a les partides més altes de la muntanya, i no se'n tornaven fins a primers d'octubre. Els ramats forasters de bovins, molt més excepcionals, feien teòricament el mateix itinerari que els del país. L'aprofitament per part d'aquest bestiar suposava una pastura d'uns tres mesos i mig.

Les vaques es feien criar atenent al calendari d'aquesta transhumància a l'interior de cada terme comunal. Per facilitar poder-les atendre al part i, alhora, fer pujar els vedells a les pastures de muntanya amb la resta del ramat, es procurava fer parir les vaques a partir d'el gener o febrer fins al maig. En cas de vedellar a destemps, se les pujava en un segon torn o romanien durant tot l'estiu a la borda. Només es deixava els vedells al poble si eren molt petits i havien de córrer, amb això, algun perill.

A la tardor, un cop que baixava dels comunals, el bestiar tornava a quedar sota la responsabilitat de cada explotació domèstica. En funció de la localització dels prats particulars, es feia tornar els animals al poble o se'ls deixava als *bordaus* fins al novembre o al desembre, on pasturaven les darreres herbes abans de l'arribada de la neu i estalviant, així, haver d'alimentar-los amb l'herba magatzemada³⁰. La vigilància de les vaques ja no era feina del pastor i cadascú havia de cuidar-se les seves. A la primavera, des del moment en què podien tornar a sortir de les quadres, les vaques es deixaven altre cop als prats sense pastor. Amb això, fora de l'època en què s'estaven a les pastures comunals, més aïtes i allunyades, el bestiar solia quedar prop de casa i no requerir massa atencions.

Durant els mesos d'hivern el bestiar es mantenia estabulat a les bordes del poble i s'alimentava bàsicament amb l'herba del paller. Les vaques no sortien quasi mai de la quadra (només per poder netejar l'estança), pel què calia facilitar-les-hi tot el menjar necessari. Habitualment se'ls hi donaven tres o quatre àpats diaris (esmotzar, dinar, berenar i sopar) i aigua dos cops al dia (al matí i a la nit). Les ovelles, pel contrari, podien sortir una estona cada dia si no hi havia massa neu i no plovia, i permetien estalviar-se de proporcionar un dels àpats. Els pobles que tenien contractat un oveller durant tot l'any, aquest havia de treure-les sempre que podien pasturar, reunint-les a la plaça pel matí i tornant-les a vespre perquè cadascú se les tanqués a les seves bordes.

30. A Bossòst el ramat baixava el 15 de setembre i fins la fira del 20 d'octubre deixaven les vaques soles pasturant a les muntanyes de Samorera i Aubàs, properes al poble. Ambdues muntanyes estaven vedades durant tot l'estiu: "Allò era un manteniment per al baixar les vaques de la muntanya, per poder pastar [...]. Allò ho guardaven per quan no hi havia pastor, quan les vaques no corren tant perquè ja tenen menjar" [JGB].

Passat l'hivern, des de finals de febrer o de primers de març, ja començava a sortir tot el bestiar i se'l feia pasturar als camps en guaret o als prats particulars. Fins que no tornava a organitzar-se el ramat comunal al juny, cada casa havia de tenir cura de *guardar-se* els propis animals, fent-los sortir durant el dia i vigilant que no entressin a les propietats vedades dels altres veïns. Les vaques i les ovelles solien treure's juntes, però aquestes darreres tendien a allunyar-se muntanya amunt i sovint calia anar a arreplegar-les al vespre.

Els *bordaus* situats fora dels pobles no només permetien un aprofitament més intensiu de l'espai afavorit pel conreu de prats sinó també incrementar la producció alimentària en indrets adequats de la muntanya mitjana. Així, tant a la tardor com passat l'hivern solia estabular-s'hi els animals alimentant-los amb l'herba magatzemada, tancant-los a les bordes del poble només als mesos centrals de l'hivern³¹. En funció, doncs, de la localització dels prats de dall, els ramaders de molts pobles enviaven els seus animals a les *bòrdes horanes* entre març i maig (quan les reserves d'herba al poble eren ja escasses i la neu de la muntanya mitjana començava a fondre's), i passat l'estiu, de novembre fins Nadal. Durant la primavera i la tardor a les bordes dels prats no hi pujava només el bestiar sinó que també hi anaven eventualment els pagesos per conrear les terres de l'entorn, els anomenats *artigaus*. Això facilitava combinar la cura del bestiar amb el cultiu de patates i d'alguns cereals.

L'estacionalitat del treball agrari

A l'Aran, com a conseqüència dels rigors del clima a l'hivern, el treball agrari tenia un caràcter marcadament estacional. La primera feina que calia atendre un cop passada la neu (o aprofitant els dies que no n'hi havia a partir del gener) era dur els fems de les bordes fins als prats particulars i netejar aquests de pedres i matolls³². La neteja i el femejat dels prats era un requeriment anual i es duia a terme generalment durant el mes de febrer o fins a primers de març. Els mesos de treballs menys urgents al camp s'aprofitaven per fer llenya per la calefacció i per cuinar. Cada casa tenia dret a prendre dels boscos comunals la llenya necessària pel seu consum, i havia d'anar-la a tallar pel seu compte cada any (estranyament se'n comprava), generalment a la primavera o a la tardor. A cops es feien caure els arbres cap al maig, i es deixaven assecar per poder arrossegar-los millor amb vaques fins al poble a l'agost o ja entrada la tardor, un cop que

31. A es Bòrdes, "quan el bestiar baixava de la muntanya, en ves de vindre directament cap a casa, s'hi quedava en aquelles quadres. I a la primavera, quan la neu se n'anava i el pasto de casa s'acabava, també agafaven el bestiar i se n'anaven en aquelles quadres. I el gran fort de l'hivern, fins al mes d'abril, eren aquí a casa, al poble" [ALE]. Pel contrari, a Les, "molts no les baixaven a l'hivern. Si tenien les quadres a prop del poble, no les baixaven. Però els que les tenien lluny com les nostres, les feien baixar" [BGL].

32. "[Acabada la neu] s'arreplegaven els prats, la primera cosa. O sinó hi pujava l'herba de seguit. I si hi havia alguna pedra que hagués baixat, si hi pujava l'herba ja no es trobava. I quan es dallava a mà, es trobava aquella pedra i l'rina es feia malbé" [JBV].

acabava el treball amb l'herba. Els troncs es trossejaven al pati de la casa i s'asclaven a mesura que s'anaven necessitant.

A partir del març s'iniciaven els treballs als camps de conreu. Durant aquest mes començaven a llaurar-se els camps de patates (i se sembraven les què es collirien pel consum de l'estiu), alhora que els sembrats havien d'anar-se eixarcolant fins al juny. El treball del grup domèstic havia de combinar aquestes primeres feines agrícoles amb la cura del bestiar. Tan aviat com ho permetia el temps, un cop es fonia la neu i el gel, les vaques ja podien començar a sortir de les quadres per tal d'estalviar les reserves d'herba.

A l'abril ja podien sembrar-se les patates i el blat de moro en algunes localitats, mentre que en d'altres s'havia d'esperar al mes següent, en funció del clima i de l'altitud. Durant el mes de maig s'iniciava a molts pobles la feina dels pastors pel bestiar vacum, quedant les cases alliberades d'haver-se de dur els seus animals als prats. Amb això, alguns podien dedicar-se a tallar llenya, però els esforços se centraven sobretot en les tasques agrícoles. A més de les feines anteriors (treure les males herbes dels sembrats i sembrar les patates i el panís), al maig hi havia també treball en netejar els prats i condicionar els canals de reg. Aquells que havien implantat el conreu d'alfals, podien segar-lo per primer cop durant aquest mes.

A partir del juny el bestiar ja no tornava al vespre als pobles, al endur-se'l el pastor cap als pastius comunals més enlairats. A finals de mes, en alguns llocs es podia començar a segar els cereals i a donar el primer dall a l'herba. Aquesta darrera tasca requeria de la participació de tots els efectius laborals del grup domèstic ja que, a banda de dallar-la, l'herba s'havia de treballar amb la força per fer-la assecar i havia de traslladar-se fins a l'interior dels pallers. Els treballs de sega, tant dels cereals com de l'herba, centraven l'ocupació laboral dels mesos d'estiu. Allí on no podia avançar-se, el primer dall es feia al juliol, però als prats què per l'alçada no podia fer-se més d'una collita, aquesta es duia a terme a l'agost.

Als mesos d'agost i setembre era quan coincidia el major nombre de feines, alhora que totes eren ocupacions que requerien d'una elevada despesa de treball³³. A la sega dels cereals (els principals, juntament amb la bladeta i l'ordi), s'hi afegia al setembre la collita de les patates tardanes i calia començar el redall de l'herba cultivada. El redall no podia retardar-se massa perquè trigava molts dies en assecar-se i s'havia de retirar dels prats per deixar-hi entrar el bestiar que tornava dels comunals. A partir del setembre també s'anava a buscar la llenya i era el moment adequat per procedir a fer fulla. La fulla de freixe i de roure es collia per donar-la als animals quan s'acabaven les existències

33. "[Al setembre] ja el dia és curt i tot són treballs. Es puja que a l'estiu" [BSC].

Quadre 1.
Calendari anual d'activitats

	Activitats agrícoles	Activitats ramaderes
Gener	- neteja i femat dels prats (comença)	- atendre el bestiar (comencen a vedellar)
Febrer	- neteja i femat dels prats - preparació i sembra dels horts (comença)	- atendre el bestiar
Març	- neteja i femat dels prats (acaba) - llaurar els camps de patates - sembra de les patates per l'estiu - eixarcolat dels sembrats (comença) - treball als horts	- atendre el bestiar (les vaques poden començar a sortir)
Abril	- eixarcolat dels sembrats - sembra de les patates tardanes (en alguns pobles) - sembra del blat de moro (en alguns pobles) - treball als horts	- atendre el bestiar (les vaques poden sortir)
Maig	- eixarcolat dels sembrats - sembra de les patates tardanes - sembra del blat de moro, el fajol i el mill - primer dall a l'alfals - treball als horts - condicionament dels canals de reg - es talla la llenya als boscos	- les vaques poden sortir a pasturar - les ovelles a la muntanya (comença) - comença el treball dels vaquers
Juny	- collita dels cereals (en alguns pobles) - primer dall als prats (en alguns pobles) - eixarcolat dels sembrats - dallar l'alfals - treball als horts	- les vaques puguen a la muntanya (pastor)
Juliol	- primer dall als prats - collita dels cereals - dallar l'alfals - treball als horts: collita	- el bestiar és a la muntanya (pastor)
Agost	- collita dels cereals - dall als prats que només proporcionen una collita - dallar l'alfals - treball als horts: collita	- el bestiar és a la muntanya (pastor)
Setembre	- collita dels cereals (acaba) - collita de les patates tardanes - segon dall als prats (<i>redalh</i>) - dallar l'alfals - sembra dels cereals (en alguns pobles) - treball als horts: collita - es porta la llenya a la casa - fer fulla	- el bestiar baixa als prats dallats (pastor)
Octubre	- segon dall als prats (<i>redalh</i>) (acaba) - sembra dels cereals - collita del blat de moro (acaba) - collita de les patates tardanes (acaba) - fer fulla	- bestiar als prats dallats (sense pastor)
Novembre	- sembra dels cereals (acaba)	- treure el bestiar i atendre'l
Desembre		- tomen les ovelles - atendre el bestiar

Font: Informació oral. Elaboració pròpia.

d'herba a la primavera. En alguns pobles s'iniciava també en aquest mes, finalment, la sembra dels cereals per l'any següent³⁴.

Durant l'octubre els treballs agraris ja no precisaven d'una dedicació laboral tan elevada i alguns aprofitaven per ocupar-se en treballs estacionals fora de l'explotació domèstica. S'acabaven aleshores les tasques anteriors (la collita del panís i de les patates, la sembra dels cereals i el redall), però calia tornar a cuidar-se altre cop del bestiar, ja que a finals de mes solien acabar els contractes dels pastors. Al novembre, mentre que el temps ho permetia, s'havia d'anar traient diàriament els animals de les bordes (o deixar-los a la nit a les *bòrdes horanes*), per aprofitar l'última herba dels prats i els rostolls dels camps segats i estalviar-se haver-los d'alimentar amb l'herba magatzemada. Les quadres s'havien de netejar a diari, apartant o traient els animals i amuntegant els fems de cada espècie per poder adobar més endavant les terres. Arribada la neu, els treballs en l'explotació agrària es reduïen a la cura del bestiar (alimentar-lo i netejar les estances) i en algunes ocupacions domèstiques (com desgranar el panís, fer mitja o reparar les eines)³⁵.

5.2. TREBALL AGRARI, TREBALL FAMILIAR

La casa constituïa a l'Aran el principal marc social de la producció agro-ramadera. El caràcter familiar de les explotacions agràries no deriva només del fet que les seves activitats es desenvolupessin a partir dels recursos que cada casa tenia en propietat (les terres i el bestiar) o als quals, per la seva participació en l'organització política local, tenia accés (les muntanyes comunals), sinó també que aquests recursos eren explotats amb el treball dels components del grup domèstic³⁶. La limitada extensió dels contractes de conreu constata, justament, que el treball agrari a la vall requeria fonamentalment en els membres de les cases. La incidència dels cicles familiars en la composició de les unitats productives i el caràcter parental de les relacions de treball han estat assenyalats sovint com a trets característics de l'economia pagesa: (cf. Chayanov, 1974).

34. Eren mesos en què coincidïa un nombre considerable d'activitats: "Llavori hi havia més feina que ara. Ara l'herba; luego se tenia que segar, recollir el gra; luego se tenia que trillar; luego, quan ja havien acabat això, se tenia que anar a fer fulla per les ovelles [...]; després se tenien que recollir les patates; luego de recollir les patates, moltes vegades tornaven a sembrar gra ja per l'any següent; i luego anar a fer la llerria" [TCA].

35. "A l'hivern passaves dos mesos casi que no més que cuidar el bestiar. Sempre t'entretenies amb alguna cosa aquí, però a fora no hi podies treballar perquè hi tenies neu" [SCL].

36. Bretón defensa l'ús del terme *agricultura familiar* per superar els problemes d'altres etiquetes emprades en les ciències socials per referir-se a la pagesia i la defineix, justament, com a "una forma d'organització de la producció caracteritzada, fonamentalment, per la utilització majoritària de força de treball procedent del propi grup domèstic i per coincidir, en conseqüència, la unitat d'producció amb la unitat de consum" (1992:71-72).

Divisió del treball i relacions de producció

Com a unitat de producció, el grup domèstic atenia de forma col·lectiva els requeriments de l'explotació, però a partir d'una distribució del treball al seu interior. Al si de cada unitat d'explotació agro-pecuària, el treball s'organitzava en base a les categories diferencials dels membres de la casa en el marc del sistema familiar (Barthez, 1982:36). La divisió del treball no quedava a l'atzar sinó que estava estipulada ideològicament i constituïa una dimensió important de les normes de comportament transmises a través de la socialització³⁷. La posició relativa dels individus en relació amb l'herència, el seu sexe i l'edat constituïen els trets principals que definien les funcions i els àmbits de competència específics per cadascú. Pel contrari, les qualitats personals d'habilitat o de capacitat física, igualment com les preferències individuals, tenien una importància secundària en l'organització del treball³⁸.

Les característiques de cada tasca del cicle d'activitats (la seva urgència, els seus requeriments quant a la força de treball i als coneixements o habilitats específiques) determinaven que fossin dutes a terme individualment o per tot el grup domèstic alhora. La divisió del treball no donava lloc a especialitats estrictes dels membres de la casa sinó que atorgava a aquesta un caràcter flexible que permetia una adequació a les necessitats de cada moment. El repartiment de funcions, en la percepció dels actors socials, no comportava necessàriament una diferència jeràrquica entre els individus (tot i recolzar-se en unes relacions desiguals) sinó que solia interpretar-se com a una distribució en favor del benefici comú (identificat amb la subsistència familiar i la continuïtat de la casa)³⁹.

Un primer eix de la diferenciació domèstica s'establia en relació amb l'herència. Les formes de nominació subratllen la posició dels individus en funció d'aquest factor facilitant que, per mitjà dels mecanismes de la socialització, les relacions desiguals que sosté a l'interior del grup domèstic siguin assumides per cadascú i orientin les seves expectatives i actuacions⁴⁰. Enfront del cap de casa (com a titular del patrimoni familiar) i de l'hereu i el seu primogènit (que a través de la successió assumiran en el futur el rol

37. "A les cases s'exigia un comportament. Cadascú tenia el seu rol, i ho havia de fer [...]. Quan una persona es casava ja li assignaven tots els rols que havia de fer: la jove havia de cuidar els porcs, havia de donar de menjar a les gallines, havia d'anar a l'hort, havia d'anar a l'estiu amb el marit a l'herba... Llavors, la sogra, la mare de la casa, ja es retirava una mica d. fer aquestes activitats. Llavors era la que cuinava, la que cusia... Cadascú s'assignava un paper en funció de les seves capacitats, de la seva edat... I els papers s'havien de fer. Si no els feies, malament" [ABV].

38. Excepte en els moments de majors requeriments, la divisió del treball podia ser més estricta i deixar un cert marge d'elecció als individus en funció de la capacitat laboral del grup domèstic: "Havies de treballar però també podies escollir una mica la feina. [Però] al moment de l'herba, a segar el blat, a collir les patates i a arregar l'herba, hi teníem que ser-hi tots. Perquè hi havia feina per tots i encara faltava" [ABV].

39. Com assenyala García (1991:87), les tasques dels diferents membres del grup domèstic són vistes sovint com a complementàries entre si: "Aquí no hi havia distinció de res [...]. Vivíem tots en conjunt. No n'hi havia cap de separació" [TCA]. "Tots havíem de participar [...]. Tothom contribuïa" [MMB].

40. "Des de què neixes li diuen l'hereu. Llavors, tu ja ho acceptes i a més no et rebel·les. És el gran, és el que penca, és l'hereu. I ja està. I ho acceptes" [ABV].

del seu pare en la jerarquia interna i en la representació social), la resta de components són classificats en el sistema de nominació a partir de la seva exclusió en la transmissió de la propietat. Igualment, la mare i la jove són anomenades com a *mair* i com a *ireua* per l'estatus jeràrquic que les hi atorga el matrimoni amb el cap de casa i el seu fill i no per la seva posició específica en el marc de les relacions de parentiu.

El cap de casa era el responsable de dirigir l'explotació domèstica i de prendre les principals decisions econòmiques en el curs de l'activitat agro-ramadera. Així, organitzava el treball familiar (distribuïnt les tasques quotidianes entre els membres del grup domèstic), decidia cada any quins conreus i en quines parcel·les es treballaria i administrava tot el relatiu a la ramaderia. En el context de les explotacions agràries de l'Aran, les decisions més importants feien referència a la compra i la venda de bestiar. Els fills podien acompanyar-lo a les fires per ajudar a dur-hi els animals, però els tractes es feien sempre sota la seva direcció i responsabilitat⁴¹. Les dones, eventualment, també podien assistir a les fires, però la seva participació es limitava a les transaccions de bestiar menut o d'alguns productes derivats (tocinos, gallines, ous). La direcció de l'explotació per part del cap de casa no s'acabava quan, amb la pèrdua de la seva capacitat física, havia de quedar-se al marge dels treballs més pesats. Inclús quan ja no participava directament en les tasques agrícoles, el pare anava sovint als camps i als prats per dirigir i vigilar el desenvolupament de les feines.

L'hereu rebia un tracte diferent a la resta dels fills, tant en relació amb el treball com en la presa de decisions. L'hereu era qui acostumava a acompanyar al seu pare a les fires per adquirir experiència en el tracte del bestiar i a qui podia responsabilitzar-se d'algunes tasques puntuals. Igualment, passava més temps que els seus germans treballant en l'explotació i solia ser el darrer en preferir-se per ser contractat fora de la finca familiar o per emigrar durant els mesos d'inactivitat hivernal⁴². Per la seva banda, i a diferència d'altres comarques, els cabalers no tenien una funció específica en el marc de la divisió del treball familiar⁴³. Mentre vivien a la casa participaven de les feines que se'ls hi assignava en l'interior de l'explotació, i eren ells els que primer sortien de la vall quan, en disminuir els requeriments de treball, s'imposava l'emigració estacional.

41. Pels informants, l'edat del cap de casa era allò que justificava que assumís aquesta funció: "Eren homes més experiençats que nosaltres, perquè ja eren vells i havien passat per més coses" [TCA].

42. "[El meu germà gran], com era al qui li havien dit que seria l'hereu i tal, pues ja de petit es va posar a treballar al camp" [ABV].

43. Al Pallars Sobirà, segons Violant (1979:170-171), i al Pirineu aragonès, segons Comas i Pujadas (1985), la transhumància quedava sota la responsabilitat dels germans no hereus. Tot i no ser una situació habitual, en algunes cases araneses també s'assignava als cabalers la cura del bestiar. Així, segons Moga-Pont, referint-se a un quart fill de casa Lobató a principis del XIX, diu: "Dit Manuel tenia la cama enganzada al genoll; portava una cama de fust mol treballada; era el que cuidava el bestiar de casa. No se casa" (1929:98).

La divisió sexual del treball a l'interior de les famílies pageses de l'Aran sembla correspondre's amb la predominant en d'altres contextos agraris. Fins a la mecanització dels treballs del camp en la segona meitat d'aquest segle, homes i dones orientaven preferentment les seves actuacions en àmbits espacials i laborals diferents. La flexibilitat en el desenvolupament de les funcions, no obstant, afectava de forma diferent als individus d'un i altre sexe. Així, enfront del caràcter exclusiu de la major part dels rols femenins, les feines assignades als homes no suposaven una esfera competencial excloent⁴⁴. Els treballs lligats a la cuina (la preparació i l'elaboració dels aliments), el rentat de la roba i la neteja de les estances o la cura dels nens i dels malalts, aquells que se centren, doncs, en l'atenció, el manteniment i la reproducció de la unitat familiar, eren una responsabilitat única de les dones i contribuïen a delimitar l'espai domèstic com a un àmbit fonamentalment femení (igualment com ho eren d'altres espais fora de la casa, com les fonts o els rentadors públics). Pel contrari, la competència dels homes en l'atenció del bestiar o el treball al camp constituïa una esfera preferentment masculina però que no estava tancada a la participació de les dones (davant del caràcter exclusiu que tenien alguns àmbits de la sociabilitat extradomèstica, com la taverna o les fires, que contribuïen a perllongar la separació dels sexes en l'espai social) (Segalen, 1980:87)⁴⁵.

Les categories de gènere poden considerar-se com a un eix fonamental en la divisió del treball ja que els criteris de l'edat o de la posició en relació amb el patrimoni s'hi subordinaven (Estrada, 1992:7). La mateixa jerarquia existent entre el cap de casa i l'hereu enfront dels exclosos en la successió, es reproduïa en el terreny competencial femení, sent la mestressa la responsable d'administrar els treballs domèstics i de repartir-los entre la resta de dones de la casa⁴⁶. La diferenciació sexual conferia un caràcter complementari a les activitats d'homes i dones i, més enllà de la reproducció social, atorgava una importància al matrimoni com a l'entitat bàsica per atendre el conjunt de les necessitats del procés productiu (Segalen, 1992:178).

La participació de la dona en el treball agrícola ha estat significativament major a l'Aran que en d'altres comarques. Aquesta característica, documentada tant històricament com en el passat més recent, responia alhora a la necessitat d'aprofitar al màxim la mà d'obra disponible (en una agricultura deficitària, depenent de la força de

44. Segons Estrada (1992:11), caldria considerar les activitats d'un i altre sexe com a distribuïdes entre dos pols (no conformant esferes excloents), que tindran concrecions diferents en funció de cada context. La major permeabilitat de l'àmbit masculí enfront del femení en la divisió sexual del treball agrari ha estat assenyalada també per Verdier (1979) i per González-Quevedo (1991).

45. "[La intervenció de la dona en les fires de bestiar] estava prohibit [...]. A no ser que fos vídua i això, però normalment no" [PLG].

46. "La pubilla es podia permetre més luxes perquè era la mestressa. Les que anaven a una casa de joves [...] pues tenien un altre paper assignat: tenien que respectar als avis, encara que fossin imbècils, no es podia protestar, sempre dir 'sí, pare'. Un paper molt dur. Molt dur i molt trist" [ABV].

treball humana i sense massa possibilitats d'augmentar la seva productivitat), de la importància de l'emigració estacional (majoritàriament masculina)⁴⁷ i de la dedicació preferent dels homes a la ramaderia. Així, la feina de treure les males herbes dels sembrats s'assignava habitualment a les dones perquè coincidia en un moment en què també calia atendre d'altres treballs al camp⁴⁸. Igualment, les dones (sobretot les noies joves) s'ocupaven de girar l'herba dallada i de carretejar els fems fins als prats, mentre que els homes eren els qui feien anar la dalla i femejaven. Finalment, el treball de l'hort, situat pel general prop de l'habitatge, era també una tasca que realitzaven la mestressa o les altres dones de la casa⁴⁹.

La sega de l'herba constituïa un dels moments de majors requeriments de treball de l'any i exigia comptar amb la participació de tots els components del grup domèstic. Les dones solien complementar la feina dels dalladors preparant el menjar i portant-lo fins als prats on, havent dinat, es quedaven per voltar l'herba dallada amb la forca i per fer les garbes⁵⁰. En la sega dels cereals, en la qual la participació d'individus de fora de l'explotació domèstica era més estranya, les dones intervenien sovint més activament, agafant també el volant⁵¹. L'elevada participació de les dones en l'explotació agrària s'afegia a la resta de funcions que tenien assignades com a pròpies a l'interior de l'espai domèstic⁵². Unicament a les cases més benestants, aquelles que podien tenir gent llogada per atendre els moments de major activitat, les dones no havien de participar tant en les feines al camp i es limitaven d'una manera més específica als treballs domèstics.

47. "Deixaven la dona aquí, amb els fills, si no tenien que tres o quatre vaques, la dona es cuidava del bestiar i cuidar-se dels fills i el marit anava a treballar a França. I quan arribava el 7, es d'abril que començava a venir el temps per anar a llaurar i arreglar les finques, llavors pujaven [de nou a casa]" [JBV].

48. "[Del maig] en deien el mes que més xerraven les dones. Perquè s'ajuntaven sis, set dones per anar a un camp, s'ajudaven les unes a les altres [per treure les males herbes dels sembrats], i tot el dia allí, tic-tac... Es feien els casaments i es desfeien, llavors. [Era una feina] per les dones [perquè] els homes en aquella època ja tenien feina, amb els bestiaris fova i anar a arreglar els prats, anar a obrir els canals de reg, tallar algunes espines, treure pedres... Ja hi havia feina al camp" [JBV].

49. "Cuidar l'hort, cuidar les gallines i cuidar els tocinos es considerava que era un treball d'ocupació femenina. L'hort, el porc i les gallines, d'això se'n cuidaven les dones" [MMB].

50. "Y luego, súbete a los prados allá arriba, a llevar el almuerzo. Y todo el día con la hierba, a dar la vuelta, deshacerla. Lo que había dallado mi hermano hasta la hora de almorzar, pues deshacerla, estenderla. Y trabajar todo el día" [TCL].

51. Al segle XVIII, en la seva descripció de la vall, Zamora escriu: "Las mujeres son las más atravesadas de las gentes de esta país porque siembran, escardan por tres veces los granos, los siegan, los trillan, los abentan y ponen en los graneros, cosen, hilan, cultivan los huertos, ayudan a recoger la hierba de los prados, van a buscar leña y hacen todo el menaje necesario en sus casas". Igualment, a les respostes d'Arró es pot llegir: "La mayor parte de la siembra la hacen las mujeres, también dan, siegan y recogen las [espigas] de las mieses, tejen lino o cáñamo. Los hombres hacen utensilios, recogen el estiércol y alimentan el ganado" (citat per Sanl'thy, 1981:65-66).

52. La vivència dels actors socials permet relativitzar la versió idealitzada de l'univers domèstic pirinenc que ofereixen alguns autors (cf. Violant, 1985:319): "La meua mare s'aixecava a les 5 del matí i anava a l'hort, a collir menjar pels porcs i a cuidar'ls [...]. A les 6 i mitja o a les 7 tornava a casa. Havia de preparar el menjar per anar al camp, per anar a la ribera. Després, allí les 10 o les 11 havia de fer el dinar, agafar aquest camí de la ribera, que a vegades eren quatre, cinc o sis quilòmetres, amb l'olla i el caldo [...]. Arribar al camp, dinar, fregar els plats al camp [normalment es cuinava a la casa] i agafar la forca i la platera [...] i a fer lo què sigui: treballar al camp, ajudar als homes... Al vespre, quan baixava, havia d'anar a cuidar les gallines, els conills, els porcs altra vegada, preparar el sopar, rentar la roba... Bueno, la feina de la dona eren disset o divuit hores. A l'estiu. A l'hivern ja era una mica més [descansat]" [ABV].

Pel què fa a l'edat, els nens començaven des de petits a tenir tasques assignades dins de l'explotació familiar en funció de les seves capacitats i a partir de la divisió sexual del treball. Als 7 o 8 anys, els nens solien encarregar-se de treure i guardar els animals, permetent que els adults se centressin en els treballs de l'herba i en els conreus. Cap als 12 anys començava a considerar-se'ls més capacitats pel treball, amb el què les seves tasques es diversificaven i s'incrementaven: a banda de seguir tenint cura del bestiar quan no estava amb el ramat comunal, se'ls enviava a fer fulla i a buscar llenya pel consum de la casa. Entre els 14 i els 16 solien participar també als treballs de la sega i inclús se'ls feia contractar com a mossos en d'altres cases o com a pastors per contribuir al sosteniment del grup familiar. Les nenes, per la seva banda, intervenien en el treball d'una forma més continuada, assumint gradualment les tasques realitzades per les dones dins de l'àmbit domèstic (la roba, el menjar, l'aigua, la cura dels germans petits, etc.).

En la vellesa, inversament del què passava al llarg de la infància i de l'adolescència, la participació en el treball familiar anava disminuint en relació amb la pèrdua de la capacitat física. El relleu generacional facilitava un abandonament progressiu dels vells en els treballs més pesats, però la diversitat de tasques que conformaven el procés productiu no els exclouïa d'intervenir en les activitats⁵³. Enfront del treball físic, el rellevament en la direcció de l'explotació constituïa un aspecte conflictiu derivat de la coresidència entre diferents generacions. Els mecanismes de la successió atorgaven una posició favorable al pare de l'hereu, el qual conservava la seva capacitat decisòria fins al darrer moment. L'atenuació de les desigualtats internes que conferien tant el sistema d'herència com el recolzament dels atributs de la identificació personal en una base biològica (l'edat i el sexe), en aquest sentit, no impedia que la vivència de l'univers troncal que fos sovint conflictiva⁵⁴.

Cicle familiar i cicle d'activitats

L'organització domèstica del treball agrari condiona que la composició de les unitats productives depengui estretament dels cicles de desenvolupament familiar. La capacitat laboral de cada casa variava constantment en funció dels factors demogràfics i socials que configuren el curs domèstic (naixements i defuncions, atzar del sexe, matrimonis, edat dels individus) i no necessàriament en relació amb els requeriments de l'explotació agrària. El cicle d'activitats, d'altra banda, no exigia una dedicació continuada ni en la

53. "Aleshores treballaven els vells fins a la vigília de morir-se" [XNA]. "Les feines més pesades sempre corresponien als més forts, als més joves. I els pares llavors ja feien la feina més lleugera" [PLG].

54. "Era una mica complicat [...]. Perquè a l'avi li costa molt de retirar-se i un jove després molt de fer les coses a la seva manera [i] llavors és quan hi ha discrepàncies. Costa molt que l'avi es retiri [però] a la llarga dos en una casa no poden manar [...]. El pare vol imposar la seva idea, el seu fill veu la seva que és més clara i ja m'explicaràs [...]. Era molt difícil. Fins i tot viure junts, molt difícil. Es necessita una dosi de paciència i de comprensió bastant grossa" [PLG].

mateixa intensitat al llarg de l'any ja que, malgrat la diversificació productiva, l'estacionalitat del clima concentrava el treball agrari en uns pocs mesos.

Es en aquest context que l'accés diferencial als recursos adquiria una major significació, més enllà de les diverses capacitats productives a què donava lloc. Les diferències patrimonials entre les cases es traduïen en l'organització del treball. Les cases que disposaven de més terres i bestiar no només podien concentrar els seus esforços en els productes més rendibles i evitar el treball dels seus membres fora de la pròpia explotació, sinó que podien fer front als moments forts d'activitat amb individus aliens al grup familiar (mossos o jornalers). En l'altre extrem de l'escala social, les cases més pobres difícilment podien assolir la subsistència a partir dels seus recursos agrícoles i ramaders, i es veïen obligades a vendre força de treball a d'altres explotacions i a expulsar, de manera eventual o definitiva, els seus excedents demogràfics. En aquest context, els petits i mitjans propietaris, més significatius en la societat aranesa, havien d'ajustar la seva capacitat laboral a les necessitats de les seves explotacions. L'equilibri entre el patrimoni domèstic i el nombre de treballadors, així com entre aquest i el dels individus no productius, esdevenia l'objectiu central de les estratègies econòmiques familiars (cf. Schmink, 1984). En el marc de la divisió social del treball, a més, la grandària del grup domèstic no era l'únic element rellevant sinó que aquest havia d'ajustar-se, alhora, a una composició adequada en relació amb l'edat i el sexe dels seus membres.

L'anàlisi del cicle anual d'activitats posa de manifest la discontinuïtat d'aquestes en relació amb els requeriments de treball. Les tasques que havia de desenvolupar cada unitat d'explotació no tenien, però, el mateix grau de prioritat en el calendari ni la seva realització tampoc tenia sempre la mateixa urgència. D'altra banda, una quantitat considerable de feines havia de realitzar-se quotidianament, amb independència del cicle estacional. Els treballs domèstics (la preparació del menjar, la neteja o la llenya), la cura dels nens i malalts, així com l'atenció dels animals de corral (gallines, conills, tocinos) i dels de treball, requerien d'una dedicació continuada per part de les famílies pageses. El manteniment del bestiar orientat a la reproducció (l'herba i l'aigua per alimentar-lo, la neteja de les quadres per retirar els fems o la pastura pels camps segats), no solia suposar tampoc una forta càrrega de treball i es limitava als mesos que aquest romanía fora de la responsabilitat dels pastors comunals. D'altres treballs, tot i ser igualment necessaris, tenien un caràcter més aviat esporàdic (com l'atenció dels animals al part o quan estaven malalts) o podien deixar-se pels moments de menys feina (com les reparacions d'eines o en les instal·lacions, l'esquartament de la llenya o el desgranament del panís).

Els treballs en l'agricultura i la ramaderia, malgrat estar ritmats pel cicle estacional, presentaven diferents graus d'urgència. La neteja i el femejat dels prats no

podia fer-se fins que la neu no desapareixia de la muntanya mitjana però tampoc no havia de fer-se en un moment precís. De la mateixa manera, la preparació dels horts i dels camps, el condicionament dels sistemes de regadiu, la tallada de la llenya o la recol·lecció de la fulla, entre d'altres, eren feines que no podien realitzar-se en qualsevol moment de l'any però que permetien una adaptació a les possibilitats de cada casa. Pel contrari, la sembra i l'eixarcolat dels conreus i, sobretot, les activitats relacionades amb la collita de l'herba i els cereals, no podien retardar-se sense afectar-ne els resultats, alhora que coincidien amb d'altres treballs quotidians⁵⁵.

Les diferents operacions que conformen el procés productiu no presenten tampoc els mateixos requeriments pel que fa a la qualitat i al volum de treball. Amb poques excepcions, cadascuna de les feines podia ser atesa per una o dues persones. No obstant, la urgència d'algunes tasques feia més efectiva la participació d'un major nombre d'individus. El dall i el redall, per exemple, podien dur-se a terme amb només un parell de persones (una sola era insuficient per lligar els feixos d'herba i carregar-los a les cavalleries), però, a l'haver de dedicar-hi més temps que amb un grup més nombrós, augmentava el risc que l'herba es mullés amb la pluja i feia retardar l'obertura dels prats al bestiar. Per entrar l'herba als pallers, en funció de la localització i l'accessibilitat d'aquests, la formació d'una cadena entre diversos participants alleugeria igualment la tasca. Els treballs que requerien l'ús de determinades eines i instruments agrícoles (sobretot en les operacions de la sembra i de la collita) feia necessària, a més, la participació d'individus experimentats, malgrat que no donaven lloc a una especialització laboral. Pel contrari, en l'explotació pagesa hi havia també moltes feines que no exigien una elevada capacitat física ni massa coneixements específics (com és la vigilància del bestiar a la tardor i la primavera).

Amb tot això, cada grup domèstic, com a unitat de producció, havia d'atendre un elevat nombre de tasques amb condicionaments i característiques específiques quant al calendari, l'horari i els requeriments de cada operació en relació amb la quantitat i la qualitat de la força de treball. Les condicions particulars de cada casa (i en cada moment del seu curs de desenvolupament) en relació amb la grandària de l'explotació, el seu grau d'especialització productiva, les dimensions i la composició del grup familiar i les

---

55. A Tredòs, "l'herba per Sant Joan ja s'ha de començar a dallar. I l'ausfals abans, la primera tallada [...]. Els prats de la vora del poble s'han de començar perquè sinó l'herba madura. Com tot: s'espiga, es crema i després ja no cal res [...]. Corre pressa. L'herba, al seu dia s'ha de fer [...] i com no ho facis a temps, portes un pasto dolent" [RET]. L'herba, però, no ve tota alhora. Així, a es Bòrdes "tens prats que són més adelantats que d'altres. Tens prats per aquí baix que són ben cuidats, que són abonats, que són ben preparats, [i] l'herba et ve més depressa, madura més aviat. I llavors el que en té molta comença primer per la primera que té i després vas pujant i vas fent [...]. Els més aïts tarden més" [ALE].

possibilitats d'accés a força de treball suplementària, generaven l'adopció d'estratègies tècniques i productives diferents, així com formes específiques d'organitzar el treball⁵⁶.

El predomini de les petites i mitjanes explotacions en l'agricultura aranesa explica la poca importància que han tingut històricament les relacions de producció extradomèstiques. Les cases més pobres havien de fer front a la seva insuficiència productiva amb una expulsió constant d'efectius com a mecanisme regulador de la seva demografia. Malgrat que l'explotació forestal o la mineria permetien una ocupació més perllongada que no els jornals puntuals oferts per d'altres cases en la collita dels cereals i de l'herba, el rigor del clima hivernal impedia també en aquests sectors un treball continuat al llarg de l'any. La manca de continuïtat d'aquestes explotacions s'agreuja sobretot en augmentar la demanda de mà d'obra en el mercat.

Les cases benestants, pel contrari, podien recórrer amb major freqüència a contractar força de treball suplementària a l'aportada pel propi grup domèstic (cf. Mendels, 1978). L'absència de grans hisendes a la vall explica que la presència d'empleats fixos en aquestes cases no fós massa estesa ni continuada. El treball agrari solia recaure habitualment en els membres de la casa i la baixa productivitat impedia que les famílies propietàries fossin absentistes o quedessin al marge de les activitats. La contractació d'un o dos mossos permetia fer front a la insuficiència eventual de la força de treball familiar. La presència de mossos i criades incidia en la divisió del treball domèstic, permetent que la mestressa pogués limitar el seu camp d'actuació a l'interior de la casa⁵⁷ o que els fills s'incorporessin més tard de l'habitual al treball de l'explotació i que, en general, pogués evitar-se d'executar les feines que requerien un major esforç físic. A diferència dels empleats domèstics, la participació eventual de segadors i dallaires era molt més freqüent en les finques de major grandària. Durant l'estiu es formaven colles per atendre els dèficits laborals de les cases amb més recursos i una major capacitat adquisitiva⁵⁸. La seva intervenció quedava sota la direcció del cap de la casa contractant i solia estar complementada pels membres del grup domèstic. En definitiva, la capacitat econòmica de les cases més fortes no estava limitada pels efectius familiars, en poder fer front tant a les seves insuficiències eventuais com a les més continuades.

El grup dels petits i mitjans propietaris, més representatiu que els anteriors, presenta unes característiques pròpies de l'economia pagesa. El treball agrari en aquest

56. El femat, per exemple, oferia diferents menes d'organització en funció de la mà d'obra disponible: "Jo moltes vegades m'ho feia sol. [Duia càrregues de fems] i després de guardar les vaques l'estenia pel tros. Això durava a lo millor un parell o tres setmanes. Ara, on hi havia gent, a lo millor ho agafaven en un dia i amb un dia i hi ficaven els fems en tot el tros aquell" [SCL]. Per una discussió del concepte d'estratègies tècniques, veure Beltran, 1990.

57. "[A treballar al camp] també hi sortien les dones. En aquesta casa no sortien gaire perquè tenien llogats i es podien permetre tenir la filla a casa [...]. Ara jo he començat a sortir una mica, perquè ja no podem tindre els llogats que teniem aleshores" [PLG].

58. "[Es feien jornals per dallar] perquè n'hi havia que tenien tanta propietat que no s'ho podien fer i llogaven, un dia o dos, per anar a segar l'herba o per una altra cosa [...]. Pagaven un jornal i els mantenien [...] si tenien prous quartos" [ECA].

segment social requeia de forma quasi absoluta en el grup familiar. La impossibilitat de poder contractar força de treball addicional imposava en aquestes explotacions un equilibri més fràgil en la relació entre la seva capacitat laboral, el nombre de consumidors i els requeriments de les seves finques i del seu bestiar. Les unitats de producció estaven continuament exposades al risc d'un desajustament a causa de les reduïdes dimensions dels grups familiars. El treball estacional dins i fora de la vall oferia, com en les cases més pobres, una possibilitat d'absorbir els excedents demogràfics eventuais. Cada any, la inactivitat hivernal feia disminuir les necessitats del treball domèstic, amb el què es produïa un sobrant temporal d'individus en detriment de les reserves alimentàries. El caràcter estacional de l'emigració possibilitava, amb això, una adequació del grup domèstic a les seves necessitats laborals al llarg de l'any, reduïnt-se a l'hivern però sense perdre les condicions per recomposar-se altre cop en reprendre's els treballs a la primavera.

La fragilitat de l'equilibri esmentat, però, no es limitava al cicle estacional anual. Sovint, els grups domèstics podien atendre els requeriments habituals del cicle productiu, però la seva dèbil composició es manifestava en els moments en què es concentraven els treballs més forts i més urgents. Igualment, qualsevol eventualitat que afectés als efectius domèstics (com la malaltia del cap de casa) provocava un desajustament que, tot i ser conjuntural, podia tenir uns efectes crítics en la subsistència familiar. La insuficiència del grup domèstic esdevé, doncs, una conseqüència estructural de la forma familiar de producció (Valdés, 1976:315). Més enllà de la complementació que aportava l'organització comunal de la ramaderia durant l'estiu, les formes institucionalitzades d'intercanviar serveis en reciprocitat contribuïen a atenuar les mancances puntuals⁵⁹.

L'anàlisi d'una mostra d'onze explotacions familiars de Bausen permet posar en evidència aquestes característiques. D'entrada, és significatiu el baix nombre de components que depenen i/o participen en cada unitat de producció agro-ramadera. Entre el 1888 i el 1986, els grups domèstics estudiats assoleixen una grandària màxima de 8 membres, amb una freqüència modal força constant entre els 4 i 6 individus. Les dimensions de cada unitat familiar, però, encobreixen diferències en la seva composició, pel què les dades relatives a la capacitat productiva són més significatives⁶⁰. En aquest

59. Malgrat tot, "tampoc no hi podies comptar massa amb allò [del treball ofert en reciprocitat]. Això ho tenies que pagar, és clar. Perquè normalment als pobles en un moment determinat t'ajudes, però si pot: passes, eh?" [FAB].

60. L'anàlisi estadística de la composició dels grups domèstics com a unitats de producció i consum parteix del òbitat dels censos de població i, per manca d'una informació qualitativa precisa, ha de prendre's com a aproximativa i és força discutible (no té en compte, per exemple, la divisió real de les funcions productives en cada casa i els seus canvis en el temps, ni la possible presència d'incapacitats pel treball). Els valors assignats són una adaptació dels emprats per Sánchez (1991:437) i per Valdés (1976:312-313): a) Productors: adults (1); adolescents (de 12 a 17 anys) (0,5); nens (fins a 11 anys) i vells (més de 70) (0); b) Consumidors: homes adults (1), dones adultes (0,8); adolescents (0,8); nens i vells (0,5).

sentit, la mitjana per explotació se situaria entre 3 i 4 productors, i molt excepcionalment (algunes cases i només en moments puntuals del cicle familiar) arriben a aplegar 6 o més productors. Les petites dimensions demogràfiques, doncs, esdevenen un element central de la producció familiar, exposant les explotacions a una situació de debilitat enfront dels riscos.

Quadre 2.

Relació productors/consumidors en algunes cases de Bausen (1888-1986)

	1888	1894	1902	1905	1920	1924	1930	1938	1940	1945	1950	1965	1970	1981	1986
Juan Artes (4 UR)	1,0	1,0	1,3	1,5											
Francisco Pujol (4 UR)	1,1	1,1	1,2	1,0											
Juan Medán (6 UR)	1,2	1,1	1,0	1,2	--										
Félix Arriell (26 UR)	1,2	1,1	0,9	1,0	1,1	1,4	1,2								
Juan Sarru (23 UR)	1,2	1,0	1,3	1,8	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8						
Juan Redonets (25 UR)	1,9	1,6	1,1	1,0	1,2	1,2	1,3	0,9	0,9	0,9	1,2	0,9	0,9	0,9	2,0
Agustín Baquería (49 UR)	1,1	0,9	1,1	1,8	1,3	1,0	1,0								
Juan Pujol (49 UR)	1,9	1,5	1,0	1,0	1,4	1,5	1,2								
Cesáreo Subiñach (99 UR)	1,0	0,9	0,9	1,1	0,9	0,9	1,2	1,6	1,8	1,2					
Juan Aner (145 UR)	1,1	1,0	1,2	1,9	1,1	1,0	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	0,9	1,0	1,2	1,2
Joaquín Baquería (182 UR)	1,3	1,0	1,1	1,0	1,8	1,6	1,2	0,9	0,9	0,9	1,2	0,9	0,9	1,4	1,4

Nota: Productors: adults (1); adolescents 12 > 16 anys (0,5); nens i vells < 70 anys (0). Consumidors: homes adults (1); dones adultes i adolescents (0,8); nens i vells (0,5). Vegi's nota 60.

Font: Padrans i censos de població corresponents. Elaboració pròpia.

D'altra banda, en el marc de la divisió del treball a partir del sexe i l'edat, les dades oculten composicions familiars molt diferents, tot i la seva variabilitat en el curs del temps. No obstant això, en totes les fases de desenvolupament dels cicles familiars (excepte en les situacions d'extinció del grup domèstic), les explotacions sempre associen com a mínim a un individu adult de cada sexe. La complementació de les funcions assignades a un i altre sexe explicaria aquesta constant que sol estar garantida per la presència d'un nucli conjugal, pel rellevament generacional o, més excepcionalment, per la vinculació d'altres parents al si del grup domèstic. Igualment, la baixa freqüència que presenten els individus exclosos del treball (nens i vells) és una conseqüència de l'estipulació cultural en relació amb la durada de la vida productiva.

Les dades més significatives, no obstant, són aquelles que fan referència a la relació entre el nombre de productors i el de consumidors dins de cada explotació familiar. La coincidència de la producció i el consum en una mateixa entitat social,

Quadre 3.

Composició del grup domèstic en relació amb el treball i el consum a tres cases de Bausen (1888-1986)

	1888	1894	1902	1905	1920	1924	1930	1938	1940	1945	1950	1965	1970	1981	1986
Juan Medán (6 UR)															
Composició	5a	3b	3b	3a	1a										
Adults H	2	2	3	1	0										
Adults D	2	1	1	1	0										
Adolescents H	1	1	0	0	0										
Adolescents D	0	1	0	0	0										
Nens	2	0	0	0	0										
Vells	0	0	0	1	1										
Total membres	7	5	4	3	1										
Total productors	4,5	4,0	4,0	2,0	0,0										
Total consumidors	5,4	4,4	3,8	2,3	0,5										
Consumidors/productor	1,2	1,1	1,0	1,2	=										
Agustín Baquería (49 UR)															
Composició	3b	3b	5b	5a	3b	3b	3b								
Adults H	1	2	3	2	1	2	3								
Adults D	2	1	3	1	3	3	1								
Adolescents H	1	0	0	0	1	1	0								
Adolescents D	1	0	0	0	1	0	1								
Nens	0	0	2	4	2	1	0								
Vells	0	0	0	1	0	0	0								
Total membres	5	3	8	8	8	7	5								
Total productors	4,0	3,0	6,0	3,0	4,5	5,5	4,5								
Total consumidors	4,2	2,8	6,4	5,3	6,0	5,7	4,6								
Consumidors/productor	1,1	0,9	1,1	1,8	1,3	1,0	1,0								
Juan Aner (145 UR)															
Composició	3b	4c	4d	4a	3b	3b	5b	5b	5b	4a	4a	5a	5a	4a	4a
Adults H	1	1	1	1	2	2	3	3	3	1	2	2	1	1	1
Adults D	1	3	3	1	1	2	2	2	2	3	2	2	2	1	1
Adolescents H	0	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Adolescents D	2	0	0	0	1	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0
Nens	0	0	3	3	0	0	3	2	1	0	0	0	0	0	0
Vells	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	1	1	1
Total membres	4	5	7	6	5	5	8	8	8	6	5	4	4	3	3
Total productors	3,0	4,0	4,0	2,0	4,0	4,5	5,0	5,5	6,0	4,5	4,0	4,0	3,0	2,0	2,0
Total consumidors	3,4	3,9	4,9	3,8	4,4	4,4	6,1	6,4	6,7	4,7	4,1	3,6	3,1	2,3	2,3
Consumidors/productor	1,1	1,0	1,2	1,9	1,1	1,0	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	0,9	1,0	1,2	1,2

Nota: Productors: adults (1); adolescents 12 > 18 anys (0,5); nens i vells < 70 anys (0). Consumidors: homes adults (1); dones adultes i adolescents (0,8); nens i vells (0,5). Vegi's nota 60.

Font: Padrans i censos de població corresponents. Elaboració pròpia.

l'orientació del treball a la satisfacció de la subsistència familiar, converteix a l'ajustament d'aquesta proporció en l'objectiu principal de l'economia domèstica. La correspondència estricta entre la capacitat productiva i els requeriments del consum familiar no es presenta mai, però, com a una situació estable. Els cicles de desenvolupament familiar provoquen oscil·lacions més o menys significatives. La casa

d'Agustí Baquería, per exemple, passava en poc menys d'una dècada d'un relatiu excedent laboral a una marcada insuficiència productiva. L'any 1894, el treball de l'explotació podia recolzar-se en tres membres actius: el matrimoni format per Agustí i la seva dona (d'uns 60 anys) i el seu únic fill mascle (de 23 anys). Al 1905, l'hereu s'havia casat i, tot i incorporar la seva dona al grup familiar, els pares estaven als darrers anys de vida i el nou matrimoni ja tenia quatre fills. En aquesta fase del desenvolupament del grup domèstic, el treball familiar requeria sobretot en la parella jove, mentre que, per l'edat, els avis podien assumir ja poques funcions en la producció i els néts eren encara massa petits per participar-hi.

La comparació de la composició dels diferents grups domèstics en el curs de la seva evolució apunta algunes tendències generals. D'una banda, les situacions que denoten una sobrecàrrega de consumidors en relació amb el nombre d'efectius laborals són les més habituals: el valor de la mitjana se situa entorn dels 1,2 consumidors per productor, alhora que les bandes de la freqüència mostren també una tendència desfavorable als efectius laborals (0,8 és el coeficient mínim i 1,9 el màxim). Tot i que les dades són només aproximatives, indiquen una deficiència més o menys continuada en la capacitat de treball de les unitats domèstiques de producció. Aquesta característica, a més, és significativament més acusada en les cases fortes que en aquelles en les quals el treball familiar constitueix el seu principal recurs econòmic. Les possibilitats de completar la pròpia capacitat laboral amb força de treball addicional oferia a les cases benestants una major tolerància davant de les oscil·lacions inevitables del curs domèstic.

La família troncal constituïria, en aquest context, un intent de fer front a la fragilitat que té el grup domèstic com a unitat de producció i de consum. Les formes de residència extenses i múltiples característiques del model troncal afavoreixen una grandària dels grups domèstics superior a la que proporciona la família conjugal. Les famílies complexes tendien a contenir un nombre de membres adults de les edats laborals més idònies major que altres tipus familiars, afavorint que pogués evitar-se haver de recórrer a força de treball suplementària (Viazzo i Albera, s.d.b:26)⁶¹.

Però més enllà d'això, en el marc d'una estructura agrària de petits i mitjans propietaris, sostinguda en bona mesura en la força humana de treball i dependent d'uns recursos dispersos espacialment, la generació continuada d'un excedent de productors en l'interior dels grups domèstics conferia a les cases una millor capacitat de resistència davant dels atzars demogràfics i biogràfics (Netting, 1979:57). La grandària potencial

---

61. Comas i Pujadas també han assenyalat la idoneïtat del model troncal a les cases pobres de l'Alt Aragó: "La família troncal constituïa un mitjà per defensar-se contra la pobresa (aunque no permitiera salir de la pobreza); el número elevado de componentes aumentaba la capacidad de cooperación; constituïa una especie de seguridad social ante posibles accidentes, enfermedades o fallecimientos; aseguraba la capacidad de trabajo en los momentos necesarios, y diversificaba la posibilidad de obtención de salarios" (1985:47).

dels grups troncal atorgava una relativa flexibilitat a l'estructura laboral de les explotacions, no obstant la rigidesa inherent a l'organització familiar del treball. En els moments del cicle de desenvolupament familiar en què els dèficits en treballadors podien estar més agreujats, el retard o l'evitació definitiva del matrimoni dels cabalers permetia engrandir les dimensions del grup domèstic. Pel contrari, l'excedent de consumidors en les conjuntures en què els requeriments de treball estaven garantits se solucionaven amb l'exclusió dels no hereus a través del seu matrimoni en d'altres cases o de l'emigració definitiva⁶². Enmig d'ambdues situacions extremes, el treball estacional constituïa un mecanisme de regulació eventual com a resposta a la discontinuïtat de les tasques agro-ramaderes al llarg de l'any (cf. Palerm, 1980:210)⁶³.

La família troncal, però, no solament deixava en mans dels interessos domèstics les condicions necessàries per la seva regulació demogràfica sinó que facilitava alhora una composició diversificada dels grups domèstics. En el marc de la divisió del treball, la participació activa dels nens, adolescents i vells en les feines de l'explotació alliberava als individus millor capacitats d'haver d'atendre les tasques que no exigien una forta dedicació física. El seu treball, que podria considerar-se com a marginal en el si d'altres estructures familiars i formes d'organització econòmica, esdevenia imprescindible en el funcionament de l'explotació domèstica (Viazzo, 1989:94-95)⁶⁴. Les formes residencials extenses i múltiples facilitarien, doncs, un major equilibri quant a l'edat dels seus membres, sent el grup domèstic en el seu conjunt aquell que podia fer front a les activitats econòmiques de la casa. Finalment, el recolzament institucional de la família troncal, la transmissió del patrimoni familiar a un sol hereu, afavoria també el reemplaçament generacional i, amb ell, una dotació continuada d'efectius laborals en benefici de l'explotació.

La importància del treball manual en l'agricultura aranesa, però, no ha de fer considerar la capacitat laboral com al condicionant principal de les explotacions familiars. Les prestacions de serveis en reciprocitat, l'organització col·lectiva de part de l'activitat ramadera així com les pròpies conseqüències demogràfiques del model troncal oferien (tot i que sense garantir-les d'una manera absoluta ni continuada) les condicions

62. Valdés, al seu estudi sobre la caseria a Tapia de Casariego (Astúries), subratlla que el desinterès per part dels no hereus en treballar en l'explotació familiar, a més de constituir una dimensió important del caràcter subproductiu de l'organització pagesa, estava tolerat socialment (1976:309-310).

63. "Si hi havia tres o quatre germans en una casa, normalment es quedava el més gran i els altres se'n anaven a treballar a França o a on fos [...]. I després a l'estiu tornaven tots, que és quan feien l'herba [...] i a l'hivern se'n tornaven a anar" (JAV).

64. En aquest sentit, caldria considerar com a poc vàlids els valors que sovint s'atorguen per avaluar la participació dels membres de la família en el treball. Malgrat que la capacitat física dels individus variï en relació amb l'edat així com que les tasques directament productives siguin assumides pels adults hàbils, l'organització familiar del treball no permet contemplar per separat la intervenció de cada component ja que és la del conjunt aquella que resulta efectiva (que, en una anàlisi quantitativa, resultaria de la suma de valors-treball molt diferents). Així, per exemple, tenir només adults però haver-los de dedicar a fer llenya o a vigilar els animals mentre pasturen suposa un malbaratament, en termes maximitzadors, dels recursos laborals familiars.

necessàries per poder fer front als requeriments, directament o indirecta, amb la pròpia força de treball familiar. El patrimoni material de la casa era aquell que determinava, en última instància, la seva capacitat productiva. Disposar d'unes finques millors i més extenses, d'unes instal·lacions adequades i del capital suficient per invertir en la cria de bestiar permetia no haver de dependre de les pròpies capacitats laborals i poder fer front als constreyniments inherents al caràcter familiar de les explotacions⁶⁵.

La introducció de maquinària agrícola a partir dels anys seixanta va comportar un canvi important en relació amb el treball agrari, igualment com ho va fer en relació amb la producció en accelerar la tendència a l'especialització. Són justament les operacions del procés productiu que antigament requerien d'una major despesa de treball aquelles que van adequar-se millor als nous instruments tècnics. La mecanització va implantar-se damunt de l'estructura agrària existent sense donar lloc al sorgiment d'empreses agràries de caràcter estrictament mercantil. La pròpia compra de maquinària no va comportar la formació de cooperatives o l'associació d'explotacions, sinó que, aquells que han pogut adoptar els canvis, ho han fet separatament i a partir de mantenir el caràcter familiar de les seves explotacions⁶⁶. No obstant, el treball del camp se sosté des d'aleshores en un sistema familiar també diferent. Els grups domèstics vinculats al sector agrari ja no obtenen avui el seu ingrés principal del camp i la situació més freqüent és el manteniment marginal de les explotacions per part dels pares vells o d'hereus solters. Ja no es necessita, doncs, tanta força de treball i l'estacionalitat d'aquest pot assumir-se, amb l'ajuda de les màquines, amb poca gent⁶⁷.

65. En la ramaderia no hi ha una relació directa entre el volum de bestiar i el treball necessari per atendre'l. Malgrat que la grandària del ramat particular podia incrementar-se o disminuir amb una certa facilitat en resposta als canvis conjunturals (també, doncs, quant a la composició del grup domèstic), una bona part de les tasques són independents del nombre d'animals (com treure'ls a pasturar o atendre'ls a les bordes). La diversificació del bestiar, però, sí que depenia més de la composició del grup domèstic: "Perquè la gent de la casa era apta o no apta per una cosa o per l'altra. Si hi havia gent jove interessava més el lanar, i si hi havia gent d'estat era millor vaques perquè ja l'avi de la casa s'anava entretenint guardant les vaques. [Vaques i ovelles] en un sentit porten més feina i en l'altre no. Perquè les ovelles les engegaven, estaven abandonades tot el dia i aleshores un jove hi anava i en un moment les anava a buscar. I un vell no ho podia fer. [Depenia] dels que eren a casa, perquè molts havien tingut les dos coses, vaques i ovelles, però al disminuir la família, segons de la manera que disminuïa, es quedaven amb una cosa o una altra" [BSC].

66. "[De tractor] cada un se l'ha comprat [per compte pròpia]. Les coses a mitges no pot ser: les mitges per les dones! Sempre hi ha rinyes" [EFV].

67. "[Vaig comprar] una màquina que va sortir, d'una roca [...]. La desmuntava, la ficava damunt del cavall i, venga!, cap amunt. En ves de segar amb la guadariya, segava amb la maquineta aquella [...]. Tu saps les soldades que i'ahorraves de segar? Amb allò, jo tot sol m'ho segava tot [...]. Un jornal de prat hi ficaves un dia per segar'l a mà i amb la màquina amb una hora ja l'has fet. O menos, menos d'una hora. Depèn del tros: si és pla, amb menos d'una hora el fas. Que començaves a io millor a les 6 del matí i fins a les 8 de la nit" [SCL].

5.3. LA LÒGICA DOMÈSTICA DE L'ECONOMIA PAGESA

Igualment com els objectes de treball i el treball agrari mateix han recaigut al llarg d'aquests dos últims segles fonamentalment en la casa, els propis objectius econòmics de les explotacions agro-ramaderes eren definits també familiarment. L'articulació creixent de la vall a l'espai econòmic circumdant ha afectat, no obstant, l'organització de la producció. La introducció del sector hidroelèctric, el desenvolupament de l'explotació forestal i la implantació del turisme, que han marcat l'evolució socio-econòmica comarcal des dels anys vint, han imposat unes formes d'organització noves que ja no descansen en la casa com a unitat de producció. El grup domèstic segueix constituïnt un element important en la reproducció social, però la inserció en el mercat es produeix ara de forma individual i la casa, com a entitat social, ha vist reduir el seu camp d'acció a la residència, el consum, la socialització i l'atenció dels individus no productius. En aquest context, el grup domèstic ha deixat d'imposar una lògica econòmica específica, inherent a l'organització familiar. Quan la casa era la garantia principal de la subsistència, la complementaritat de produccions i d'activitats i l'organització col·lectiva dels ingressos i despeses constituïen dues dimensions significatives de l'economia domèstica. En l'extrem oposat d'aquest procés històric, l'individu ha passat a ser el principal agent econòmic, especialitzant la seva actuació productiva i adquirint un major protagonisme també a l'interior del grup domèstic.

La complementaritat econòmica

Tot i que alguns autors l'han presentat com a una estratègia pròpia de contextos ecològics i econòmics específics, la complementaritat econòmica és una característica persistent de l'organització domèstica de l'activitat agrària (Lacombe, 1984; Mendras, 1984). La insuficiència productiva i l'estacionalitat dels requeriments de treball dificulten l'adopció d'una especialització completa. En el cas de l'Aran, la complementaritat ha passat fonamentalment a través de dues pràctiques no excloents per part dels grups domèstics: la diversificació productiva i la pluriactivitat dels seus membres.

Fins a la construcció de les actuals vies de comunicació amb l'exterior, el relatiu aïllament de la comarca convertia l'autoconsum en l'objectiu fonamental de les explotacions pageses. La limitada circulació de mercaderies feia recaure en cada casa la responsabilitat d'obtenir de forma directa el màxim dels productes necessaris pel seu propi sosteniment. Això explica, com s'ha assenyalat, que molts dels esforços domèstics no s'orientessin tant per criteris de productivitat com d'autoconsum⁶⁸. La precarietat dels rendiments i l'elevada exposició al risc a causa dels constrenyiments climàtics de la

68. "Era una economia molt autàrquica i, clar, miraves de tindre una mica de tot" [ABV].

vall incidien igualment en el patró agrícola. Així, no és només que les explotacions dediquessin les seves terres a procurar-se una dieta variada, sinó també que els mateixos conreus s'implantaven simultàniament en parcel·les diferents (en relació amb la composició del sòl, l'altitud, les possibilitats de reg o l'orientació) com a una estratègia dirigida a garantir un mínim proveïment⁶⁹.

No obstant això, les característiques ecològiques de la vall impedièren que la diversificació agrícola abastés les necessitats del consum en la seva totalitat i feien necessària la importació. El clima i l'altitud no permetien l'obtenció de productes com el vi o l'oli i d'altres, com els cereals panificables, donaven baixos rendiments i una producció netament insuficient. L'aprofitament de les capacitats pastorals i forestals de l'espai és el que hauria resolt històricament aquest problema inherent a l'agricultura aranesa. En aquest sentit, la dedicació de les explotacions a la ramaderia de forma simultània a la producció agrícola (i, en part, en detriment d'aquesta) no buscava només disposar de força de treball animal o atendre el consum de carn o d'altres articles pecuaris, sinó que era un mecanisme d'accés al mercat exterior per mitjà del qual podien cobrir-se els dèficits familiars. Es a través de la venda d'animals pel treball i per carn com s'obtenien els principals ingressos monetaris per poder adquirir al mercat els productes pel consum deficitaris i articles manufacturats⁷⁰.

Donada la importància de la ramaderia en l'economia domèstica, les fires constituïen un element significatiu de la vida social de la vall. En la fira es posava en joc l'èxit de l'explotació familiar: no es tractava només de dur bestiar a vendre, sinó que calia que aquest fós l'adequat en relació amb la demanda i estés en les condicions necessàries per obtenir un bon preu en el tracte⁷¹. Al ser el moment de l'any en què les cases tenien una major liquiditat, les fires activaven l'economia local⁷². Els capitals familiars es posaven aleshores en circulació per pagar els deutes contrets amb els comerciants, fer els encàrrecs necessaris a aquells que tenien un ofici o inclús pagar els dots matrimonials estipulats en metàl·lic⁷³.

69. "A la muntanya [prop de les bòrdes horanes] moltes vegades hi tessen un bouinet de camp, hi sembraven patates o una miqueta de gra [...]. Per tenir patates. Perquè, clar, moltes vegades n'arreglaven moltes i moltes vegades n'arreglaven poques. I a lo millor en sembraves aquí [junt al poble] i no se't feien tant com allà dalt" [SCL].

70. La producció ramadera, malgrat ser un dels principals recolzaments de l'articulació del grup domèstic amb el mercat, estava orientada a l'ús en el sentit que els guanys obtinguts en la venda es dirigien a cobrir els dèficits del consum familiar (cf. Comas, 1978:236).

71. "[Calia] tenir vista pel negoci: tindre egües quar; el bestiar cavallar valia diners, treure-se'ls quan no en valia, tindre llet quan la llet es pagava, deixar la llet i fer ovelles i corders" [ABV].

72. "Els cèntims no abundaven, i per les fires s'arreglaven molts comptes" [JCE].

73. Els capitols matrimonials solien fer coincidir el pagament dels dots amb la celebració de les fires. Així, en uns capitols de casa Lobató de principis del segle passat es recull que "prometeren a sa filla dos mil cent lliures araneses en pago dels drets: patern i matern, pagadores 600 lo dia de les brides, passats dos anys 300 per Sant Miquel de setembre i les restants 200 lliures un any per altre i de robes i joyes nupcials nou de tot" (Moga-Pont, 1927).

La importància de les fires evidència el caràcter depenent que ja tenia l'economia aranesa abans de les transformacions d'aquest segle. Els canvis del mercat depenien tant de la demanda dels centres consumidors com de la competència d'altres comarques productores. Les fluctuacions en el preu del bestiar, amb això, no eren controlades pels pagesos de la vall ni podien preveure's tampoc amb massa antel·lació. Les variacions en la demanda (dels animals pel treball al bestiar pel consum i de la carn a la llet) havien de comportar, a mig termini, modificacions en la composició de les quadres domèstiques. No obstant, els canvis no podien produir-se sempre amb la rapidesa suficient i afectaven negativament a les explotacions menys capacitades per fer front a les reconversions.

Fins ben entrat aquest segle, el bestiar aranès es venia únicament a les fires⁷⁴. Dins de la vall se celebraven fires en diversos pobles, en moments diferents de l'any, tenint cadascuna d'elles una certa especialització i la seva pròpia àrea d'influència. El centre firal de major importància era Vielha, tant per la situació estratègica d'aquesta vila (situada a la confluència dels camins que condueixen als ports de la Bonaigua i de Vielha), com pel fet de centralitzar, com a capital administrativa, un bon nombre de serveis. La fira de Vielha devia existir ja a l'època medieval, però és a principis del segle XVIII quan es concedeix el dret a celebrar-la per decret reial⁷⁵. La importància de les fires araneses va créixer durant la primera meitat del XIX, quan el major control duaner va fer augmentar la presència de tractants espanyols en detriment dels comerciants francesos (Sanllehy, 1981:130-133). A primers d'aquest segle, Rocafort (1909) esmenta les següents fires: Salardú (18 de juny), Bossòst (25 de juny), Canejan (30 de juny) i Vielha (18 de setembre, 9 d'octubre). Segons Solé i Sabarís (1964:40-41), a mitjan de segle es feien tres fires a Vielha (per Sant Joan, els dies 18 i 19 de setembre i el 8 i 9 d'octubre)⁷⁶, mentre que les de Salardú, Bossòst (per Sant Joan, el 20 d'octubre i el dilluns de Pasqua), es Bòrdes (17 de setembre) i Canejan (el 30 de juny, el primer diumenge d'octubre i per Tots Sants) eren menys importants. Les fires de Salardú, Vielha i Bossòst tendien a centralitzar les vendes de bestiar en cada subcomarca però els ramaders de tots els pobles solien dur animals a la capital, on la presència d'un major nombre de tractants permetia aconseguir unes condicions millors en la venda⁷⁷. Tot i que sovint els diferents ramaders

74. Amb el desenvolupament dels transports, la importància de les fires com a lloc d'intercanvi ha anat disminuint, sent més freqüents les vendes als tractants que passen pels pobles i que s'enduen els animals comprats en camions.

75. Primer va decretar-se una fira per la primavera i una altra per la tardor, però abans d'acabar el XVIII va canviar-se la primera a l'octubre: segons Zamora, al 1789 es celebrava fira a Vielha del 15 al 22 de setembre i del 12 al 17 d'octubre.

76. De les fires de Vielha, a mitjan de segle, "l'única, però, que encara conserva una certa importància és aquesta darrera, especialitzada en bestiar gros i a la qual acudeixen uns 1500 caps, especialment vacum. Abans els valencians venien a comprar-hi mules; ara, en canvi, hi acudeix el bestiar porcí de la Ribagorça" (Solé i Sabarís, 1964:40-41). Pel que diuen els informants, mentre la fira de setembre estava especialitzada en la venda de vaques, la d'octubre era més diversificada i s'hi duïen tant vedells, mules, eugues com també vaques.

d'un mateix poble solien posar-se d'acord per conduir junts el bestiar a vendre (sobretot quan calia recórrer llargues distàncies) i el col·locaven agrupat dins dels firals, els tractes es feien individualment, sense fixar un únic preu en comú⁷⁸. La mera participació a les fires no garantia, però, l'èxit en el tracte⁷⁹.

Les fires es concentraven a la primavera i la tardor a causa de la transhumància estival a les pastures de muntanya. Generalment, a la tardor es venia el bestiar que baixava dels comunals un cop engreixat, mentre que les fires d'abans de l'estiu servien per portar-hi les cries, despendre's d'animals vells o comprar-ne pel treball (Vilà i Valentí, 1958:454). Maïgrat que s'hi podia trobar tota mena de bestiar, cada fira tenia una certa especialització. Les de Vielha, Bossòst i Salardú centralitzaven sobretot la venda de vaques, sent els compradors tractants que se'n duïen el bestiar per la carn o per recreiar-lo a ans de tornar-lo a vendre⁸⁰. A les fires locals de menor importància (Canejan, Vilamòs) s'hi duïen principalment ovelles, acudint-hi a comprar carnisers de la pròpia comarca (de Les, Vielha o Bossòst)⁸¹. A cops, però, el bestiar de llana es venia directament a aquests sense dur-lo a les fires.

Els animals de peu rodó, a diferència dels anteriors, es portaven a vendre preferentment a fora de la vall. Fins ben entrat el segle XIX, els aranesos venien el seu bestiar mulatí en diferents fires aragoneses (Sarinyena, Osca, Barbastre), catalanes (Esterri, Pont de Suert, Vilaller) i franceses (Foix i Auish) on aprofitaven per abastir-se de comestibles i d'articles manufacturats (Sanllehy, 1981:129-130). Dins d'aquest segle, a causa de les dificultats per entrar bestiar a França, les fires catalanes van anar guanyant importància pels ramaders aranesos, afegint-se la d'Organyà i les de Salàs a les anteriors⁸². Quan el transport del bestiar calia fer-lo a peu, n'hi havia que es dedicaven a fer d'intermediaris entre els ramaders i els tractants, comprant animals poc abans de començar la fira i corrent les despeses al seu càrrec.

77. Així, el bestiar de Les es venia tant a Bossòst com a Vielha. Els ramaders de Canejan, a banda de vendre les ovelles a la fira pròpia, també participaven a les que se celebraven a Bossòst. Els d'Arres i Vilamòs anaven igualment tant a Bossòst com a Vielha, mentre que els d'Artes assistien a les de Salardú i als firals de la capital comarcal.

78. "Cadaquí hi anava, particularment. Bueno, se'n anava junts a la fira, però cadaquí s'anava a vendre lo seu" [MCV].

79. "Baixaves tot el que pensaves vendre. Però a lo millor baixaves [vaques] i les tenies que tornar a pagar perquè no les podies vendre" [MCV].

80. El tracte amb el bestiar no era una activitat a què es dediquessin massa els aranesos (fora d'algun que feia d'intermediari, treballant a compte d'altres) i els comerciants que assistien a les fires de la vall solien ser de fora la comarca (Lleida, la Seu, Puigcerdà, Ripoll, Vic, etc.).

81. Els carnisers de Les i Bossòst compraven a cops ovelles a Canejan per la fira del Roser, però hi deixaven els animals fins per Tots Sants perquè acabessin d'engreixar-se abans de l'hivern.

82. Les fires de fora de la vall a les que acudia el bestiar aranès a primers de segle, segons Rocafort (1909), eren les següents: Vilaller (3 de maig, 5 de juny i 1 de novembre), Salàs (26-28 d'octubre, 14 de novembre i del primer al segon diumenge de Quaresma, la de més anomenada), Organyà (30 de novembre) i Esterri d'Anou (12 d'abril, 20 de juny, 15 d'octubre i 25 de novembre).

Donat el caràcter comercial de la ramaderia, la composició diversificada de les quadres era una estratègia per fer front a la fluctuació de la demanda⁸³ així com per pluralitzar les inversions de capital⁸⁴. La manca d'especialització, però, comportava alhora un aprofitament intensiu dels recursos disponibles a conseqüència dels diferents hàbits alimentaris de cada mena de bestiar⁸⁵ i de la diversitat dels seus requeriments de treball. La diversificació era també, finalment, una garantia davant de la incertitud dels rendiments, pels múltiples factors de risc inherents a la producció ramadera (malalties, abortaments o accidents) els quals podien afectar significativament l'economia domèstica⁸⁶. No obstant ser general la tendència a la diversificació, les possibilitats de cada casa en mantenir una o altra mena de bestiar depenia en bona part de la seva posició socio-econòmica. De la mateixa manera que el volum d'animals de cada explotació estava en funció de la grandària de les seves finques, les possibilitats de dedicar-se al bestiar més rendible o de poder canviar la composició de la quadra davant dels canvis del mercat depenien de la seva capacitat econòmica⁸⁷.

Igualment com l'adopció d'un patró agro-ramader diversificat, la complementaritat d'activitats constituïa per la majoria de cases un mecanisme necessari per fer front a la seva insuficiència productiva. Els treballs fora de la pròpia explotació familiar podien tenir un caràcter més o menys eventual i haver de comportar o no l'emigració temporal fora de la vall. En qualsevol cas, era individualment com els membres de cada casa s'ocupaven en treballar fora de les seves finques mentre que, en l'interior del grup domèstic, els ingressos obtinguts eren administrats juntament amb la resta.

Enfront del caràcter discontinu dels requeriments de mà d'obra en el treball agro-ramader, la composició heterogènia dels grups domèstics suposava una estructura adaptable a les necessitats de cada moment. Mentre que als mesos de major activitat les cases, en principi, estaven capacitades per atendre els treballs agraris amb el concurs de

83. "Es calia tenir una miqueta de tot, perquè hi ha vegades que aquest bestiar baixa, l'altre puja..." [BRE]. "No podies viure amb les ovelles sol [perquè es pagava poc pels corders]. Llavors uns corders, uns vedells i si tens una cria de l'equa, llavors una cosa amb l'altra marxava el videll, marxava el corder, marxava la cria de l'equa. Tocaves una mica de cada cosa" [RET].

84. Dedicar-se al vacum o el mulati era una activitat més rendible, però requeria d'una inversió a més llarg termini que tenir ovelles i no estava, per això, a l'abast de totes les cases: "Perquè si havia d'esperar un any per vendre dos o tres vedells [i] no hi havia fondos, no es podia menjar o es té que quedar a fiar. I llavors, amb l'ovella, agafaven un corder [i] ja en tenien pel mes. Amb aquest corder ja podien menjar pa o el que fos" [BSC].

85. La diversificació del ramat maximitza l'aprofitament de la pastura: "Les ovelles axafen molt [l'herba]. Allò ho restellaves i ho passàvem a l'equa, o a l'animal de treball" [RET]. Les vaques podien passar eventualment menjant palla de sègol mesclada amb una mica d'herba.

86. "Cada any perdiem set o vuit animals: uns es despenyaven, els altres es morien i els altres es malparien... I això merxava molt els ingressos" [FAB]. Moga-Pont explica que al 1877 "aparegué lo mal epidèmic en les nostres vaques; se'n morigué 9 de 18 que en teníem; i les 9 vaig anar a vendre'ls a Morrejanu antes [de] què es morisqueren totes" (1929:148).

87. "Havem de tindre una mica de tot, perquè en aquell moment la vaca no valia res. Lo únic que valien eren les eques, el cavallar. Però costava molts quartos i tampoc no en podien tindre totes. [Només les cases fortes podien comprar bones mules a França], però els altres ni pensaments. El petit i havia de conformar amb una equeta d'aquelles galleguetes que hi havia [RET].

tots els seus membres, la resta de l'any podien reduir més o menys les seves dimensions en resposta a les ofertes laborals fora de l'explotació i a la necessitat d'obtenir uns ingressos complementaris⁸⁸. Les ocupacions fora de l'explotació familiar solien supeditar-se als requeriments d'aquesta⁸⁹. En funció de la capacitat econòmica de cada casa i de la seva composició demogràfica, les activitats extradomèstiques podien ser una necessitat davant de la insuficiència d'ingressos o constituir un mitjà per complementar els rendiments de l'explotació sense afectar el seu funcionament⁹⁰. En aquest sentit, les cases que tenien finques d'una major grandària podien evitar d'ocupar-se fora de la pròpia explotació i centrar en aquesta els seus esforços⁹¹.

La pluriactivitat no es restringia a dirigir, més o menys temporalment, una part dels membres de la casa fora de l'explotació agrària familiar. El manteniment simultani de diferents activitats s'introduïa a cops també en l'interior de la pròpia organització domèstica, fent compatible el treball agro-ramader amb d'altres sense adoptar una especialització total. Algunes cases mantenien un establiment comercial o es dedicaven a un ofici, a més de tenir terres i bestiar, i diversificaven el treball dels seus membres en funció dels requeriments de cada activitat. A Vielha, per exemple, pràcticament tots aquells que tenien un comerç abans de la guerra combinaven aquesta feina amb la ramaderia⁹². Inclús quan existia una pràctica especialització fora del sector agrari, aquesta s'alternava amb el cultiu d'un troç d'hort per obtenir alguns productes pel consum. També en l'actualitat, després de l'abandonament definitiu de moltes explotacions i del desplaçament de la població activa en d'altres sectors d'activitat, molts grups domèstics segueixen mantenint el conreu d'hortalisses i de patates (considerant-lo sovint més com a una activitat de lleure que no estrictament productiva).

88. "El meu marit ajudava a papa de pagès, però ell anava al bosc, a la fusta [...]. Papa el bestiar, i les terres i els prats. I mama i jo lo de casa. I ajudàvem a papa també. I el meu marit se'n anava al bosc, a l'arrastre de la fusta. A l'estiu ajudava a l'herba. A l'herba sí" [MAP].

89. "Jo treballava a l'estiu a casa i quan havia passat l'estiu, ell [el sogre] se'n cuidava del bestiar i jo me'n anava de jornal [...]. Pels boscos hi anàvem fins que nevava. Quan se posava a neuar, tots a casa. Me'n tornava a la primavera quan tornaven a treballar, nos tornaven a cridar i tornàvem a treballar. Quan teníem feina a casa, nos quedàvem a casa. I quan no teníem feina, llavors ens en anàvem [sobretot els noies]. Si l'estiu durava dos mesos, pues dos mesos que m'estava a casa. I moltes vegades, si no hi havia treball [fora], pues a casa. No podia anar a cap més puesto [...]. Quan el sogre ja no va poder [fer-se càrrec del treball de l'explotació] i la sogra tampoc, llavors ja me'n vaig quedar a casa" [TCA].

90. Així, en una casa d'Arres, "teníem poca propietat i no teníem prou per viure. [El pare] tenia que anar a buscar el jornal. [Només tenien aleshores 4 o 5 vaques i unes 15 ovelles]. No es pot viure amb això, amb aquestes quatre coses. Tenies d'anar al jornal" [ECA]. Pel contrari, en les explotacions amb una propietat major, aquest treball extradomèstic tenia un caràcter més accessori o suplementari (a través del qual, per exemple, els fills obtenien un ingrés per fer front a les seves despeses): "Havia anat a dallar per molts de Vielha, perquè a casa hi sobrava treball. Aquí, quan havies d'alliar un prat o dos, pues mentre el pare s'estaven amb la mare, anàvem cuidant de fer-la passar, pues jo me'n anava a segar per un altre. I l'endemà, si la teníem d'entrar, l'entràvem. Mentre deixàvem per fer-la assecar, jo me'n anava a guanyar un jornal" [AJE]. "Quan havies acabat les feines de casa, per exemple a la tardior, quan tenies un temps una mica llibre, te'n anaves a agafar-te algun quartet, algun jornal" [...]. Això ho fèiem al damunt del treball de casa" [ALE].

91. "Nosaltres no [haviem treballat mai fora de casa]. En temps del papa no, i dels abuelos tampoc. Com que a casa hi havia prou feina, hi havia 18 o 20 vaques sempre, dos o tres cavalls i 30 o 40 ovelles, [per] nosaltres sempre hi havia la feina de casa" [ALE].

92. "Els altres, poc o molt, tots tenien bestiar [...], perquè [a] les botigues el benefici també era petu aquí" [JBV].

De la mateixa manera com el treball agrari, les ofertes de treball remunerat a la pròpia comarca tenien generalment un caràcter estacional i eventual. No obstant, poder treballar fora de casa sense haver d'emigrar permetia alhora complementar els ingressos familiars i poder participar més continuadament en les tasques de l'explotació. A banda de les feines en la collita de l'herba (que donaven lloc a una ocupació relativament puntual ja que no hi havia colles fixes de dalladors)⁹³ o d'algun jornal per conduir el bestiar comprat pels tractants, els treballs locals que han tingut una major presència al llarg dels darrers dos segles estan relacionats amb les explotacions forestal i minera. Ambdues activitats havien d'aturar-se amb l'arribada de la neu, pel què l'oferta laboral se centrava sobretot a la primavera i a la tardor.

L'explotació forestal donava lloc a una ocupació elevada perquè era una activitat fonamentalment manual (es tallava tot amb cèstral). Es treballava quasi sempre a preu fet, a canvi d'un tant per metre cúbic. Aquell qui es quedava amb l'aprofitament d'una partida de bosc mitjançant una subhasta (propietaris de serradores de Vielha, es Bòrdes, Bossòst o Les o de fora de la comarca), havia de contractar gent per picar la fusta i per arriar-la fins a les pistes forestals⁹⁴. Els que anaven a *arrastrar* havien de posar-hi els seus propis animals de tir (bous o muls). La feina de picar començava sovint abans del setembre i coincidia amb la recollecció de l'herba, però sempre es trobava gent disponible que ja havia acabat el treball de casa o de la qual podia prescindir-se⁹⁵. En aquest sentit, per alguns individus que pertanyien a cases amb pocs recursos el treball forestal era pràcticament la seva activitat principal, dedicant-se tant a tallar la fusta com a tragar-la per treure-la del bosc⁹⁶.

Les mines oferien unes possibilitats semblants a les del treball forestal. La seva explotació, però, ha tingut una importància més limitada històricament (a principis dels anys cinquanta van abandonar-se de manera definitiva) i beneficiava de forma directa a un nombre menor de pobles (sobretot Bossòst, Canejan, Arres i Vilac). A diferència d'aquell, no obstant, la mineria donava lloc a una certa ocupació laboral femenina en contractar-se algunes dones per triar el mineral.

A banda dels dos sectors esmentats, al llarg d'aquest segle ha anat succeïnt-se l'aparició de diferents ofertes de treball remunerat que permetien una ocupació més

93. Alguns dallaires, per tal de complementar el calendari dels seus prats amb el d'altres, es traslladaven a d'altres pobles de la vall per treballar. Així, els d'Arres baixaven a Bossòst a fer-se contractar (perquè mentre que ell tenien l'herba cap a la segona quinzena de juliol, a Bossòst venia al mes de juny) i hi havia propietaris del Naut Aran que llogaven gent a Les i a Bossòst per dallar els seus prats perquè l'herba els hi arribava uns 15 o 20 dies més tard.

94. "Els agafaven la subhasta i després els treballs de tallar els agafaven nosaltres. I els d'arrastrar, els agafaven d'altres. Perquè nosaltres no femem res més que tallar la fusta, a tant el cúbic, i venem." [XNA].

95. "[Anava a picar fusta] quan s'havia acabat l'estiu, cap a la tardor. Llavors hi havia subhastes. O bé antes de començar l'herba a la primavera anaves a picar un mes i després a la tardor hi anaves un altre mes" [AJE].

96. "Al mes d'abril, tant aviat marxava la neu, ja al bosc. I fins que neuvava" [BSC].

continuada. La consolidació d'aquestes activitats acabaria provocant el tancament definitiu de moltes explotacions agràries, però en el seu origen van començar inscrivint-se en la mateixa lògica de la complementaritat⁹⁷. Les obres públiques (sobretot en la construcció de la xarxa viària), les serradores, l'explotació hidroelèctrica, els serveis administratius i, a les últimes dècades, el turisme i l'hoteleria són activitats que inicialment van ser cobertes d'una manera paral·lela al manteniment de les explotacions familiars (a banda de la força de treball provinent de fora de la comarca), i van possibilitar una reducció de l'emigració estacional. Alguns treballs concrets permetien una adequació idònia de la pluriactivitat. La paperera de Les o les mines de Bossòst, per exemple, funcionaven en tres torns de vuit hores, havent-hi gent que a l'estiu s'estimava més treballar de nit per poder dedicar algunes hores al dia a l'explotació familiar⁹⁸. Igualment, d'altres empreses deixaven que els seus empleats es prenguessin dies a compte de les vacances per poder participar en les feines més fortes del camp. Amb el temps, no obstant, aquesta situació acabaria sent transitòria envers l'abandonament definitiu de la major part de les explotacions agràries de la comarca.

Fora de la vall, a França, l'oferta laboral estava més diversificada: des del treball agrícola en la verema, la rompuda de noves parcel·les de conreu i la repoblació forestal, fins les activitats en tallers, comerços o al servei domèstic en els nuclis urbans. Malgrat que no solia suposar un ingrés massa considerable (per la baixa remuneració del treball i la seva curta durada), la verema atreia un bon nombre d'emigrants aranesos i contribuïa, com la resta d'activitats fora de l'explotació domèstica, al sosteniment del grup familiar⁹⁹. A la verema hi anava gent de tots els pobles de la vall, tot i que els que hi acudien eren majoritàriament del Baix Aran (Les, Bausen, Canejan), on hi havia individus encarregats de contractar veremadors¹⁰⁰. El treball es pagava a jornal i aquells que s'hi feien contractar dormien a les mateixes finques on treballaven. A diferència d'altres ofertes d'ocupació, la recol·lecció de la vinya permetia la participació d'individus de qualsevol edat i sexe (tant homes, com dones i nois, els quals hi anaven des dels 10 o 12 anys) pel que sovint s'hi feien contractar bona part dels membres d'un mateix grup

97. "La dona se'n cuidava del bestiar, de les vaques i les ovelles, per donar-ls de menjar i cuidar-ls, i jo me n'anava, quan va començar Productora, a fer els treballs aquells. Llavors, arribant el mes de desembre, últims de novembre-primers de desembre, llavors me n'anava a Productora. I hi estava allí fins a primers de juny. Al·lavors ja em tenia que quedar a casa. [Després de 8 o 10 anys a Productora va entrar a treballar a Icona per obrir pistes forestals]. Treballàvem a Icona tot lo temps que teniem, i a l'estiu plegàvem, un parell de mesos, i després hi tornàvem a arar. I arribava l'hivern i llavors Icona ja no treballava. Arribaven les primeres nevades, ja plegava. [A l'estiu plegava dos mesos] per arriplegar l'herba pel bestiar [...]. Que n'plegava d'Icona ja quedava a casa. A cuidar el bestiar" [XNA].

98. "I com anaven a turno a la mina, tenien hores lliures i feien la feina de casa" [ECA].

99. "Tot era val en un puesto, val en un altre. Tot era bo" [TCA].

100. A Bausen. "al setembre ja han acabat de segar i batre, i les bèsties són a la muntanya totes. Fins allà l'octubre no baixen. Aleshores no tenen feina aquí. Les vaques eren totes a la muntanya. Quan venien les veremes ja havien venut el bestiar. El bestiar que es volien treure ja se l'havien venut a les fires" [DBB].

domèstic. La feina podia durar entre 15 dies i un mes. Un cop acabada la collita, els que no havien de tornar a la vall es dirigien a la regió de Bordèu on la verema arribava amb més retard. De la mateixa manera, la recollida del panís podia ocupar també alguna gent a França (sobretot dones i noies joves) durant unes setmanes¹⁰¹.

Fora d'aquestes ocupacions més puntuals, bona part dels qui emigraven fora de la vall un cop acabada l'època de més feina ho feien per més mesos, treballant sobretot les noies al servei domèstic i els nois com a aprenents o com a mossos. Si bé en principi retornaven a casa entre l'abril i el juny de l'any següent, en començar de nou l'activitat forta al camp, aquesta emigració de més llarga durada acabava sovint per esdevenir definitiva.

Com s'ha assenyalat, les activitats en què s'ocupaven molts aranesos fora de la comarca solucionaven doblement el problema de la precarietat econòmica. A la vegada que comportaven uns ingressos necessaris per comprar els béns que no es produïen directament, disminuïen el nombre de consumidors del grup domèstic durant els mesos que el clima impedia l'activitat al camp¹⁰². La gent que emigrava temporalment era considerada, en aquest sentit, com a força de treball excedentària en relació amb les feines que calia atendre en l'explotació domèstica durant l'hivern¹⁰³. La importància de l'emigració estacional i del treball extradomèstic imposaven la participació activa de la dona en l'explotació agrària, quedant inclús en algunes cases temporalment al seu càrrec. Així, als moments de menys feina, sovint era la dona la qui assumia la direcció i l'execució dels treballs, mentre que els homes sortien de casa per guanyar-se un sou en d'altres ocupacions¹⁰⁴.

La incidència de les transformacions contemporànies en l'economia domèstica

Malgrat la importància de la diversificació d'activitats per part dels membres del grup domèstic, la casa funcionava com a una comunitat d'ingressos. Les diferents entrades provinents tant de l'explotació agrària com de la resta d'activitats econòmiques, generalment complementàries i eventuais, eren administrades en base a un fons comú

101. Igualment, fins al segle passat la diferència de temps de l'Aran amb la sega a les zones baixes de Catalunya permetia als aranesos "acudir a los segues de zonas como l'Urgell en qualitat de jornaleros i tornar a la Val en el moment de la collita" (Sanllehy, 1981:67).

102. "Luego terminábamos la hierba, y de setiembre, octubre, noviembre no había mucho (trabajo) y entonces nos íbamos a las vendimias, a ganar dinero. Para el invierno nos subíamos azúcar y cosas de comida y así, porque aquí, como se cerraba el puerto, no estaba el túnel, pues no podías pasar [...]. Y con esos francos que ganabas en las vendimias pues bajabas a Foix, y con eso que sacábamos de las vendimias a comprar comida allí: pasta, fideos, arroz, cosas de esto" [TCL].

103. "[Emigrava] la gent que sobrava a l'hivern. Perquè a l'estiu tothom feia falta per treballar a casa, perquè de lo que es vivia era de l'agricultura. Aleshores, en acabar, els que sobraven a casa anaven a França a treballar" [LTS].

104. "Inclús havia anat a Copisa el meu home a treballar. I a Vaquès. I jo m'ocupava de les feines de casa, que és molt pesat per una dona. Però com teníem que treure els nens a estudiar i amb el jornal de casa era poc, llavors tenia que sortir [...]. El meu marit, quan arribava la tardor, que havíem recollit lo pastó i això, se'n anava a treballar. Tots els anys [...]. I llavors a l'hivern, tots els del poble, les dones cuidaven les bèsties i els homes e treballar, a guanyar algo. I a la nit a ajudar a casa [...]. I totes les cases per l'estiu" [NAA].

del qual en sortien els diners per atendre les despeses del funcionament de la casa i les necessitats dels seus components. Com el treball, l'administració dels recursos monetaris estava organitzada a partir d'una divisió de funcions. La mestressa era generalment l'encarregada d'administrar les despeses relatives a la compra d'aliments, de roba i d'altres béns necessaris pel consum familiar, en tant que el cap de casa tenia encomanada la gestió de l'explotació agrària¹⁰⁵. No obstant aquesta relativa repartició de funcions, una característica central de les cases en l'organització tradicional era la manca de diferenciació entre l'economia domèstica i la de l'explotació agrària (a diferència del que passa en les empreses de tipus mercantil) (Kaustky, 1970:101-102). Així, no es duia una comptabilitat separada per l'explotació agro-ramadera i per la resta de despeses familiars¹⁰⁶.

Els jornals guanyats fora la pròpia explotació passaven a formar part del fons comú familiar i no quedaven únicament a disposició d'aquells qui els havien obtingut amb el seu treball¹⁰⁷. La formació d'un sol fons no era una fórmula adoptada només per aquells que formaven part de grups residencials conjugals (això és, entre pares, fills i germans). La coresidència de varis nuclis conjugals solia adoptar també la mateixa forma i el treball extradomèstic es concebia igualment com una activitat en benefici de la casa en el seu conjunt. L'autoconsum, el caràcter predominantment familiar del treball i les prestacions en reciprocitat limitaven la monetarització dels intercanvis de béns i serveis, al mateix temps que les ocasions en què es necessitaven diners individualment eren també poc freqüents. L'assistència a les festes i els balls constituïen, entre els joves, una ocasió força recurrent en què calia disposar de diners¹⁰⁸. Quan els ingressos provinents dels treballs fora de l'explotació no eren imprescindibles per l'economia familiar, els joves podien administrar-se pel seu compte els diners per atendre les seves pròpies despeses¹⁰⁹.

105. "L'avi ja pagava coses grosses i així: la qüestió del bestiar. Però la qüestió de l'administració de la casa, tot el que fés falta a la casa, el menjar, el vestir..., tot això ho portava més aviat l'àvia" [PLG]. El paper de la dona com a administradora familiar és molt repetit en el relat dels informants, alhora que sembla comú a d'altres comarques pirinenques (Violant, 1985:319). Així: "[D'administrar els diners, l'encarregada] és la dona. No és que no estic amic, eh? La dona és la que se'n cuida de tot això. Ella és la que paga. Si hi ha deutes, ella se n'encarrega i jo deixo'm tranquil. A lo menos no patiré" [TCA]. I també: "Jo li entregava els quartos a la mare, li donava tot. Ella administrava els quartos de casa" [EFV].

106. "Es portava tot de comunt, perquè de fet l'ingrés solament el venia dels animals que venies (i les despeses de l'explotació sortien del mateix fons comú)" [PLG].

107. "[Els jornals que guanyava treballant fora de l'explotació] això era tot de casa. Encara que haguess guanyat dos pessetes com si n'hagués guanyat deu mil. Tot això era per aguantar la casa, per sostenir la casa i per menjar tota la família [...]. Eren tots els quartos aquí, pues quan necessitava algo, me'ls anava a buscar a l'armari... Era lliure. Tots els quartos eren de tots" [TCA].

108. "Anava al bosc i li entregava els quartos al meu pare i au! i quan me feien falta, me'ls donava... Si tenia que sortir, un dia de festa [...], igual era jo amo dels quartos que els meus pares" [ECA].

109. En el relat oral, no obstant, el caràcter addicional de l'ingrés és ben explícit. "Quan havia acabat de segar aquí a casa, anava a guanyar me un jornallet. Per mi, eh? Per tindre els meus magostos, per si volia anar a una festa o si sortia. Anava a picar al bosc [...]. Allò era un negoci que tenia jo. M'anava molt bé [...]. I així, pues, me guanyava un jornallet. I claró, a l'hivern, tenses que anar a

Les funcions ateses per la casa en el passat han anat canviant en el curs d'aquest segle paral·lelament com ho ha fet la pròpia economia comarcal. La implantació progressiva dels nous sectors d'activitat i la creixent dependència en relació amb el mercat exterior havien d'afectar les bases de l'organització econòmica domèstica. Els efectes d'aquests canvis no han estat immediats i no han afectat a totes les cases de la vall al mateix temps ni amb la mateixa intensitat. No obstant, la construcció de les primeres centrals hidroelèctriques i, sobretot, el desenvolupament de les comunicacions, van iniciar un procés que acabaria per deixar l'organització de l'activitat econòmica al marge del grup domèstic¹¹⁰.

L'obertura viària de la vall va suposar per les explotacions domèstiques la possibilitat d'augmentar la seva vinculació amb el mercat, abandonant els esforços dedicats fins llavors en l'assoliment de l'autoconsum per centrar-se en l'obtenció d'una producció cada cop més especialitzada en la ramaderia. La implantació del conreu de prats i de farratges per l'alimentació del bestiar en els antics camps de cultiu ha esdevingut la principal conseqüència d'aquest procés en l'ús del sòl agrari. Igualment, la lògica de la producció pel mercat ha alterat la pauta d'augmentar la superfície agrícola, abandonant-se gradualment les parcel·les menys accessibles i aquelles que més dificulten la mecanització¹¹¹. En funció de la capacitat de cada casa, la ramaderia va anar especialitzant-se en les espècies més rendibles, orientant, en definitiva, la seva producció en el sentit que més afavoreix el medi físic¹¹².

Paral·lelament, les obres d'infraestructura i la construcció de les hidroelèctriques van comportar la creació d'un mercat de treball d'unes característiques noves fins aquell moment a la vall. Malgrat que moltes de les feines tenien una relativa estacionalitat (a causa del clima), cada cop més feien possible poder viure a la comarca al marge del sector agrari. S'introdueixen, així, noves indústries de transformació (lleteries, serradores, papereres) i comença a desenvolupar-se el sector serveis, tot i que d'una forma encara poc important fins a mitjans de segle. Fins a la implantació del turisme com a principal sector d'activitat, moltes de les antigues explotacions agràries es mantindran mercès a

---

hallar por ahí, i si volues tenir una mica de quartos te'ls tens que anar a guanyar així. I sinó no n'hi havia [...]. Mas les hi havia entregat a casa. Sempre eren per mi aquelles [pessetes], sempre" [AJE]

110. Les transformacions a conseqüència de la penetració del capitalisme no es produeixen d'una forma lineal, malgrat l'esquematisme que s'intueix en aquesta síntesi de l'evolució comarcal. Els estudis sobre la transició social coordinats per Godelier (1987) han subratllat, justament, com l'expansió capitalista es recolza en els grups domèstics i les comunitats rurals per la capacitat que tenen aquests de diversificar les bases materials de la seva existència econòmica, articulant activitats fundades en relacions de producció de diferent naturalesa.

111. "Les pendientes ja no les sego, perquè tot lo altre ho fem amb maquinària. Ara només seguem el pla [...]. Jo prefereixo treballar les que tinc d'alquiler que no pas les meves que són pendents" [AJE]

112. Redelíth, a principis dels anys setanta, descriu aquest procés de canvi a Vilac que s'accentuaria amb el turisme: "Los campos que todavía se cultivan están siendo dedicados cada vez más al cultivo de alfalfa para forraje del ganado. Por su parte, el ganado se cría principalmente para la venta de leche más que para el consumo doméstico de la carne y la leche. El comercio de mulas ha desaparecido y el pueblo depende ahora de las camionetas de los comerciantes para proveerse de los productos de consumo no perecederos" (1974:203).

diversificar la dedicació als seus efectius laborals. A diferència del segle passat, però, el desenvolupament de l'activitat econòmica a la comarca va permetre que aquesta diversificació no hagués de comportar l'emigració estacional a França, podent obtenir uns ingressos addicionals a la producció domèstica tot mantenint la residència a la vall durant tot l'any¹¹³.

La vinculació amb l'espai econòmic català, alhora, va afavorir que la població excedent, aquella que no podia absorbir el mercat local, passés a dirigir-se cada cop més cap al sud, adquirint sovint un caràcter d'emigració definitiva. El creixement migratori dels anys seixanta, en aquest context, mostra el caràcter depenent de la ramaderia aranesa. Els canvis més o menys sobtats en la demanda i la competència d'altres comarques ramaderes acabarien per provocar el tancament de les explotacions que no podien reconvertir-se, al mateix temps que la mecanització del treball agrari va començar a esdevenir un factor important de diferenciació social.

La implantació del turisme va fer canviar de nou la situació econòmica comarcal a partir dels primers anys setanta. Amb el desenvolupament d'aquest sector es produeix un nou auge en la demanda de treball, frenant el flux migratori. Les explotacions agràries tenien altre cop la possibilitat de persistir mercès als ingressos provinents de la construcció, l'hoteleria, el comerç, ies pròpies activitats turístiques o els serveis en general. No obstant, cada cop més va anar abandonant-se la ramaderia, per acabar obtenint la població local la totalitat dels seus ingressos fora de les explotacions domèstiques.

L'abandonament definitiu de la què en molts casos havia estat fins pocs anys abans l'activitat econòmica principal cal interpretar-lo com a una conseqüència de diferents factors. L'explotació ramadera tradicional permetia la complementaritat d'activitats mercès a l'organització col·lectiva d'algunes fases del cicle anual de treball. Enfront d'això, el tancament de bona part d'explotacions havia de dificultar l'atenció del bestiar durant l'estiu, provocant que la resta acabés també per abandonar¹¹⁴. D'altra banda, la vinculació amb l'espai exterior introdueix a la comarca noves pautes culturals pel què fa al treball: es tendirà a valorar progressivament més la possibilitat d'un ingrés fix i d'una dedicació limitada en relació amb l'horari i el calendari, davant dels constrenyiments inherents al treball del camp¹¹⁵. La tendència del mercat laboral a

113. "[Amb les obres del túnel] ja va començar a córrer alguna pesseta [i] molts ja van suprimir d'anar cap a França [...] Era un jornal petit, però mira: estaven a casa" [JBV].

114. "Llavons, com hi havia gent per tot arreu, un s'animava. Eres més animat, tenies més ganes de fer, de treballar. Ara mateix, en aquest poble, sóc jo sol amb bestiar. Què tinc de fer jo sol?" [ALE].

115. "Per què ho deixem? Perquè no dóna. Avui es guanya un jornal molt tranquil·lament. El què pot anar a jornal ja se'n pot riure del primer pagès que hi hagi. Perquè el pagès no té vacances, no té nadals, no té festes. És un ritme continuu de treball. De sol a sol, i per la nit, i a totes hores. Quan és l'estiu, perquè has de fer la collita; a l'hivern, perquè els has de cultivar; després perquè van a parir i has d'estar pendent dels animals quan hagin de parir. Els has de netejar, els has de donar de menjar... Que els animals no conèixen si és Nadal

absorbir la població més jove dificulta, igualment, la reproducció de les explotacions domèstiques a l'impedir el relleu generacional. Finalment, la baixa dels ingressos que ofereix la ramaderia, junt amb la presència d'altres alternatives econòmiques a la pròpia comarca, acabarà sent la raó més immediata per acabar tancant les antigues explotacions familiars¹¹⁶.

En el context actual, la casa ha deixat de constituir una unitat de producció, perdent així una de les seves principals funcions anteriors. L'activitat econòmica, al mateix temps que ja no es fonamenta en un aprofitament agrari de l'entorn, no s'organitza a partir dels efectius familiars ni s'orienta tampoc a satisfer les seves necessitats de consum. Pel contrari, els individus passen a inserir-se individualment en el mercat mentre que els grups domèstics només participen en l'organització econòmica com a unitats de consum. Inclús l'administració dels recursos monetaris no està ja centralitzada ni organitzada en comú i els diferents components del grup domèstic porten comptabilitats separades, compartint només parcialment els seus ingressos i despeses¹¹⁷.

La nova situació deriva de les necessitats imposades amb la penetració del capitalisme. La pertinença a la casa ha deixat de ser el mecanisme que garanteix els mitjans de subsistència a l'individu (per l'accés que aquesta oferia a les terres de conreu, als recursos comunals i al treball familiar), i ara seran les seves característiques com a factor de treball o de capital allò que el permetrà inserir-se en el procés econòmic. Amb això, el patrimoni familiar ha deixat d'unir i de mantenir els membres del grup domèstic. El mateix procés de transformacions ha comportat una monetarització de les relacions econòmiques. Tant el treball com les terres o els productes s'integren en el mercat i els intercanvis no monetaritzats constitueixen una part limitada de la distribució total de béns i serveis¹¹⁸.

Amb això, les cases que mantenen una activitat agrària s'han vist desproveïdes de les condicions que permetien la seva pròpia reproducció (Comas i Assier-Andrieu, 1988:11): l'accés a la terra ha deixat de constituir un factor econòmic bàsic i la jerarquia

ni si és Pasqua. Allí, hi has d'estar per ells. Per això dic que la vida del pagès, en aquesta muntanya, és molt amarga. No et mana ningú: d'acord. No va amb el rellotge pendent: d'acord. Però el tall de permil que es menja, se'l menja ben suat, eh? Però ben suat" [RET].

116. "No es pot viure [de la pagesia]. No dona prou rendiment [...]. Abans una família, entre quatre i dotze vaques, vivien. Avui dia, quatre i dotze vaques són un milió de pessetes. Ocupant-se'n tota la família guanyen un milió de pessetes. I en canvi, ara, tota una família treballant pels diferents oficis, fan dos, tres i quatre milions. Què fan la gent? Doncs, abandonen" [MMB].

117. "Els meus fills tots tenen llibretes i abans no en teníem pas [...]. Ara tothom té diners. Gràcies a Déu que ha canviat. Ha canviat també perquè ara hi han ingressos per altres coses. L'un treballa aquí, l'altre treballa allà [...], pues tothom tenen cèntims. Quan són petits i tot això, no. Però ja quan cadascú comença a treballar, pues aquells cèntims cadascú es guarda els seus. I abans, és clar, no hi havien uns altres cèntims que els que sortien de la casa, i llavors ho fèiem tot en un fons comú" [PLG].

118. Les relacions familiars segueixen canalitzant, però, una part important dels intercanvis socials, sobretot en forma d'ajudes i d'assistència entre generacions. La literatura sobre aquesta dinàmica del parentiu, tot i ser relativament recent, comença a ser considerable (Comas, 1993; Perrot, 1991; Pitrou, 1992; Roigé, 1992; Ungerson, 1990).

domèstica no és la que organitza el treball en les explotacions¹¹⁹. L'extensió de la solteria masculina entre la població pagesa, el seu envelliment i la manca de reinversió (necessària en el nou context) en la millora dels equipaments¹²⁰ són alguns dels elements que evidencien la desestructuració de l'organització tradicional.

Donada l'estacionalitat de bona part de les activitats predominants en l'actualitat (les estacions d'esquí, l'hoteleria i la construcció), alguns autors parlen de la pluriactivitat com d'una nova estratègia econòmica de la població aranesa¹²¹. La combinació de diferents activitats i ocupacions (tant per part dels grups domèstics com pels mateixos individus) no és una pràctica nova a la comarca. De fet, era una estratègia bàsica per garantir les condicions d'existència de les cases en el moment anterior. És evident, però, que el seu caràcter ha canviat. Sovint ara es combina més d'una activitat remunerada a temps parcial o, en d'altres casos, el treball agrari es manté com a una activitat dependent d'altres fonts d'ingrés i ocupacions (Barrue-Pastor, 1988:148). No hi ha cap grup domèstic que obtingui actualment la totalitat dels seus ingressos a través de la venda dels seus productes agraris, però aquests no havien constituït tampoc mai l'única entrada de les cases (cf. Mesliand, 1984)¹²².

Mentre que abans la pertinença a la comunitat local era pels individus un requisit indispensable per accedir als mitjans d'existència i estava limitada només a alguns fills dels propis veïns, avui la propietat del sòl està cada cop més en mans de forasters que només resideixen a la vall unes poques setmanes l'any (sense que això els hi comporti cap obligació amb la resta de veïns) (Majoral i López Palomeque, 1983:186). En aquest context, igualment com passa en l'interior mateix dels grups domèstics, les cases tendeixen a individualitzar-se, a augmentar el seu grau de privacitat, trencant els seus lligams amb les cases veïnes i deixant de ser el poble, en definitiva, un factor important en la identificació personal i la subsistència.

119. "Ara hem de viure d'altres sistemes: de vendre finques que puguin valer i creem altres tipus de riquesa. Això de conservar el patrimoni, a no, eh?" [MMB].

120. Majoral i López Palomeque calculen que quasi la meitat de les explotacions agràries actuals no tenen força mecànica pròpia i solament un 25% disposen de tractor (1983:137).

121. "En els últims anys, amb la incorporació d'activitats estacionals (turisme, construcció...) ha aparegut un nou fenomen pel que fa a l'ocupació de les persones. Ens referim a la pluriactivitat; així [...], molts pagesos treballen a temps parcial en les seves explotacions, mentre que tenen com a activitat principal altres ocupacions" (Majoral i López Palomeque, 1983:158).

122. "Tot hom té un jornal, qui més i qui menys [...]. Aquí n'hi ha molts que tenen vaques, però a més a més un té un hotel, l'altre té un negoci... I així" [AJE].